סדר התפילה · הגדה · מפרשים

נפתלי שבע רצון על הגדה של פסח

רבי נפתלי הריץ

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

נפתלי שבע רצון על הגדה של פסח

רבי נפתלי הריץ

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/נפתלי-שבע-רצון-על-הגדה-של-פסח/
הקובץ נוצר ב־17 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

תוכן העניינים

קדש 5
פסקה א 5
פסקה ב 6
כרפס 7
פסקה א 7
פסקה ב 8
יחץ 8
פסקה ב 8
מגיד 9
הא לחמא עניא 9
עבדים היינו 11
מעשה שהיה בבני ברק 23
כנגד ארבעה בנים 30
יכול מראש חודש 43
מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו 44
ארמי אבד אבי 50
עשר המכות 59
פסח מצה ומרור 59
חצי הלל 61
כוס שניה 62
מוציא מצה 65
פסקה ג 65
כורך 65
פסקה ג 65
שולחן עורך 68
פסקה א 68
ברך 70
ברכת המזון 70
שפוך חמתך 84
הלל 87
כוס רביעית 87

נרצה 90
ויהי בחצי הלילה 90
אדיר הוא 91

קדש

פסקה א

הלשון תמוה וצריך ביאור מה המצוה הזאת ומה טעם יש בה שתקנו חז"ל לומר כל חמירא בלשון תרגום ואשתני נוסח זה של ביטול חמץ מנוסח עירובי חצירות ותחומין שאומרו בלשון הקודש. וביותר יש לשום לב בענין הברכה שמברך עלי' ברוך אתה ה' כו' על ביעור חמץ ובלשון הקודש אומר אותה ולמה נשתנה נוסח הביטול שהוא לשון תרגום הלא דבר הוא. ולבאר זאת נקדים מד"ר וזה תוארו כיון שראה סמאל שלא מצא חטא לישראל ביוה"כ מיד אומר רבש"ע יש לך עם אחד בארץ עומדים כמלאכים ונקיי חטא כמלאכים. ר"ל כמו המלאכים שאין להם יצה"ר המחטיא אותם כמו כן ישראל מה המלאכים אין להם קפיצה כך ישראל. ולפי הענין משמע שבא סמאל לקטרג על ישראל אמנם מאחר שלא מצא לקטרג ע"כ מתחיל לדבר בשבח של ישראל. והדבר יפלא איזה רוח סערה עברה לפניו שנהפך לסניגור נהי דביו"כ לית לי' רשותא לקטרג אכתי לשתוק ולא לימא מידי. וירצה ע"ד מ"ש חכמי האמת דיש להסתפק אם מעלת האדם היא יותר מן מעלת המלאך מאחר דאצילות נשמתן של ישראל היא מעולם הבריאה עולם הכסא שהוא עולם השני חלק אלוקי ממעל אבל המלאכים אצילות שלהם הוא מעולם היצירה שהוא עולם השלישי. או נימא איפכא דמעלת המלאכים עדיפא מאחר שאין להם יצה"ר המחטיא משא"כ האדם הרי שיש סברא לומר שהמלאך עדיף ויש ג"כ סברא בהיפוך: ואפשר ליתן טעם לשבח דמשו"ה ישראל מזכירין את השם אחר שתי תיבות הואיל וגם אצילות נשמתן הוא מעולם הבריאה שהוא עולם השני אבל המלאכים שאצילות שלהם הוא מעולם השלישי ע"כ מזכירין את השם ג"כ אחר שלש תיבות. ואמינא דמה שאין המלאכים מתקנאים בנו כל ימות השנה הגם שרואין את ישראל שמזכירין את השם אחר שתי תיבות שאומרים ברוך אתה ה' כו' שזה מורה על מעלת ישראל שהיא למעלה מן מעלת המלאכים אעפ"כ סרה קנאתם מעל ישראל באמרם שגם להם כנגד זה יש יתר שאת ויתר עז נוסף על ישראל מצד שאין להם יצה"ר המחטיא אותם כמו שיש לישראל וע"כ כל ימות השנה שלמים הם אתנו המלאכים ואינם מקנאים בישראל וכל אפיא שוים הם אמנם כאשר הגיע יוה"כ ואז אין רשות לשטן לקטרג על ישראל ומתחכם הוא להכניס קנאה בלב המלאכים שהמה יתקנאו בנו וע"ז יקטרגו עלינו ומה הוא עושה כשרואה שאין לישראל חטא מיד אומר יש לך עם אחד בארץ כמלאכים נקיי חטא כמלאכים ר"ל כמו המלאכים שהם נקיי חטא מצד שאין להם יצה"ר המחטיא אותם ככה המה ישראל שאין להם יצה"ר כמלאכים ואין להם קפיצה כמלאכים וכו'

דרצונו בזה שהם ממש דומים למלאכים. וא"כ יש לישראל תרתי מעליותא שהם דומים להם מצד היצה"ר נוסף עוד יש לישראל מעלה שהם מעולם השני מה שאין להמלאכים ומכח זה יכניס קנאה בלבם ויקטרגו עלינו:

ומעתה לא נפלאת ולא רחוקה היא להבין ענין ביעור חמץ שתקנו לומר דוקא בלשון תרגום וצריך להקדים עוד מ"ש חכמי המוסר כשם שמוזהר האדם לבער החמץ מן הבית ככה מוזהר לבער את היצה"ר שהוא השאור שבעיסה מכל חלקי הגוף שיהי' בבל יראה ובל ימצא נמצא ע"י שמבער החמץ מבער ג"כ היצה"ר מן הגוף. ועל ידי זה יש לישראל תרתי למעליותא נוסף על המלאכים האחד שאין להם יצה"ר דוגמת המלאכים ועוד מעלה נוספות עליהם שאנו מזכירים השם אחר שתי תיבות וא"כ יש לחוש שע"י זה יתקנאו בנו ובפרט כאשר ישמעו נוסח הברכה מ"ש בשעת ביעור חמץ שזוכרים השם אחר שתי תיבות שאומרים בא"י כו' על ביעור חמץ וזה מורה על מעלת ישראל על המלאכים שאין המלאכים זוכרים השם אם לא אחר שלש תיבות ותיכף אחר הברכה מתחיל לומר כל חמירא וכו' לבער החמץ מהבית והשאור שבעיסה שהוא היצה"ר מן הגוף וא"כ יש לנו תרתי למעליותא ויכנוס קנאה בלבם ע"כ תקנו חז"ל שיאמרו כל חמירא בלשון תרגום שאין מלאכי השרת נזקקין לו וע"י"ז יהי' סרה הקנאה מעלינו:

פסקה ב

אעתיק כאן קצת טעמים מ"ש בהגדה של פסח טעם נכון למנהגן של ישראל שהוא מיוסד על התורה ויש לו על מה שיסמכו משום שבלילה הזה אנו עושין כמה דברים תמוהים למי שיש לו חסרון ידיעה ונשתנה הלילה הזו מכל הלילות ע"כ אפס קצהו אעתיק פה: וזה יצא ראשונה מה שאנו לוקחין סולת לעוגות מצות: ויין לארבעה כוסות ובשר * לפסח וחגיגה ותפוחים ואגוזים לחרוסת: ה"ט דידוע מ"ש חכמי אמת ישראל הוצרכו לזכך ולמרק חטא של אד"הר ובדבר שחטא בו ניתקנו: אמנם הדבר שחטא בו אד"הר במחלוקת שנוי' אם אילן שאכל אד"הר ממנו גפן הי' או חטה הי' או תאנה הי' או אתרוג הי' ומאחר שאנו צריכים לתקן זה ואנו מסופקים במה חטא מכח ספק עבדינן ככולהו תנאי: למ"ד גפן הי' ע"כ לוקחין יין לד' כוסות שעל ידי מצוה זו יתוקן החטא סומקא * חלף סומקא. ומשום ספק דשמא חטה הי' מה"ט לוקחין סולת למצות: ואכתי לא יצאנו מידי ספיקא דשמא כמ"ד אתרוג הי' ע"כ נוטלין תפוחים לחרוסת דאתרוג תפוח נקרא כמ"ש וריח אפך כתפוחים מתרגמינן כאתרוגין. ואכתי לא פלטינן דשמא כמ"ד תאנה הי' ע"כ לוקחין אנו תאנים לחרוסת שע"י"ז יהי' סר עונו. וב"מר אי' מלמד

שהאכילה חוה לכל בהמה חי' ועוף נמצא שכל בעלי * חיים הוצרכו תיקון לתקן אותם ע"כ לוקחין שה לפסח ובהמה לחגיגה:

ומה שאנו אוכלין בהסיבה דווקא להראות חירות וה"ה הפסח שלא הי' נאכל דווקא צלי ולא מבושל: אפשר לומר דה"ט דאח"ז אד"הר הי' * מיסב בגן עדן והי' מלאכי השרת צולין לו בשר ומצננין לו יין הציץ עליו הנחש ונתקנא בכבודו נמצא אד"הר הי' יושב דרך היסבה דרך חירות שהי' לו חירות מן מלאך המות אילו לא הי' חטא והיה אוכל בשר על ידי צלי דווקא מה"ט הפסח אינו נאכל אלא צלי ובהסיבה דווקא: ומה שלוקחין בטיבול ראשון ירקות ואוכלין קודם כל י"ל דה"ט ע"ד מ"ש בע"מ קודם החטא לא הי' היתר לאדם לשחוט בעלי חיים כדי לאכול מאחר שלא הי' צריכין או שום תיקון זולת אכילת ירק הותר לו שנ' * כי ירק השדה נתתי לכם לאכלה ואחר החטא הוצרכו הב"עח תיקון אז הותר לו לשחוט ולאכול וע"כ קודם שאנו אוכלין מבשר חגיגה ומבשר הפסח שהוא בא לתיקון על האכילה אוכלין קודם זה ירקות להורות שקודם החטא לא הי' אוכל אדם כי אם ירקות אבל גוף הסעודה דהיינו היין של ד"כ ובשר הפסח וסולת למצות הוא תיקון על גוף האכילה אחר שחטא:

כרפס

פסקה א

ומה שאנו מהדרין אחר הירק שקורין כרפס ה"ט משום דששים ריבוא נשמות הי' תליון באיפתו של אד"הר וכולן נהנו מאותו * אכילה ואותן ס"ר נפשות ירדו למצרים וסבלו שם עבודת פרך ואותיות כרפס הוא ס"ר פרך ר"ל סר"נ סבלו פרך במצרים: ומה שטובלין הכרפס במי מלח נ"ל ע"ד המ"ר וז"ל ששים ריבוא ילדים השליכו המצרים ליאור ועלו כולן מן היאור בזכות משה שנ' כשש מאות אלף רגלי כולן עלו ברגלי וע"כ לוקחין הכרפס שהוא * רמז על ס"ר ישראל שהושלכו למים ועלו משם ולרמז זאת טובלין הכרפס במי מלח ועולה אח"כ מן הטיבול והוא דוגמת ישראל שהושלכו למים ועלו משם וקצת מטבילין הכרפס בחומץ ה"ט כדי לרמז שהי' מעשיהם קשים כחומץ ע"כ ירדו למצרים כדי להזדכך שיצאו נקי: ומה שאוכלין בצים הוא לרמז מה ביצה זו מגולגלת אף אבילות מגולגלת שנתגלגל ע"י אד"הר שנ' כי ביום אכלך ממנו מות תמות מיתה לו ומיתה לדורות הבאים. ולדעת הזוהר מות תמות הוא * רמז לשני מקדשים שיחרבו ע"כ אוכלין מרור ע"ש הרויני במרורים בלילי פסח השביעני לענה בלילי תשעה באב שבית הראשון והשני שניהם נחרבו בט"ב ולילי פסח מכוון נגד ליל ט"ב. ואגוזים שלוקחין

לחרוסת עוד טעמא איכא בהא מלתא ע"ד המ"ר מה האגוז הזה אדם נוטל אחת מהם וכולן מתרעמין מש"אכ בשאר פירות: והוא רמז האיש אחד יחטא ועל כל העדה יקצוף ר"ל ע"י אדם שהי' יחידי בעולם וחטא על כל העדה יצא הקצף והכל מתרעמין עליו: ויין אדום שנותנין לחרוסת הוא זכר לדם משום דחוה פירסה נדה וראתה טפת דם כשאכלה מעץ הדעת וע"כ לוקחין יין אדום: וידוע ארבעה בגדים של כה"ג הוא כתונת בד ומצנפת ומכנסיים ואבנט וכולן של בד הי' ואד"הר הי' * כה"ג ועבד העבודה כדאי' במ"ר לעבדה אילו הקרבנות ומסתמא הי' מלובש ב"ד בגדי כהונה ע"כ לובשין הקיטל שהוא דוגמת הכתונת וכובע של בד הוא דוגמת המצנפת. וחגורה שעל הקיטל הוא דוגמת האבנט. ומכנסי בד יש בלאו הכי לכל אדם להפסיק שלא יהא ליבו רואה את הערוה:

פסקה ב

ועתה הדרין למילתין מה שלוקחין כרפס לטיבול ונרשם בצידו שיברך עליו בפה"א לכאורה יפול לב האדם על זה צריכא למימר שיברך עליו הלא אסור ליהנות בלא ברכה. ואפשר לומר משום דק"יל כל דבר שנשתנה לעילוי ע"י בישולו אם אוכל אותו * חי מברך עליו שהכל וע"י בשול מברך ברכתו הראוי לו ומ"ה כתב מהר"ריל נ"ע אם יקח פיטר זיל לטיבול ראשון איך יברך עליו בפ"הא מאחר שאינו נאכל כמות שהוא חי אם לא ע"י בישול ונשתנה לעילוי ואיך יברך בפ"ה או לפ"ז יפלא ממך הדבר על המנהג שלנו שאנו נוהגין ליקח פיטר זיל לטיבול ולברך עליו בע"הא. ואמינא דטעמא רבא איכא בהא מלתא מה שמברכין בפ"הא הגם שאוכלו חיו: נ"ל ע"ד מ"ש חז"ל בסוטה שהיו נשים של ישראל יולדות בשדה וכאשר הכירו המצרים רצו להרוג הילדים ונבלעו בקרקע והיה מביאים שוורים וחרשו על גבם שנ' על גבי חרשו חורשים וכאשר הלכו להם המצרים הי' מבצבצים מן הקרקע כעשב הוה הצומח מן הקרקע שנ' רבבה כצמח השדה נתתיך ותרבי ותגדלי. וכדי לזכור את הנס הזה שהי' הילדים צומחים מן הקרקע כצמח האדמה ע"כ לוקחין ירק ומברך עליו בפ"הא לרמז הגם שזה אינו מעיקר ברכתו הראוי לו אלא כדי לוכור הנס כמו שהירק הזה יצא מן האדמה כמו כן הי' מבצבצין מן האדמה שנבלעו שמה:

יחץ

פסקה ב

ומה שלוקחין מצה האמצעית וחולקה לשנים ומטמינין החציו תחת הכר שיהי' שמור לאפיקומן ולדעת מהר"יל צריך לייקח חלק הגדול ממצה הבצועה לאפיקומן הלא דבר

הוא וצריך טעמא: ואמינא * טעם לשבח ע"פ המ"ר וז"ל ויחלק עליהן הלילה אותו הלילה נחלק לשנים ובחצות הראשון נעשה הנס לאברהם שהרג המלכים ובחצות לילה חלק השנית נעשה הנס לישראל ע"י מכת בכורים וידוע דמשה קרא המזבח ה' ניסי ע"ש הנס כדי שיהי' שם הנס נזכר ע"י קריאת השם זה: נשמע מזה שצריך לעשות דבר שיהי' לזיכרון הנס ובהיות כן יש לומר דמ"ה המצוה הוא ליקח מצה האמצעית דווקא ולא עליונה או תחתונה וחולקה לשנים כדי לזכור הנס ר"ל כשם שמצה אמצעית זו נחלקה לשנים דוגמת זה נחלקה הלילה הזה לשנים ובחלק הראשון הי' נס של אברהם ובחלק השני' נעשה הנס לישראל שהוכו הבכורים:

ומה שהוא צפון תחת הכר להיות משומר לאפיקומן ה"ט דאי' במ"ר ליל שימורים הוא הלילה * הזה הוא משומר לגאולה אחרונה לע"ל שתהי' ג"כ בליל פסח: ודעת הש"ך ג"כ נוטה לזה שכתב הלילה של ליל פסח נחלקה לשנים דבחלק הראשון נעשה הנס לישראל שניצולו וחלק השני הניח הק"בה לע"ל לגאולה אחרונה ע"כ מניחין החצי' תחת הכר שיהי' שמור שמה להורות שחלק זה הוא מורה על הגאולה אחרונה כך חצי הלילה מזה הלילה הוא שמור לע"ל לגאולה אחרונה: וכדי לצאת שני הטעמים עבדינן ככולהו ובוצע אמצעית כדי לזכור הנס של אברהם ומניחין החציו תחת הכר להורות על הגאולה אחרונה כמ"ש השך. והשתא ניחא דעת מהר"ריל שכתב שהחלק הגדול מן המצה אמצעית * יקח לאפיקומן שיהי' שמור תחת הכר ר"ל מאחר שזה החלק הוא מורה על הגאולה שתהי' לע"ל ואמרו חז"ל לע"ל יהי' גאולה אחרונה עיקר ויציאת מצרים טפל וע"כ מאחר שהוא רמז על הגאולה לע"ל והיא עיקור ע"כ יש ליקח חלק הגדול לזה אבל חציו השני' שהוא רמז על הנס של יציאת מצרים והוא תהי' טפילה ע"כ מניחין חלק הקטן בקערה כדבר הטפל:

מגיד

הא לחמא עניא

פסקה א

מגיד רחצה כוונת בע"א בתיבת מגיד שיגיד הגדה: ומה שמכנה אמירת הגדה בלשון מגיד כתבתי בטוב טעם בהגדה: ובתיבת רחצה כוונתו שירחוץ ידיו לסעודה: ויש להפליא למה שינה לשונו * כאן דבתחילת הסימן כתב קדש ורחץ וה"ה הכא הוי לי' למנקט ג"כ בזה"ל מגיד רחץ ומלת רחצה בהי"א בסופו נראה ללא צורך. ואמינא עד"ג דפסחים אר"ה אע"פי שנטל ידיו בטיבול ראשון צריך ליטול ידיו לטיבול שני. וכתבו

התו' דר"ל שצריך ליטול ידיו שנית לצורך הסעודה דהנטילה לסעודה לצורך הטיבול הוא. ופריך שם ואמאי והא משא ידי' לטיבול ראשון ולמה יטול פעם שנית לסעודה ומשני כיון דבעי למימר הגדה והלילא הוי הסח הדעת ודילמא נגע במידי המטונף עכ"ל ואמינא אנא דה"י מן מלת רחצה הוא רמז על זה ור"ל ה"לילא ה"גדה ה"וי ה"סח ה"דעת שאילו חמשה תיבות מתחילין הכל בה"י וכוונתו בוה דלא תקשה ממ"ש מגיד ר"ל שיגיד הגדה וא"חכ רחצה ר"ל שירחוץ ידיו לסעודה ויפלא ממך הדבר הלא כבר משא ידיו לטיבול ראשון ולאיזה צורך יטול ידיו פעם שנית ע"כ נתן לסימן תיבת רחצה בה"י נוספת משום דביני לביני אמירת הגדה והלילא הוי הסח הדעת:

פסקה ב

ואח"זל מסלקין הקערה מן השלחן כדי שיראו התינוקות וישאלו למה מסירין הקערה הלא אכתי לא אכלינן ומנהג שלנו הוא אינו * כן אלא מגביהין הקערה למעלה בשעה שאומרים כהא לחמא עניא וא"חכ מורידין אותה ומניחין אותה על השלחן על מקומו שהיתה שם בראשונה. אמינא אנא דה"ט דידוע טעם של הנפת העומר שהי' מניף למעלה ולמטה כדי לעצור טללים רעים: ולכאורה יפלא הדבר לאיזה צורך הי' צריך הנפה מעלה ומוריד מעלה בלחוד סגי ולמה הי' צריך להיות מורידו כדי לעצור הלא הטללים באים מלמעלה. ואמינא אנא עד"ג דחגיגה:

דאיתא בחגיגה רקיע שבו אוצרות טללים רעים ופריך והני ברקיע איתנהו והכתיב לא יגורך רע וכו' ומשני דוד בא והורידן לארץ נמצא ששניהם הי' ברקיע וכשבא דוד ואמר לא יגור במגורך רע הורידן לארץ נשמע מזה שהטללים טובים נשארו למעלה ברקיע אבל אוצרות טללים רעים הורידן לארץ ובהכי ניחא * שהי' צריך להניף העומר מעלה ומוריד דמה שהי' מניף למעלה הי' הכוונה כדי להוריד טללים הטובי' לארץ וא"חכ הי' מוריד כדי לעצור טללים הרעים שהם בארץ וידוע דבפסח נידון על התבואה: ובפ"רא אי' וז"ל אמר יצחק לבניו בליל פסח בלילה הזה אוצרות טללים נפתחים נמצא בזמן שבית המקדש הי' קיים הי' מביאין עומר בפסח משום שאז התבואה נידונת ונפתחים אוצרות טללים וע"י הנפת העומר מעלה ומטה הי' מושך השפע ועכשיו שאין בה"ק שלחנו של אדם הוא במקום מזבח והמצות שעליו המה במקום מנחת העומר שהי' מביאין שהרי המנחה לא הי' מביאין מן החמץ והי' דוגמת המצה הוו וע"י שאנו מגביהין הקערה עם המצות למעלה הוא דוגמת הנפת העומר למעלה כדי להוריד טל של ברכה וא"חכ מורידין אותה והוא דוגמת מה שהי' מוריד העומר כדי לעצור טללים רעים

עבדים היינו

פסקה ב

עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאנו ה' משם ביד חזקה וכו' לפי מה שכתבתי בחיבורי שחברתי על הגדה של פסח דעבדים היינו הוא מוסב אמה שאמר למעלה והוא תשובה נגד הבן ששואל את אביו מה נשתנה הלילה וכו'. ועל זה יפול התשובה עבדים היינו וא"כ הוא קשור ואדוק עם העניין של מעלה ע"כ אבאר תחילה ארבעה שאלות הללו כדי שיפול עליו התשובה עבדים היינו:

מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות שבכל הלילות אנו אוכלין חמץ ומצה הלילה הזה כולו מצה: בכל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות הלילה הזה כולו מרור: בכל הלילות אין אנו מטבילין אפילו פעם אחת הלילה הזה שתי פעמים: בכל הלילות אנו אוכלין בין יושבין ובין מסובין הלילה הזה כולנו מסובין ע"כ הנה יש להפליא בהפלי ופלא בכמה דברי' שונים ומשונים. איתא במשנה דע"רפ מוזגין לו כוס שני וכאן הבן שואל מה נשתנה הלילה הוה וכו' יש לשום לב מדוע ממתין הבן בשאלתו הזאת * עד מזיגת כוס שני ואז שואל לאביו הי' לו להקדים שאלתו כאשר מוזגין כוס ראשון. ואי תימא משום שאז לא ראה שום שינוי שעדיין לא הי' טיבול הכרפס ולא הי' לו מה לשאול אכתי קשה הלא כאשר מזגו לו כוס שני ג"כ לא ראה עדיין השינוי של אכילת מצה ומרור ואע"פכ סדרו התנא במשנה שניהם יחד: ותו דארבעה שאלות הללו המה שלא כסדר דמתחילה מסתמא שואל את אביו על הטיבול שהוא בא ראשונה וא"חכ על אכילת מצה ומרור ובמשנה דע"רפ סדרו התנא בהפך: ונוסף זה התשובה עבדים היינו מה שמשיב האב היא תשובה מספקת נגד השאלה אחרונה ששאל מדוע הלילה הזה כולנו מסובין ועל זה יפול התשובה עבדים היינו לפרעה ויוציאנו ה' משם לחירות ע"כ אנו יושבין מסובין להראות שאנו בני חורין אמנם לשאלות הקודמת אינה מספקת ונ"ל בזה הסיגנון דווקא כאשר מוזגין כוס השני אז הבן שואל לאביו מה נשתנה ר"ל אז נתעורר שאלתו מדוע הלילה הזה כולו מצה וע"כ לא רצה לשאול עד עכשיו. ובאם תרצה להתנצל על זה מכח זה נתעורר שאלה שניה מדוע הלילה הזה כולו מרור וכן כולם על דרך זה סובב הולך שהשני' נמשכת מכח שאלה הקודמת לה:

ואשא משלי ואומר דמצינו שני טעמים על מצוה זו של אכילת מצה אם היא מורה על חירות או על עבדות. טעם הפשוט המוזכר במשנה בע"רפ וז"ל מצה זו שאנו אוכלין על שום מה על שלא הספיק בצקת אבותינו להחמיץ וכו' כי גורשו ממצרים ולא יוכלו להתמהמה הא * לך חדא נשמע מזה שטעם אכילת מצה הוא זכר לחירות

בשביל שגורשו משם ולא הניחו אותם עד שיחמץ העיסה. וטעם השני אי' בז"פ משום שהמצרים היו מאכילין לישראל פת שלא החמיץ כאשר הי' עסוקין בבנייני המלך מטעם דפת שלא החמיץ הוא מאכל לעבדים שמספיק לחם מעט לאוכל ושוהא הרבה במעיו שקשה להתעכל ולזכר זה אנו אוכלין מצה פת שלא החמיץ: ומ"הט תקנו הנוסח לומר הא כלחמא עניא די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים הכוונה בזה בעוד אנחנו במצרים בעבדות שלהם האכילו אותנו פת כזה שלא החמיץ הא תניינא: ול"הט מצה הוא זכר לעבדות כאשר היינו עבדים האכילו אותנו פת כזה שלא החמיץ: ואמינא אנא שיש עוד נמ"ב מה * שכתב מוהר"רשא שהקשה לשאול אמ"ש במשנה מצה על שם שלא הספיק וכו' כי גורשו ממצרים לפי זה הי' ראוי לנו לאכול המצה אחר חצות לילה דווקא שאז גורשו ממצרים כאשר הי' מכת הבכורים כמ"ש ותחזק העם למהר לשלחם מן הארץ כי אמרו כולנו מתים אבל בתחילת הלילה עדיין לא גורשו ממצרים והי' סיפק להם להחמיץ העיסה שהיו אז עדיין עבדים תח"י עכ"ל: ומעתה דון מינה תינח לפי טעם המשנה דמצה הוא זכר לחירות על שם שלא הספיק להחמיץ לפ"ז הי' מקום לומר שיש לאכול המצה דווקא אחר חצות הלילה מש"אכ להטעם השני דמצה הוא זכר לעבדות כדי לזכור דפת כזה אכלו בהיותם במצרים כאשר היו עוסקין בבנייני שלהם מעתה הי' ראוי להיות הדבר בהפך לאכול מצה דווקא בחצי ליל ראשון שאו הי' עבדות עדיין: אבל אחר חצות הלילה אז הי' חירות כי גורשו אותם למהר לשלחם אין להראות אז עבדות בשעת החירות. וה"ה אפכא לטעם * הראשון אין להראות חירות בשעת עבדות ואין לאכול אותה בחצי ליל ראשון מאחר שהלילה ההוא הי' חציו הראשון עבדות עדיין וחציו השני' הי' חירות:

וע"פ הערה זו תמצא השאלה מבואר במ"ש מה נשתנה הלילה הזה וכו' בכל הלילות אנו אוכלין חמץ ומצה הלילה הזה כולו מצה כוונתו בזה לומר הלילה הזה כולו אתה אוכל מצה מתחילת הלילה עד סופו וזה לא יתכן בעיני השואל דממה נפשך שאם אתה סובר מצה הוא זכר על עבדות הי' לך לאכול המצה בחצי הלילה ראשון שאז הי' עבדות עדיין ומה שאתה אוכל אחר חצי הלילה לא נכון הדבר מאחר שאז הי' חירות אין להראות עבדות בשעת חירות ואם אתה סובר דמצה הוא זכר לחירות א"כ הי' לך לאכול מצה אחר חצי הלילה שאז הי' חירות אבל לא בתחילת הלילה שאז הי' עבדות ואין להראות חירות בשעת עבדות ומ"הט אמרו חז"ל תרי כסי קמאי מארבעה כוסות אינו צריך הסיבה משום דאכתי עבדים היינו קאמרינן הרי שאין להראות חירות בשעת עבדות וה"ה אפכא.

ול"כא הלילה הזה כולו מצה ר"ל כל הלילה אתה אוכל מצה לא יתכן זה:**ולשאלה** זו נתעורר הבן דווקא כאשר מזגו כוס שני וכאן הבן שואל מה נשתנה. ובל"אה לא הי' מקום לשאלה זו. דאי' בערבי * פסחים א"ר לדברי רא"בע דס"ל הפסח אינו נאכל אלא עד חצות הלילה אם אכל מצה אחר חצי הלילה ג"כ לא יצא י"ח ואפשר לומר דה"ט מאחר דמצה הוא זכר לעבדות ע"כ אין לאכול אותה אלא עד חצי הלילה אבל אם אכל אחר חצות הלילה שאז הי' שוב חירות לא יצא ידי חובתו. והנה הבן משכיל שראה את אביו שמתחיל לומר הא כלחמא עניא די אכלו אבהתנא בארעא דמצרי' וכונתו בזה לומר דפת עניא כזה שלא החמיץ אכלו אבותינו בעודם במצרים שהאכילו להם המצרים שהוא מאכל עבדים: וכשמעו זאת מאביו הוכיח לנפשו דמוכרח הדבר דמצה הוא זכר לעבדות וע"כ לא רצה לשאול את אביו מדוע הלילה הזה כולו אתה אוכל מצה שהי' סובר דבאמת לא יאכל רק עד חצות. אמנם כאשר מוזגין כוס השני הוכיח לנפשו כטעם השני ע"כ אז הבן שואל לאביו מדוע הלילה הזה כולו אתה אוכל מצה: דאי' בצרור המור הטעם דחמץ במשהו משום שלא יכלו להתמהמה אפילו משהו ואילו שהו עוד רגע במצרים הי' באים לשער החמשי' של שע"ט ולא הי' אפשר להם אח"כ לצאת משם לעולם ונגד זה אנו שותין ארבעה כוסות ע"ש הגאולה דכוס ראשון * הוא נגד והוצאתי אתכם כו' כוס שני הוא נגד והצלתי אתכם מעבודתם דייקא ר"ל מפולחנא נוכראה שהוציא אותנו מן מ"ט שע"ט כדי שלא יבואו לשער החמשים ואילו שהו עוד רגע וכו'. וע"כ לא הספיק בצקת להחמיץ שאילו שהו עד שהחמיץ הי' שוב א"א לצאת נשמע מזה דכוס השני הוא נגד והצלתי על שם שלא יכלו להתמהמה שום רגע עד שיחמיץ העיסה וע"כ חמץ במשהו מוכח מזה דמצה מורה על חירות.

והשתא אתי שפיר מ"ש במשנה מוזגין לו כוס שני וכאן הבן שואל מה נשתנה הלילה כו' ר"ל כאשר מוזגין כוס השני שהוא נגד והצלתי מזה מוכח דמצה הוא זכר לחירות אז הוקשה לו הדבר ממה נפשך דמתוך דבריך שאמרת תחילה הא כלחמא עניא די אכלו במצרים מטין דבריך דטעם מצה הוא זכר לעבדות והייתי סובר דבאמת לא תאכלנו רק עד חצי הלילה ועכשיו מזגו כוס השני מזה מוכח דמצה הוא זכר לחירות וא"כ הי' ראוי לאכול דווקא אחר חצי הלילה וא"כ מה שאתה נוהג אותך הלילה הזה כולו מצה ר"ל כל הלילה מתחילתו ועד סופו אתה אוכל מצה שלא יתכן זאת או עד חצי ראשון או בחציו שני' ואם תרצה להתנצל על זה על ידי זה נתעורר לו שאלה אחרת מדוע בכל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות הלילה הזה מרור וכתבו התו' בע"רפ הא דלא קאמר הלילה הזה כולו מרור היינו טעמא משום דלטיבול ראשון אנו נוטלין שאר ירקות ולא מרור כי אם

לטיבול השני אנו נוטלין מרור וא"כ אין אנו אוכלין הלילה הזה כולו מרור: ויהי' שאלת הבן עד"ז שראה את אביו שלקח לטיבול ראשון שאר ירקות זולת לטיבול שני * לקח מרור ושואל לאביו הלילה הזה כולו מרור ר"ל שהי' ראוי לאכול כל הלילה מרור אפילו לטיבול ראשון ומדוע אתה אוכל מרור פעם אחד בלבד: ושאלה זו נמשכת מן שאלה הקודמת ור"ל מאחר שהלילה הזה כולו אתה אוכל מצה מעתה ראוי ג"כ שהלילה הזה כולו מרור הי' לך לאכול: בשלמא אם לא היית אוכל כל הלילה מצה לא הייתי שואל אותך הלילה הזה כולו מרור הי' לך לאכול:

ואפרש שיחתי וצריך להקדים מ"ש מוהר"רשא בישוב הקושיא שהקשה לפי הטעם דמצה הוא זכר לחירות ע"ש שלא הספיק בצקם להחמיץ לה"ט הי' ראוי לאכול המצה אחר חצות הלילה שאז גורשו ממצרים אבל לא בתחילת הלילה שאז הי' עבדות: וכתב הוא לישב דהמצה שאכלו בליל ט"ו הי' כולו נאכל בחיפזון ואני הוספתי נופך משלי ע"פ מ"ש חז"ל ע"פ הוציאך ה' ממצרים לילה וכי בלילה * יצאו והלא לא יצאו אלא ביום שנ' ממחרת הפסח יצאו אלא מלמד שהתחילה להם הגאולה מבערב לפ"ז תכף בתחילת הלילה התחילה להם הגאולה וא"כ י"ל לעולם מצה הוא זכר לחירות ודקשיא לך א"כ לא יהי' נאכלת בחצי ליל ראשון די"ל מאחר שהתחילה הגאולה מערב כל הלילה הי' חירות ע"כ מותר לאכול כל הלילה מעתה נתעורר שאלתו בכל הלילות וכו' הלילה מרור אתה אוכל פעם אתת בלבד הלילה הוה כולו מרור הי' לך לאכול אפילו בטיבול ראשון:

ולבאר זאת נקדים מה שהקשה במעשה ה' אמ"ש במשנה מצה זו שאנו אוכלין ע"ש שלא הספיק כו' מרור זה שאנו אוכלין ע"ש שמררו חייהם וכו' נשמע מזה מצה הוא זכר לחירות מרור הוא זכר למירור ועבדות ובליל פסח אנו אוכלין תחילה מצה * וא"חכ מרור וחילופי דברים הי' ראוי כאן שהי' לנו לאכול תחילה מרור זכר למירור וא"חכ לאכול המצה לזכר חירות כסדר שהי' במצרים ואנו עושין בהפך ולא נכון הדבר. נשמע מדבריו שהי' לנו לאכול מרור תחילה וא"חכ מצה: והנה קושיא זו היא טענה חזקה לפי מנהג שלנו שאנו לוקחין לטיבול ראשון שאר ירקות ולטיבול שני מרור וא"כ מצה קדים למרור אבל אם הי' לוקחין לטיבול ראשון ג"כ מרור לפ"ז הי' מרור קודם למצה וע"דז יהי' שאלתו סובב הולך בכל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות הלילה הזה מרור כוונתו בזה למה נשתנה הלילה הזה לאכול בו מרור ומוכרח לומר על שם וימררו חייהם זכר למירור והיה לנו להקדים אכילת מרור קודם כסדר שהי' במצרים ועל כן ראוי הי' הלילה הזה כולו מרור ר"ל לאכול מרור אפילו בטיבול ראשון כדי שתהי' מרור קודם למצה:

והנה קושיית בעל מע"ה אינו קושיא כי אם נאמר דמצה מורה על תירות או יש מקום

לשאלה זה שהי' לנו להקדים אכילת מרור * למצה שיהי' הכל כסדר אבל אם נאמר דמצה הוא זכר לעבדות שהי' אוכלין במצרים פת כזה בימי עבדות שלהם: מעתה אין מקום לשאלה זו כלל דהשתא שניהם מורים על ענין אחד ר"ל כמו שהמרור מורה על עבדות ומירור ככה מורה המצה על עבדות וא"כ לא שייך בזה לומר קדימה או איחור ואיזה מהם שירצה יקדים. ובהיות כן שאלת הבן מבואר דשאלה זו נמשך משאלה * הקודמת ר"ל מאמר שהלילה הזה כולו מצה ע"כ ראוי ג"כ שהלילה הזה כולו מרור אפילו לטיבול ראשון: בשלמא אם לא היית אוכל מצה כל הלילה רק עד חצות וכראב"ע אז הי' מוכרח לומר טעם מצה משום עבדות וע"כ אינו נאכל רק עד חצות הלילה שאז הי' עדיין עבדות אם היית עושה כן לא מלאכי ליבי לשאול אותך הלילה הזה מרור פעם אחד הלילה הזה כולו מרור הי' לך לאכול אפילו בטיבול ראשון כדי שתהי' מרור קודם למצה זה אינו קושיא מאחר דמצה מורה על עבדות ומרור מורה ג"כ על מירור ועבדות שניהם מורים על עניין אחד וא"כ לא שייך קדימה או איחור ר"ל להקדים המרור קודם למצה: אמנם מאחר שאני רואה הלילה הוה כולו אתה אוכל מצה דקשה ממ"נ לא יתכן כמ"ש לעיל: ומוכרח אתה לומר לעולם מצה מורה על חירות וכל הלילה הי' חירות ע"י שהתחילה להם הגאולה מבערב: ובהיות כן דמצה מורה * על חירות מעתה נתעורר שאלה זו בכל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות ולמה בלילה הזה מרור דווקא ומ"ול משום זכר למירור וא"כ קשה מאחר דמצה מורה על חירות כמ"ש ומרור על מירור למה אתה אוכל תחילה מצה וא"חכ מרור שלא כסדר עלכן הי' לך לאכול הלילה הזה כולו מרור אפילו בטיבול ראשון כדי שיהי' מרור קודם למצה:

ואם תרצה להתנצל גם ע"ז כמ"ש במ"עה בישוב קושיא זו והוא ע"ד מש"ה ביום טובה הי' בטוב וביום רעה ראה ר"ל ביום טובה הי' שמח וכדי להגדיל השמחה יותר ביום רעה ראה ר"ל יזכור ימי הרעה מש"אכ אם יזכור תחילה ימי הרעה ימשך מזה תוגה ודאגה הגם שיזכור אח"כ ימי השמחה לא תהי' בשלימות כ"כ: ומ"הט צריך לאכול תחילה מצה שמורה על חירות על החסד אשר עשה עמנו וא"חכ מרור וכו'. ול"פז * אין מקום לשאלתו שהי' לנו להקדים אכילת מרור אפילו בטיבול ראשון דזה אינו שאם יאכל תחילה מרור ימשך מזה תוגה אע"פי שיאכל אח"כ מצה המורה על חירות לא תהי' השמחה כ"כ בשלימות: ומ"הט לוקחין שאר ירקות תחילה לטיבול ראשון ולא לוקחין מרור: מעתה מצא מקום לשאלתו בכל הלילות אין אנו מטבילון אפילו פעם אחת הלילה הזה שתי פעמים שזה לא יתכן שהי' לך לטבול או פעם אחת בלבד או שלשה פעמים אבל מה שאתה מטביל שני פעמים אינו נכון: ושאלה זו נמשכת ג"כ משאלה הקודמת

ר"ל בשלמא אם הלילה הזה הי' כולו מרור אפילו לטיבול ראשון לא הי' מקום לשאלתו למה אנו מטבילין שני פעמים: אמנם מאחר שאתה אוכל הלילה הזה מרור ולא כולו מרור מעתה אני שואל אותך מדוע הלילה הזה שני פעמים אתה מטביל דלא נכון זה אלא או פ"א סגי אז שלשה פעמי':

ולבאר זאת נקדים הגמ' דפסחים דס"ל לר"א שאין מצוה כלל בחרוסת: ופריך א"כ למה הוא מביא ומשני משום קפא. ופירשי' כדי לבטל הארס שיש במרור ע"י טיבול החרוסת. ובמ"עה כתב הטעם שמטבילין שני פעמים הטיבול ראשון הוא נגד * ויטבלו הכתונת בדם שע"יז נסתבב הגלות וטיבול השני הוא נגד וטבלתם בדם אשר בסף שהוא נגד הגאולה. ונ"ל דנפקא מינה בין הטעם שכתב במ"עה ובין טעם הגמ' הוא זה כנדון דידן שאנו לוקחין לטיבול ראשון שאר ירקות: שאם טעם הטיבול משום קפא כדי לבטל את הארס אינו צריך כי אם טיבול אחד למרור יאכל טיבול הראשון שהוא שאר ירקות שאין בהם ארס כלל כמ"ש התו' אינו צריך לטובלו כלל: אבל לפי הטעם שכתב במ"עה טיבול הא' הוא נגד הגלות וטיבול השני הוא נגד הגאולה מעתה לעולם צריך שני טיבולין. אמנם אם לוקח לטיבול ראשון ג"כ מרור או צריך שני טיבולין משום קפא. והטור כתב בשם הרמ"בם דס"ל שגם המצה צריך לטבול בחרוסת: נשמע מזה לדעת הרמ"בם צריך שלשה טיבולין ואפשר ליתן טעם לזה ע"פ המ"ר וז"ל והגעתם * אל המשקוף בזכות אברהם ואל שתי: המזוזות בזכות יצחק ויעקב ועל כל הגעה הי' טבילה הרי שהי' שלשה טיבולין. ובעל המנהיג השיג על הרמ"בם דא"כ יהי' שני הפכים בנושא אחד דהמצה מורה על חירות והחרוסת מורה על עבדות וזכר לטיט ואיך יתחברו שני הפכים עכ"ל. ומעתה דון מינה שגם הטעם שכתב בעמ"ה טעם לשני טיבולין הראשון נגד הגלות וטיבול השני נגד הגאולה גם עליו יפול ספק זה מאחר שהטיבול גופא לדבריו מורה על הגאולה והחרוסת שמטבל בו מורה על עבדות זכר לטיט א"כ יהי' שני הפכים בנושא אחד ואיך יתחברו וא"כ קשה ממ"נ או שיטבול שלשה פעמי' דהיינו גם המצה יטבול בחרוסת כדעת הרמ"בם: ומה תאמר אלי דא"כ יהי' שני * הפכים אף אתה אמור לו א"כ מה שאתה מטביל' שני פעמים הוא ג"כ שני הפכים וא"כ לא הי' לך לטבול אלא פעם אחת:

ומעתה מבואר שאלתו מ"ש בכל הלילות אין אנו מטבילין אפילו פ"א הלילה הזה שתי פעמים וזה לא יתכן שהי' לך לטבול שלשה פעמים או פעם אחת בלבד אבל מה שאתה מטביל שתי פעמים זה לא יתכן: ושאלה זו נמשכת משאלה הקודמת ורצונו בזה לומר ובשלמא אם הלילה הזה הי' כולו מרור אפילו לטיבול ראשון היית לוקח מרור לא הי'

עולה על דעתי לשאול אותך מדוע הלילה הזה מטביל שתי פעמים שהייתי אומר טעם הטיבול משום קפא כדי לבטל הארס: וע"כ צריך לטבל שני פעמי' כדי לבטל הארס בראשונה ובשני'. אמנם אחרי רואי אותך הלילה הזה מרור ולא כולו מרור שלטיבול ראשון אתה לוקח שאר ירקות מעתה קשה מדוע אתה מטביל שני פעמי' * אי ס"ד הטעם משום קפא בטיבול אחד סגי דשאר ירקות אינו צריך טיבול שאין בהם ארס: וא"כ יפלא הדבר מדוע אתה מטביל' ב"פ ומ"ול כטעם המ"עה דמ"ה צריך ב"פ הא' נגד הגלות והשני נגד הגאולה: מעתה קשה מדוע אין אתה מטביל שלשה פעמי' שגם המצה הי' ראוי להטביל בחרוסת בל"ז הייתי אומר שאם יטביל המצה יהי' שני הפכים בנושא אחד אכן אחרי רואי שאתה מטביל ב"פ ואין אתה חושש שיהי' שני הפכים א"כ ישאר התמי' מדוע הלילה הזה שתי פעמים שוה לא יתכן ממ"נ אז שהי' לך לטבול ג"פ או בפעם אחד סגי:

ואם תרצה להתנצל גם על זה דאי אפשר להטביל ג"פ דהיינו גם המצה שלא יהי' שני הפכי' כמ"ש ודקשיא לך א"כ מה שאנו מטבילין ב"פ הוא ג"כ שני הפכים מאחר דהטיבול השני הוא נגד הגאולה והחרוסת שמטביל בו הוא מורה על מירור כמ"ש: משום הא לא איריא דאיכא למימר בהפך טיבול א' הוא נגד הגאולה וטבלתם בדם וטיבול השני הוא נגד הגלות ויטבלו את הכתונת וא"כ לא הוי כלל שני הפכים לא טיבול השני ולא טיבול ראשון * ר"ל עכשיו שהדבר יהי' בהפך א"כ טיבול השני מורה על הגלות והחרוסת שמטבל בו מורה ג"כ על מירור ועבדות וא"כ שניהם מורים על עניין אחד ולא הוי שני הפכים: וה"ה טיבול הראשון לפ"ז יהי' מורה על הגאולה ג"כ לא הוי שני הפכים שהרי טיבול הראשון הוא שאר ירקות זא"כ שאין הטיבול טעיבול חרוסת כדי לבטל הארס אלא מי מלח מרור לזה הטיבול לא הוי שני הפכים וא"כ נכון הכל לפ"ז: ובל"אה אתה מוכרח לומר שטיבול ראשון מורה על הגאולה והשני על הגלות מכח שאלה שני' שהקשיתי אותך הלילה הזה מרור הלילה הזה כולו מרור הי' לך לאכול אפילו בטיבול ראשון כדי שיהי' מרור קודם למצה כפי הסדר והשבתני ע"ז משום דכתיב ביום טובה הי' בטוב וכו' ר"ל שצריך להראות תחילה שמחה דהיינו חירות ובתוך זה יזכור ימי שפלותו שע"ז יגדל השמחה ואם יאכל מרור תחילה וא"חכ מצה לא יהי' השמחה בשלימות נשמע מזה לפי דבריך צריך להראות תחילה שמחה ובתוך השמחה יזכור העוני וא"כ ה"ה בנ"ד מו"ל שטיבול הראשון הוא נגד הגאולה ובתוך זה יזכור ימי העוני דהיינו ע"י שיטבול שנית והוא נגד הגלות מעתה נתעורר שאלתו בכל הלילות אנו אוכלין בין יושבין ובין מסובין והלילה הזה כולנו מסובין:

איתא בער"פ מצה צריך הסיבה ארבעה כוסות אמרי לה תרי כסי קמאי צריך הסיבה דהשתא מתחלא חירות דמשתעי בסיפור הגאולה: ותרי כסי בתראי אינו צריך דמה דהוי הוי ופי"רשי שכבר אמר אשר גאלנו וכו' קודם הסעודה. ואמרי לה אפכא תרי כסי קמאי א"צ הסיבה דאכתי * עבדים היינו קאמרי ותרי כסי בתראי צריך דההוא שעתא הוי חירות: השתא דלא אתמר כמר ולא כמר עבדינן ככולהו שצריך לשתות כל ארבעה כוסות בהיסבה: ומעתה קשה ממה נפשך מדוע הלילה הזה כולנו מסובין ר"ל ארבעה כוסות אנו שותין בהיסבה מצה ג"כ בהיסבה ממ"נ שאם אתה סובר טיבול א' נגד הגאולה והשני נגד הגלות משום שצריך להראות תחילה שמחה ובתוך כך יזכור ימי העוני א"כ הי' לך ג"כ לעשות כן לשתות תרי כסי קמאי בהיסבה כדי לזכור החירות תחילה ותרי כסי בתראי לא הי' לך לשתות אותם ע"י הסיבה. ואם אתה סובר אפכא דהא' מורה על הגלות והשני על הגאולה כסדר שהי' במצרים מעתה גם אתה הי' ראוי לך לעשות כן לשתות שני כוסות קמאי בלא הסיבה ותרי כסי בתראי הי' לך לשתות בהיסבה ומדוע הלילה הזה כולנו אנחנו שותין ע"י הסיבה:

ונגד זה באה התשובה עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאנו ה' משם: ועד"ג דפסחים וז"ל מתחיל בגנות ומסיים בשבח ופרך שם מאי מתחיל בגנות: רב אמר עבדים היינו לפרעה. ומסיים בשבח פר"שי אשר גאלנו וגאל אבותינו הרי שצריך לזכור תחילה ימי * הרעה שהיינו עבדים במצרים ואח"כ בשבח שמזכיר הגאולה שהוציאנו ה' משם: ובהכי ניחא שמשיב לו האב להבן משכיל עבדים היינו לפרעה ויוציאנו ה' משם ודבר זה קשה להבן איך תקנו חז"ל להתחיל בגנות שאומר עבדי' היינו אלא וודאי שצריך להזכיר כפי הסדר שהי': וא"ת א"כ מה שאנו אוכלין מצה תחילה ואח"כ מרור לפ"ז איני נכון שהי' ראוי להקדי' המרור טעמא אחרינא איכא בדבר כמ"ש הש"ך מצה רומז על החירות ומרור רומז שיהי' עוד מירור ועבדות ר"ל ארבעה מלכיות הואיל ולא השלימו במצרים וזה רמז לו אביו במה שאמר ויוציאנו ה' משם ביד חזקה ובזרוע נטוי' ר"ל דמ"ה הי' צריך חוזק יד מאחר שלא השלימו וב"ד מלכיות השלימו: ודקשיא לך ארבעה כוסות שאנו שותין כולם בהסיבה דממה נפשך לא יתכן לדבריך ה"ט משום שרומזים שעתיד הק"בה להשקות אותנו ד"כ של גאולה וע"כ כולם צריכים היסבה כדאי' במ"ר: ודקשיא לך א"כ טיבול השני שהוא נגד הגאולה הוי שני הפכים בנושא אחד משום הא לא איריא שגם הלילה הזה הי' בו שני הפכים שחצי' ליל ראשון עבדים היינו לפרעה במצרים ובחצי ליל שני ויוציאנו ה' משם ביד חזקה ובזרוע נטוי' זו החרב של מכות בכורים ע"כ אל תתמה על הדבר:

עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאנו ה' אלוהינו משם ביד חזקה כו' ואילו לא הוציא הק"בה את אבותינו ממצרים הרי אנו ובנינו ובני בנינו משועבדים היינו לפרעה. בגמרא דע"רפ אי': מתחיל בגנות ומסיים בשבח מאי מתחיל בגנות רב אמר עבדים היינו: ושמואל אמר מתחילה עובדי ע"ז הי' אבותינו: ודברי רב אבאר כאן ודברי שמואל יתבאר במקומו: וצ"ע מה גנות הוא זה לנו מה שאנו אומרים עבדים היינו לפרעה. ותו במ"ש ואילו לא הוציא הק"בה כו' הרי אנו ובנינו ובני בנינו כו' למה פרט שלשה דורות והל"ל בקיצור ואילו לא הוציא כו' היינו משועבדים לפרעה במצרים. ולבאר זאת נקדים הג' דב"ק דפליגי שם ר"ה ור"י איעביד אינש דינא לנפשי' אם רואה שלו ביד אחרים אם רשאי ליקח אותו ממנו ביד חזקה: ומסיק שם במקום פסידא כולי עלמא לא פליגי דעביד דינא לנפשי' ר"ל שאם לא יקח אותו בחזקה אלא ילך עימו אל הדיין להוציאו בדין ממנו ביני לביני יהי' לו פסידא כ"ע לא פליגי דעביד כו' כי פליגי דליכא פסידא ר"י סבר כיון דליכא פסידא ליזול קמי דיינא ולא יעשה משפט לעצמו: ור"ה סבר כיון דבדין קא עביד מצי אמר לא אטרח לילך אל הדיין: ופריך שם מיתיבי בן בג בג אומר אל תכנס לחצר חבירך ליטול את שלך שלא מדעתו אלא שבור את שיניו * ואמור לו שלי אני נוטל ופר"שי אל תכנס שלא בפניו אלא טול שלך בפניו ואם יעכב בדבר שבור את שיניו רצונו בזה רשאי אתה להכותו עד שתשבור שיניו: ש"מ עביד אינש דינא לנפשי'. ומשני' מאי שבור את שיניו בדין ר"ל שע"פ הדין יוציאו ממנו ולא שיקח את שלו בחזקה: והנה לדינא קי"ל כר"ה שאם לא יכול להוציא את שלו מיד חבירו אם לא שיכיהו שרי ובמ"י אי' שבא עוזא שר של מצרים נגד הק"בה בטענה רב"שע למה אתה רוצה להטביעם כו' מיד כינס הק"בה פמליא של מעלה ואמר להם הוי דנין ביני ובין עוזא: ולפום ריהטא * יפלא הדבר מדוע המתין עוזא עד בואם לים ואז בא בטענה מה עשו לבניך כו' כמ"ש בסמוך בעודם עדיין במצרים כאשר הי' מכת בכורים שלא הי' שום בית אשר לא הי' שם מת הי' לו לבוא אז בטענה זאת מה עשו בני לבניך: אלא וודאי הוא הדבר אשר דברנו שלפי דעת הזוהר אילו שהו ישראל עוד רגע כממרי' במצרים היו ח"ו משוקעים בשער החמשים של שערי טומאה ולא הי' אפשר להם אח"כ לצאת משם לפ"ז במצרים הי' במקום פסידא דלא הדר שאילו כינס פמליא של מעלה שיהי' דנין הדבר בינו לבין עוזא בין דא לדא הי' ח"ו משוקעים כו' ואין לך פסידא גדולה כוו ובמקום פסידא עביד דינא לנפשי' וא"כ נכון הי' שהכה הבכורים כדי שיניחו את ישראל לצאת שלא יכלו להתמהמה עוד אכן בבואם על הים שאו כבר יצאו מן הצרה ולדעת ר"ה לא עביד איניש ד"ל במקום דליכא פסידא ע"כ בא עוזא באותו פעם בטענה שלא יעשה דינא לנפשי' ומיד הק"בה כינס

פמליא של מעלה ואמר להם שיהי' דנין בין עוזא:

וע"פ הצעת הדברים האלה יבואר דברי בעל אגדא במ"ש עבדים היינו במצרים ויוציאנו ה' אלוהינו משם ביד חזקה ובזרוע נטוי' רצונו בזה ביד חזקה זו הדבר. ובזרוע נטוי' זו מכות בכורים שהכה הק"בה את המצרים עד ששלחו את ישראל מארצם וכדי שלא תקשה היכי עביד הכי דעביד דינא לנפשי' ובא הבע"א לתרץ זאת שאילו לא הוציא הק"בה את אבותינו ממצרים הרי אנו ובנינו וב"ב משועבדים היינו ר"ל שהיינו משוקעים בשער החמשים וא"א הי' לצאת אח"כ וא"כ במקום פסידא הוי דשרי לכ"ע:

והשתא אתי שפיר מ"ש מתחיל בגנות שאומר עבדים היינו: רצונו בזה לומר שמתחיל בגנות של עצמו שהוא בעצמו מספר שהי' עובדים ע"ז במצרים וע"כ לא הי' אפשר עוד להתמהמה שם * שום רגע שלא יבואו לשער החמשים ומשום הכי הוציאנו ה' משם ביד חזקה ובזרוע נטוי' זה החרב של מכות בכורים. דלא תימא שעבר הק"בה עליהן שורת הדין שעשה דינא לנפשי' ולא כינס פמליא של מעלה אמנם מאחר שאילו לא הוציא וכו' ישתקעו שם ע"כ לית דינא ולית דיינא דשרי למעבד דינא לנפשי' וא"כ מתחיל הוא לספר בגנות של עצמו:

ומעתה לא נפלאת ולא רחוקה היא ממך להבין שאלת הרשע מה שהוא שואל לאביו מה העבודה הזאת לכם ולא לו וכו' ואף אתה הקהה את שיניו וא"ל בעבור זה עשה ה' לי וכו': דשאלת הרשע הוא * ג"כ עד"ז מה העבודה הזאת לכם ר"ל מה עניינו של פסח על שם שפסח הק"בה על בתי בני ישראל בנגפו את מצרים כמ"ש ועבר ה' לנגוף את המצרים כדי להציל את הפקדון איך עבר הק"בה על שורת הדין לעשות משפט לנפשו והי' לו לעשות ע"פ פמליא של מעלה כמו שעשה על הים שכינס הק"בה הב"ד של מעלה ואמר להם הוו דנין בין עוזא וכו' שהוא סובר שאסור לעשות ד"ל ליקח את שלו בחזקה ומ"ש בן בג ב"ג שבור את שיניו וקח את שלך שבור את שיניו בדין קאמר ר"ל שיוציא את שלו ע"פ הדיין ולא שילך לבית חבירו ליקח את שלו בחזקה ולהכותו אם יסרב נגדו: ולכן אמר ואף אתה הקהה את שיני' ואמור לו ר"ל אף אתה תשיב לו דמ"ש שבור את * שיניו ממש הוא שאם מסרב נגדו רשאי להכותו עד שישבור את שיניו כדי ליקח את שלו ואמור לו בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים ר"ל בעבור זה עשה ה' לי זאת בצאתי ממצרים כדי שאצא משם ואילו הי' הוא שם לא הי' נגאל משם לעולם מאחר שלפי דבריו אסור לעשות ר"ל אפילו במקום פסידא אם לא ע"פ ב"ד ואם הי' הק"בה כינס הב"ד של מעלה ביני לביני הי' באים לשער החמשים ולא הי' יוצאי' משם לעולם ול"כא בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ולא לו ר"ל בעבור שמותר לעשות ר"ל במקום

פסידא ע"כ עשה ה' לי שיצאתי ממצרים ולא לו של"פד הי' צריך לעשות ע"פ הב"ד של מעלה לא הי' נגאל משם לעולם:

ומעתה מבואר מאיליו המ"ר וז"ל בשעה שרצה הק"בה להטביע את המצרים בים בא עוזא שר של מצרים בטענה ואמר רב"שע בשביל ששיעבדו בבניך אתה רוצה להטביעם כלום הרגו מבניך וכו' באותו השעה כינס הק"בה פמליא של מעלה ואמר להם הוו דנין ביני ירדו למצרים וכו' ועכשיו רודף הוא אחריהם וכו' * והשיבו הב"ד של מעלה הדין עמך ועשה מה שאתה חפץ: ולפום ריהטא יפלא הדבר מדוע המתין עוזא עד בואם לים ואז בא בטענה זו מדוע לא טען כן בהיותם במצרים כאשר ביקש הק"בה להרוג את הבכורים הי' לו לומר רב"שע מה עשו וכו' כלום הרגו מבניך: וכבר נתבאר לעיל קצהו והוא זה מאחר שאי אפשר הי' להם להתמהמה במצרים עוד רגע אחת כממרי' וא"כ הוי במקום פסידא דשרי לעשות דינא לנפשי' וא"כ מה שעשה הק"בה במצרים כדי להציל את שלו לית דינא ולית דיינא דשרי: אמנם אחר צאתם לרווחה אז נתעורר עוזא לבוא בטענה ואמר שאין שורת הדין נותן לחייבם מיתה למעבד דינא לנפשי' וכי בשביל ששיעבדו וכו' כלום הרגו מבניך ומשום הכי כינס הק"בה הב"ד של מעלה ואמר להם שהמה ידונו דין זה: ואנן קי"ל לדינא כמ"ד עביד ר"ל אפילו במקום דליכא פסידא על כן השיבו לו פמליא של מעלה הדין עמך ועשה מה שאתה חפץ כוונתם בזה במ"ש הדין עמך ר"ל שורת הדין הוא כך וע"כ עשה מה שאתה חפץ:

ועדיין חל עלינו לבאר * למה פרט שלשה דורות הרי אנו ובנינו ובני בנינו משועבדי' היינו והל"ל בקיצור ואילו לא הוציא הק"בה היינו משועבדים במצרים. ולבאר זאת נקדים מ"ש ב"פ שלח לך שנגזר על ישראל ודור הרביעי ישובו הנה רצונו בוה שלשה דורות יהי' בשיעבוד ודור הרביעי ישובו לארץ צא וחשוב יהודא פרץ חצרון וכלב בנו הי' מבאי הארץ וכל דור נחשב שבעים שנה כמ"ש דוד ימי שנותינו בהם שבעים שנה הרי לשלש הדורות יעלה רד"ו שנה דהיינו שלשה פעמים שבעים וישראל לא פרעו במצרים רק חצי החוב וחציו שני' הניחו על עשו לפרוע חוב אביו דהיינו שלשה פעמים שבעים עולה רד"ו הניחו שיפרע עשו: ואם ישראל הי' פורעים כל החוב הי': מוכרחין להיות עוד במצרים שלשה דורות כדי להשלים והיו שם אנו ובנינו ובני בנינו וזהו כוונת בע"א במ"ש עבדי' היינו וכו'. ויוציאנו ה' משם כו' ביד חזקה ר"ל הגם שלא פרענו רק חצי החוב למען תספר באזני בנך ובן בנך ואילו לא הוציא הק"בה את אבותינו עד תשלום כל החוב המוטל לפרוע ע"כ היינו מוכרחים עוד להיות שם אנו ובנינו ובני בנינו משועבדים לפרעה במצרים. ואפשר לומר של"זכ הכתו' במ"ש למען תספר באזני בנך ובן בנך את

אשר התעללתי במצרי' ולפום ריהטא משמע דאילו שלשה דורות בלבד דהיינו בנך ובן בנך מוטל עליהן לספר מעשה מצרים אתמהא. והלא מצוה זו מוטל עליהן ועל זרעם אחריהם עדי עד לספר ביציאת מצרים. וע"דז שכתבתי נכון הוא שר"ל בזה שאילו לא הוציא הק"בה אותנו משם עד תשלום כל החוב המוטל לפרוע היו מוכרחים להתעכב במצרים עוד שלשה דורות שהם ג"פ שבעים ול"ז א למען תספר באזני בנך ובן בנך את וכו' רצונו בזה לומר שמוטל הדבר על שלשה דורות הללו דהיינו בנך ובן בנך לספר מה שהתעללתי במצרים עד שהניחו אתכם:

אפילו כולנו חכמים כולנו נבונים כולנו יודעי' את התורה מצוה עלינו לספר בי"מ שכל המרבה לספר בי"מ הרי זה משובח. ולבאר זאת נקדים מ"ש רז"ל חכם בנו שואלו ואם לאו שואל לעצמו אפילו שני ת"ח שיודעין הלכות פסח שואל אחד לחבירו מה נשתנה הלילה: ואמינא אנא טעמא מאי חייבו רז"ל שישאול האחד להשני מאחר שהוא יודע ה"פ ומ"כש אם שניהם יודעין ודבר שפתיים נראה אך למותר הוא. יבואר ע"ד המש' זכור ושמור זכור בפה ושמור בלב. הרי דמלת שמור מורה שצריך לזכור המצוה בפה דווקא ולא סגי במה שמחשב בליבו אבל מלת שמור משמע אפילו בלב סגי: ול"פז אף אנו נאמר מאחר דבמצוה זו של סיפור יציאת מצרים נאמר זכור את יום צאתך מארץ מצרים וזכור בפה משמע כמ"ש ע"כ אפילו הוא יודע או אם אפילו שניהם יודעים חייבה התורה אותם לספר י"מ בפה דווקא משום דכתיב זכור דמשמע בפה דווקא:

אמנם של"פז יפול הקושיא שהקשה הרש"בא למה אין אנו מברכין ברכה על מצוה זו של סיפור יציאת מצרים כמו שמברכין על כל המצות * שהם מדרבנן דב"לז לא הי' מקום לקושיא זו דאי' בא"ח המהרהר בדברי תורה ואינו מוציא מפיו אינו צריך לברך ברכת התורה וכתב הב"י הטעם משום שאין מברכין על דבר שבלב: נמצא שאם נאמר דסגי במחשבה ר"ל שאם יודע הלכות פסח אינו צריך להזכיר בפה וסגי בהרהור בליבו בלבד וה"ה אם שניהם יודעין א"צ לשאול הא' לחבירו לפ"ז אפשר לומר דמ"ה לא תיקנו חז"ל לברך ברכה על מצוה זו הואיל ואיתא בלב ע"כ אין מברכין עליו מאחר שיכול לקיים המצוה בלב ואין מברכין על דבר שבלב. אמנם מאחר שנכתב אצל מצוה זו מלת זכור דמשמע בפה דווקא ואינו יוצא במחשבה לפ"ז יפול הקושיא של הרש"בא שהי' לנו לברך ברכה על מצוה זו כמו שמברכין על כל המצות שהם מדרבנן:

ודברים הללו תמצא ממש בדברי בעל אגדה ול"זא אפילו כולנו חכמים וכו' כוונתו בזה לומר שאל תתמה על הדבר למה לא תיקנו חז"ל לברך עליו דאין לומר הואיל דסגי במחשבה שזה אינו שהרי אפילו כולנו חכמי' כולנו נבונים כולנו יודעים אפ"ה אח"ז

מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים להזכירו בפה דווקא ולא סגי בלב ע"י הרהור: מעתה יפול התמי' והרי"ף כתב ישוב על זה משום שצריך להזכיר י"מ בקידוש דילפינן מדכתיב הכא זכור את יום השבת וכתיב זכור את יום צאתך מ"מ א"כ מוכרח * הוא לזכור י"מ בקידוש שעושה בליל פסח וא"כ כבר נעשה מצותו ע"י קידוש שעשה יצא ידי חובתו. ואני הוספתי נופך משלי מאחר דילפינן מדכתיב כל ימי חייך לרבות הלילות שצריך להזכיר י"מ וע"כ אנו אומרים פרשת ציצית שנזכר בה י"מ וא"כ כבר יצא ידי חובת המצוה ע"י אמירת פרשת ציצית בק"ש. בשלמא אם לא הי' צריך לזכור י"מ בכל לילה זולת ליל פסח מעתה הי' מקום לומר שיברך ג"כ על המצוה: אכן מאחר שמחויב לזכור בכל לילה ולילה מאי אולמא ליל של פסח משאר הלילות של כל ימות השנה: ומ"הט אפשר לומר שאין מברכין עלי' מאחר שכבר יצא י"ח המצוה ע"י ק"ש שהזכירו בו. ובעל צרור המור כתב וז"ל * מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים דהיינו ביום משום דכתיב בפ' ציצית וראיתם אותו דמיירי ביום בזמן ראי' וכל המרבה לספר בי"מ גם בלילה הרי זה משובח דילפינן לי' מדכתיב כל ימי חייך לרבות הלילות:

וע"פ הדברים האלה תמצא מבואר מאיליו מ"ש אפילו כולנו יודעים אפ"ה מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים א"כ קשה יברכו עלי' ע"כ אמר מצוה עלינו לספר בי"מ דהיינו ביום וכל המרבה לספר בלילה הרי זה משובח וא"כ שצריך להזכיר י"מ בכל לילה תמיד למה יברכו ברכה על הסיפור בליל פסח דמאי אולמי' משאר הלילות של כל ימות השנה שמחויב ג"כ להזכירו ואע"פ אינו מברך עליו.

מעשה שהיה בבני ברק

פסקה א

ומה שמביא כאן מעשה בר"א ור"י שהיו מסובין בבני ברק והי' מספרים בי"מ כל אותו הלילה כו' כוונתו בזה להביא ראי' אמ"ש לעיל אפילו כולנו חכמי' כולם יודעים אפ"ה הו"ל מצוה לספר בי"מ וע"כ מביא הכא מעשה בר"א והגם שהי' חכמי' גדולים וידעו כל עניין של יציאת מצרים אע"פ הי' מספרים בי"מ כל אותו הלילה: אמנם תי' זה הוא מספיק אליבא דבן זומא דס"ל כל להביא הלילות שצריך לזכור י"מ בכל לילה מש"אכ אליבא דחכמי' דפליגי עלי' וס"ל כל להביא לימות המשיח יזכירו י"מ אבל בלילה א"צ להזכיר לפ"ז הדרא * קושיית הרש"בא לדוכתי' למה לא יברכו על מצוה זו של סיפור י"מ: ואמינא אנא שגם אליבא דרבנן ניחא ע"פ מ"ש הראש למ"ד דס"ל מצוה בחרוסת מדוע אין מברכין עלי' הלא היא מצוה. ותי' משום דהמרור הוא עיקור המצוה וטיבול בחרוסת הוא טפל ומברך על העיקור ופוטר את הטפל. נשמע מזה דבר שהוא טפל אל

המצוה אין לברך עלי'. ואי' בברכות שבן עזאי א"ל לחכמים וכי מזכירין י"מ לעתיד לבוא: והכתיב הנה ימים באי' וכו' לא יאמר עוד כו' א"ל חכמים לא שתעקור י"מ אלא שתהא גאולה אחרונה עיקר ויציאת מצרים תהי' טפל: משל לאדם שפגע בו ארי וניצול ממנו הולך ומספר מעשה ארי אח"כ פגע בו נחש וניצול ממנו הי' הולך ומספר מעשה נחש ושכח מעשה ארי וכו' ולפי המשל הזאת יהי' הנמשל כך די"מ דומה למי שפגע בו ארי וניצול ממנו שמספר מעשה ארי נמצא קודם גלות בבל הי' יציאת מצרים עיקר והי' מספרים הכל בי"מ ואחר גלות בבל שהוא דומה לפגע בו נחש וניצול ממנו מספר מעשה הנחש אז הי' עיקור הסיפור של גלות בבל שהציל ה' אותנו מהם ויציאת מצרים שהוא מעשה ארי שכח ר"ל שהי' טפל לגאולת בבל:

וכאשר תהי' גאולה אחרונה אז ישתכח מעשה שניהם ואז תהי' גאולה אחרונה עיקור הסיפור וגאולת מצרים וגאולת בבל יהי' שניהם טפל לה: ורא"בע הי' בשעת חורבן הבית כמו בן ט"ו שנה כמ"ש התו' בשבת וא"כ בימיו שכבר חלף עבר גאולת בבל והי' באותו פעם גאולת בבל עיקור ויציאת מצרים טפל כפי המשל. ולדעת הר"אש אין * מברכין על החרוסת משום שהוא דבר הטפל וא"כ אף אנו נאמר שאין לברך ברכה על סיפור יציאת מצרים מאחר שהיא טפל וגאולת בבל היא עיקר:

וע"פ הערה זו מבואר מ"ש רבי אליעזר בן עזריא הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות כוונתו של רא"בע בזה שהי' יושב ותמה על הדבר מה נשתנה סיפור של י"מ שאין מברכין עליה הלא מברכים על כל מצות שהם דרבנן כקושיית הרש"בא ורצה ר"א לתקן זאת ע"י שיזכירו יציאת מצרים בלילה ג"כ בפ' ציצית וע"יז יוסר הספק הזה מאחר שחייבה התורה לזכור י"מ בכל לילה א"כ מאי אולמי' סיפור י"מ של ליל פסח משאר הלילות של כל ימות השנה שיברכו עליהם. ואמר שלא זכיתי לנצח את החכמי' בזה עד שדרשה בן זומא שנ' למען תזכור את יום צאתך וכו' כל ימי חייך כל להביא את הלילות. ושמא תאמר הלא מסתבר טעמי' דר"א ולמה חלקו חכמים עלי' וס"ל כל להביא לימות המשיח אבל בלילה אינו צריך להזכיר י"מ ול"פז הדרא הקושיא לדוכתי' שהי' לנו לברך על סיפור י"מ: לכ"א וחכמים אומרים כל להביא לימות המשיח שאז יזכירו ג"כ יציאת מצרי' דקשה ע"ז וכי מזכירין י"מ לע"ל והא כתיב הנה ימים באים לא יאמר עוד וכו' ומוכרח לומר דגאולה אחרונה תהי' עיקר וי"מ תהי' אז טפל לה וא"כ עכשיו דגאולת בבל היא עיקור הסיפור ויציאת מצרים טפל לה כפי * המשל ששכח מעשה ארי ומספר מעשה הנחש ואין מברכין על הטפל: נמצא אליבא דחכמי' ניחא די"מ הוא טפל: אבל לרא"בע דלא ס"ל סברא זאת עכ"א הרי אני כבן שבעים

שנה ר"ל הרי אני עכשיו אחר גאולת בבל כבן שבעים ר"ל כאילו הייתי בשבעים שנה שאז היתה גאולת מצרים עדיין עיקור ה"ה עכשיו ע"כ הוקשה לו הדבר שהי' לו לברך עלי' ומ"הט הי' דעתו לתקן ע"י שיזכירו י"מ בלילות תמיד בכל לילה:

מעשה ברבי אלעזר ורבי יהושע. ורבי אליעזר ב"ע ורבי עקיבא. ורבי טרפון. שהיו מסובין בבני ברק והיו מספרים ביצאת מצרים כל הלילה עד שבאו תלמידהם ואמרו להם רבותינו הגיע זמן ק"ש של שחרית. מה שיש לדקדק בזה אם אביע: יכלה היריעה. ולא אגיע. לשליש ולרביע ע"כ נסמוך על המשכילם:

ולבאר זאת נקדים גמ' דברכות וז"ל דר' אליעזר ב"ע ס"ל אכילת פסח עד חצות בלבד ויליף לי' מג"ש נא' כאן ואכלו הבשר בלילה הזה ונא' להלן ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה מה להלן עד חצות אף כאן עד חצות: ורבי עקיבא פליג עלי' התם וס"ל אכילת פסח זמנו כל הלילה שנ' בחיפזון עד שעת חיפזון דישראל שנחפזו לצאת. והני תנאי כהני תנאי ר"ל כי היכי דפליגי רא"בע ור"ע פליגי ג"כ ר"א ור"י דכתיב וזבחת הפסח בערב מועד צאתך ממצרים רבי אליעזר סובר בערב אתה זובח מועד צאתך ממצרים אתה שורף: דס"ל שאינו נאכל רק עד חצות כרא"בע: ורבי יהושע ס"ל עד מועד צאתך ממצרים אתה אוכל דס"ל כל הלילה זמנו הוא כר"ע דס"ל ג"כ הכי נשמע מזה לדברי רא"בע צריך. ואי' בפסחי' א"ר לדברי ר' אלעור ב"ע דס"ל אכילת הפסח עד חצות בלבד ולא יותר ומנה אתקש לפסח ע"כ אינה נאכלת המצה לדבריו רק עד חצות ולא יותר וצריך לאכול האפיקומן קודם חצי הלילה דווקא ואם אכלו אחר חצות לא יצא י"ח: אבל לרבי עקיבא דס"ל הפסח זמנו כל הלילה ה"ה מצה של אפיקומן נמי רשאי לאוכלו כל הלילה:

ומינה נשמע נמי דרבי אליעזר ורבי יהושע דפליגי ג"כ בהא דר"א ס"ל כשטת ראב"ע דאמר עד חצות בלבד נאכל הפסח ור"י קס' לי' בשטתי' דרבי עקיבא דס"ל כל הלילה זמן אכילת פסח ומצה של אפיקומן דינו כפסח לכל מר * כדאי' לי': וע"פ הצעה זו יבואר העניין שהחכמים האלה נתוועדו יחד לעשות חוקת הפסח ואירע שנזדמנו לפונדק אחד וכאשר הגיע זמן אכילת מצה של אפיקומן נתעורר בניהם ויכוח איך ינהגו באכילתו אם לאוכלו קודם חצות הלילה דווקא כמו הפסח שהי' נאכל עד חצות בלבד או זמנו כל הלילה כמו הפסח שנאכל כל הלילה ורצה כל אחר מן החכמי' האלה לעשות כשמעתי' ועמדו במחלוקתם אילו כנגד אילו דהיינו רבי אליעזר בן עזריא ורבי עקיבא דפליגי אם קרא דחיפזון מיירי דישראל או חיפזון דמצרים. ועוד הי' שם במסיבה ההוא רבי אליעזר ורבי יהושע דפליגי ג"כ בהא אם אמרינן עד מועד צאתך ממצרים אתה אוכל דהיינו כל

הלילה או נימא מועד צאתך ממצרים אתה שורף וזמן אכילתו לפ"ז הוא עד חצות בלבד: ובהכי ניחא מ"ש מעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע ר"ל מעשה הי' שנזדמנו יחד בליל פסח שני חכמים הללו ועוד הי' שם במסיבה ההוא רבי אליעור ב"ע ורבי עקיבא דפליגי ג"כ בהא והי' ויכוח בניהם בעניין אכילת מצה של אפיקומן שרצה כל אחד מהם לקבוע הלכה כמותו. ואמר עוד נוסף על אלה הי' שם ג"כ רבי טרפון וכוונתו בזה לומר שאילו לא הי' שם ר"ט באותו הפעם הגם שהי' ויכוח זה בניהם הי' אפשר להכריע הדבר נהי דזמנז כל הלילה מ"מ טוב להחמיר לאכול אותו קודם חצות כמ"ש בסמוך אמנם מאחר שרבי טרפון הי' במסיבה ההוא קיהה הוא בדבר שאין נכון לעשות כן: ועל פי זה מיושב מה * שהקשו התו' בע"ז הלא רבי טרפון הי' רבו של רבי עקיבא איך מזכירו בהגדה של פסח באחרונה אחר דברי ר"ע: ובהכי ניחא מאחר שהי' הויכוח זה בניהם הי' אפשר להכריע הדבר להחמיר אכן מצד שהי' שם רבי טרפון בההוא שעתא קיהה הוא בדבד ועמדו במחלוקתם:

ואפרש שיחתי דהר"אש כתב וז"ל ולספרים דגרסי הני תנאי כהני תנאי ר"ל דר"א ור"י פליגי ג"כ בהא דפליגי ר"ע ורא"בע ואנן קי"ל הלכה כר"ע מחבירו ומכ"ש הכא דרבי יהושע דפליג עם ר"א ס"ל ג"כ כוותי' דר"ע דפסח נאכל כל הלילה: וכדי להרחיק האדם מן העבירה הי' נוהג ר"ת למהר לאכול קודם חצות הלילה:

ומידי דברי בזה זכר אזכרנו דר"שי בפירושו על התורה ע"פ כי בחיפזון וכו' הלך רש"י בשטת ראב"ע דחיפזון דמצרים הי' וע"כ פיר"שי וחיפזון זה לא שלך הי' אלא של מצרים וכו' והנה ע"פ מועד צאתך ממצרים כתב וז"ל ומועד צאתך ממצרי' אתה שורף הרי שנמשך הכל אחר דבריו וצ"ע מאי * דוחקי' לפרש נגד ההלכה דהלכה כר"ע מחבירו וכ"ש בנ"ד דר"י ס"ל ג"כ כוותי' וצ"ע: היוצא מזה שהי' מקום לרבי עקיבא להכריע שהלכה כמותו נגד ראב"ע החולק עליו ומכ"ש דרבי יהושע החולק עם ר"א קאי ג"כ כוותי' דזמנו כל הלילה: ואולם דהצד שכנגדו הלא המה רא"בע ור"א הי' מקום להשיב לו נהי שהדין עמכם מ"מ טוב להחמיר לאכול אותו קודם חצות כמ"ש הראש בשם ר"ת: ולכ"א ורבי טרפון מחמת שהי' ר"ט שם מן הנמנע הי' לעשות כן:

איתא בברכות דפליגי ב"ש וב"ה בענין ק"ש דב"ש ס"ל בערב יטו ויקרא ק"ש ובבוקר יעמוד ויקרא שנ' בשכבך ובקומך וב"ה ס"ל עומדין וקורין יושבין וקורין מטין וקורין ומסיק שם הגמ' העושה כדברי ב"ש לא עשה ולא כלום. ורבי נחמן אמר העושה כדברי ב"ש חייב מיתה דתנן א"ר טרפון פעם אחד הייתי בדרך והטיתי עצמי לקרות כדברי ב"ש וסכנתי בעצמי מפני הלסטין א"ל כדאי היית לחוב בעצמך שעברת על דברי ב"ש: וכתבו

התו' וז"ל העושה כדברי ב"ש לא עשה ולא כלום וא"ת פשיטא דב"ש במקום ב"ה אינו משנה. ותירצו דה"א דווקא היכי דב"ש מקילין וב"ה מחמירין אז העושה כדברי ב"ש לא עשה ולא כלום הואיל והוא מקיל נגד ב"ה אבל היכי דב"ש מחמירי וב"ה מקילין כנדון דידן דגבי ק"ש דב"ש ס"ל שצריך לקרות דווקא דרך הטי' משום * דכתיב בשכבך וב"ה ס"ל עומדין או מטין או יושבין וקורין דב"ה נמי מודו שאם קרא דרך הטי' שהוא יוצא קמ"ל דאפ"ה לא עשה ולא כלום אם עשה כדברי ב"ש: ול"פז דון מינה כי היכי אליבא דר"י אם עשה כדברי ב"ש לא עשה ולא כלום הגם דב"ש מחמירי וב"ה ס"ל ג"כ הכי שהוא יוצא אעפ"כ ס"ל דלא עשה ולא כלום ואוקי באתרא דה"ה נלמד מזה אליבא דרבי נחמן דס"ל העושה כדברי ב"ש חייב מיתה הגם דב"ש מחמירי וב"ה נמי ס"ל דיוצא אפ"ה המחמיר כב"ש חייב מיתה שהרי ר"ט רצה ג"כ להחמיר כב"ש ואמרו לו כדאי היית לחוב בעצמך ע"י שעברת על דברי ב"ה:

וע"פ הערה מבואר העניין מאחר שהי' הויכוח בעניין אכילת המצה דאתקש לפסח וכל אחד מהם עמד בשטתו ורצה לקבוע הלכה למעשה כמותו והי' מקום לומר שיש להחמיר לאכול אותו קודם חצות ואולם בעבור שהי' רבי טרפון בתוך הבאים קיהה הוא בדבר ואמר שאין נכון לעשות כן ואמר בדידי' הוי עובדא שרצה להחמיר כדברי ב"ש להטות והי' בסכנת מות וא"ל חכמים כדאי היית לחוב בעצמך על ידי שעברת על דברי ב"ה ואע"ג דב"ה נמי סבירא לי' דיוצא אם הטה וקרא הואיל ורצה להחמיר נגד דברי ב"ה הי' חייב מיתה ה"ה בנ"ד וע"כ חשיב לר"ט באחרונה אחר כל החכמי' האלה לומר הגם שעמדו במחלוקתם אילו נגד אילו אעפ"כ הי' אפשר להכריע בדבר להחמיר אמנם מצד ר"ט שהי' שם קיהה הוא בדבר וע"כא ורבי טרפון כוונתו מאחר שהוא הי' נוסף על אלה ע"כ א"א הי':

ובאם יאמר האומר שאין הנדון דומה לראי' דר"ט עבר על דברי ב"ה ע"י קום ועשה שעשה מעשה והטה עצמו וכו' משא"כ בנ"ד דלא מוכחא מלתא כ"כ ע"י שמקדים לאוכלו קודם חצות: מצאתי און ויהי לי לישועה שכתב רש"ל נ"ע בתשובה אם אחד רוצה להחמיר שלא לאכול בשר אחר ט"ב עד השבת כרש"בג דס"ל הכי דלא יאות עבדי שהרי ר"ט רצה ג"כ להחמיר כב"ש והטה עצמו וב"ה ס"ל ג"כ הכי הואיל והי' מתכוין לעבור אדברי ב"ה אפילו להחמיר הי' חייב מיתה ה"ה בנ"ד שקבעו הלכה כרבא דס"ל עד התענית * בלבד והוא רוצה להחמיר כרש"בג עכ"ל: והתם ג"כ מה שמחמיר שלא לאכול בשר ע"י שב ואל תעשה הוא והוא ממש כנ"ד: וה"טז שהשיג שם ומחלק שאם המחמיר אומר שהוא חש לדברי רשב"ג שנראה כאילו הוא חולק על פסק דרבא זה הוא

אסור אלא יחמיר לעצמו דרך לפנים משורת הדין ולא יאמר כלום לפ"ז ה"ה בנ"ד דוודאי אילו הי' רוצים להחמיר כדי להרחיק מן העבירה ר"ל הגם שזמנו כל הלילה מ"מ טוב להחמיר לאכול אותו קודם חצות גם רבי עקיבא אפשר שהי' מנענע להם ראשם: אמנם מאחר שהיו שם רבי אליעזר ב"ע בר פלוגתי' ורצו לאכול אותו קודם חצות כדי לקבוע הלכה כך כפי דבריהם וזה נראה שאסור מאחר שנקבע הלכה כר"ע מחבירו וכ"ש הכא שגם ר"י ס"ל כוותי' וא"כ אתי שפיר שהנדון דומה לראי' ממש:

ומה שאמר והיו מסובין בבני ברק: לכאורה יפלא זה דמה נפקא מינה מזה אם הי' מעשה זה בבני ברק או במקום אחר: ונראה שרצונו בזה לומר מאחר שזה המעשה אירע בהיותם בבני ברק וזאת הי' סיבה ג"כ לדבר שלא אכלו אותו קודם חצות: אי' בעירובין ההוא גודא דנפל בשבת אמר להו שמואל נגודו גלימא אהדרינהו רב * לאפי' מיני' משום דס"ל לרב שאסור לעשות מחיצה כזו בשבת: ופריך שם ולימא להו רב דאסור: ומשני אתרא דשמואל הוי ושם נהגו היתר ע"י שהורה להם שמואל רבם כך וע"כ לא רצה רב להורות שם לאיסור: וידוע מ"ש חז"ל אחר רבי עקיבא לבני ברק אחר ר"א ללוד אחר ר' יושיע לסכני וא"כ עניין המסיבה זאת שהי' מסובין הי' בבני ברק אתרא דר"ע הוי ושם נתפשטה ההוראה שזמן אכילת מצה כל הלילה אפילו לכתחילה כדמוכח שם בג' ואין מקומו כאן: על כן אין נכון להורות שם חומרא להחמיר בדבר לאכול אותו קודם חצות ול"כא מעשה בר"א ור"י ורא"בע ורבי עקיבא שהיו מסובין בבני ברק שהוא אתרא דרבי עקיבא גם מכח זה הי' מן הנמנע להחמיר נגד כבוד ר"ע רבם:

ומ"ש והי' מספרים בי"מ כל אותו הלילה גם כאן מצאה הקפידה מקום לנוח מה בא להשמיע אותנו מה שהי' עושים כל הלילה. יבואר עד"ג דברכות וז"ל א"ר לא נחלקו ר"א ור"י כשנגאלו נגאלו מבערב וכשיצאו יצאו ביום כו' משום שהתחילה להם הגאולה מבערב: לא נחלקו אלא על שעת חיפזון רבי אליעזר סבר חיפזון דמצרים שהי' ממהרים לשלח את ישראל בלילה שאמרו כולנו מתים: ורבי יהושע ס"ל חיפזון דישראל שיצאו משם בבוקר: ר"ל הגם דס"ל לר"א עד חצות נאכל הפסח ורבי יהושע ס"ל כל הלילה אבל בהא לא נחלקו דשניהם מודי' בהא שהתחילה להם הגאולה מבערב: וטעמא דמלתא שאמרו חז"ל שמחויב האדם לספר ביציאת מצרים כל הלילה אמינא אנא דה"ט מאחר דר"א ור"י דשניהם ס"ל שהתחילה להם הגאולה מבערב א"כ כל הלילה היתה הגאולה מה"ט היו מספרים ג"כ ביציאת מצרים כל הלילה כפי * שטתם: והנה מדקאמר לא נחלקו בהא שנגאלו מבערב כוונתו בזה לומר שלא תטעה בדבר ויעלה על דעתך דבהא פליגי אימת התחילה הגאולה ור"י דס"ל הגאולה התחילה להם: בבוקר ע"כ נאכל הפסח

כל הלילה עד הבוקר ור"א ס"ל הגאולה התחילה להם בחצות הלילה ע"כ נאכל הפסח ג"כ עד חצות וא"כ ה"א דה"ה סיפור של י"מ תליא ג"כ בהא אם החיוב מוטל על כל הלילה אז עד חצות דווקא עכ"א דבזה לא נחלקו ושניהם לא פליגי בהא שהתחילה להם מבערב ובהכי ניחא מ"ש והיו מספרים בי"מ כל הלילה ר"ל הגם שנחלקו אם פסח נאכל כל הלילה או עד חצות אבל בהא לא פליגי וע"כ היו מספרים בי"מ כל אותו הלילה:

ומה שאמר עד שבאו תלמידהם ואמרו להם רבותינו וכו' גם: כאן יש להפליא דלישנא עד שבאו תלמידים משמע מזה באותו הפעם לא היו התלמידים עמהם וע"כ אמר עד שבאו תלמידיהם מדלא קאמר עד שאמרו תלמידיהם ובהיות כן יש לשום לב מה אכפת לן בזה אם היו אצלם או לא: ולבאר זאת נקדים ה"ג דברכות וז"ל מעשה ברבי ישמעאל ורבי אליעזר ב"ע שהיו מסובין והי' ראב"ע זקוף ור"י הי' מוטה כיון שהגיע זמן ק"ש הטה ראב"ע לקרות ק"ש דרך שכיבה כב"ש ור"י * זקף עצמו כדברי ב"ה א"ל ר"י וכו' ומסי ש וכי תימא ב"ה אית להו נמי מטין וקורין ה"מ היכא דמוטה מעיקרא אבל אתה שהיית זקוף ועכשיו שהגיע זמן ק"ש הטית עצמך לעשות כדברי ב"ש אם לא הייתי זוקף עצמי לעשות כדברי ב"ה שמא יראו התלמידים שאתה הטית לקרות ויקבעו הלכה לדורות כב"ש נשמע מזה הגם שהי' רשאי רבי ישמעאל לקרות ק"ש דרך שכיבה אפילו אליבא דב"ה מאחר שכבר הי' מוטה ועומד אעפ"כ הי' זוקף עצמו משום שראה את ר"א ב"ע שהי' רוצה להחמיר כב"ש לקרות דרך הטיה הי' חושש שמא יראו זאת התלמידים ויקבעו הלכה לדורות כב"ש וע"כ היו זוקף עצמו ובהיות כן נדון דידן נמי ניחא במ"ש עד שבאו וכו' שאילו היו אז התלמידים אצלם לא הי' עולה על דעתם למהר אכילת המצה קודם חצות שמא יראו זאת התלמידים ויקבעו הלכה לדורות אמנם מאחר שהתלמידים לא היו באותו פעם עמהן ואין כאן בית מיחוש לזה ע"כ עלה ע"ד למהר אכילתו קודם חצות:

ומה שאמר עד שבאו תלמידיהם ואמרו להם רבותינו הגיע זמן ק"ש של שחרית: גם כאן ראוי לשום לב מאחר דמצינו דפליגי ר"א * ור"ע בזה דר' אליעזר סובר זמן ק"ש בשחרית הוא משיכיר בין תכלת לכרתי ורבי עקיבא סובר משיכיר בין חמור לערוד וא"כ אין זמנו של זה כזמנו של זה דבמחלוקת שנוי' ואיך באו תלמידיהם ואמרו לר"א ור"ע שהגיע זמן ק"ש של שחרית שאם הגיע הזמן אליבא דר"א עדיין לא הגיע הזמן אליבא דר"ע דפליג עלי' וה"ה אפכא. וביותר יש להפליא צריכא למימר להו שהגיע זמן ק"ש של שחרית הלא ראו שהאיר היום. ונראה מתוך העניין מאחר שכאן בנדון זה הי' שם תלמידי של ר"א ור"י גם תלמידי של רא"בע ור"ע והיו נבוכו בזה וכל אחד מהם רצה לנהוג עצמו

כדעת רבו שלמד ממנו ונחלקו המה לשני כיתות דתלמידי של רא"בע ור"א רצו לאכול המצה קודם חצות הלילה דמצה אתקש לפסח: ותלמידי של ר"ע ור"י רצו לאוכלו אחר חצות כדין פסח שזמנו כל הלילה והי' ויכוח זה בניהם כמו שהי' ויכוח בין החכמים האלה: ורצו ג"כ להכריע להחמיר לאכול אותו קודם חצות: אמנם תלמידי ר"ע ור"י מיאנו * לשמוע להם דשמאלא נכון הדבר ודברי ר"ט לא שמיע להו: ולא הי' הכרעה בניהם ועלתה הסכמה בניהם שדבר זה יוודע לנו מכח ק"ש דגם שם פליגי ב"ש וב"ה ואם מותר להחמיר כדברי ב"ש ה"ה בנ"ד נמי מותר להחמיר או נימא אע"ג דב"ה אית להו מטין וקורין כב"ש אפ"ה ס"ל לר"י דלא עשה ולא כלום ועכ"א אמרו להם רבותינו הגיע זמן ק"ש של שחרית מכח זה יוודע להם מה שנסתפקו בו: דכבר כתבתי למעלה שר"י הי' מוטה ורא"בע הי' זקוף וכשהגיע זמן ק"ש של ערבית הי' ראב"ע מטה עצמו כדי לקרות ק"ש אמר לו רבי ישמעאל לר"א ב"ע וכי תימא ב"ה נמי אית להו מטין וקורין הני מילי היכא דמוטה מעיקרא אבל אתה שהיית מתחלה זקוף וכאשר הגיע זמן ק"ש הטית עצמך * כדי להחמיר כדברי ב"ש איסורא איכא ובהיות כן דדינא הכי בק"ש של ערבית דון מינה ואוקי באתרא בק"ש של שחרית הדבר בהפך דגבי ק"ש של שחרית ס"ל לב"ש יעמוד ויקרא שנ' בקומך דרך קימה דווקא וב"ה פליגי עלי' וס"ל עומדין וקורין מטין וקורין יושבין וקורין אמרינן ג"כ הני מילי דעומדין וקורין היכא דעומד מעיקרא אבל אם הי' מוטה דרך שכיבה והגיע זמן ק"ש של שחרית ורוצה לעמוד בכיון כדי להחמיר ולעשות כדברי ב"ש איסורא איכא בדבר: וא"כ נלמד מזה בנ"ד שהחכמים האלה הי' מסובין כל הלילה דרך הטיה ועכשיו הגיע זמן ק"ש של שחרית ולדברי ב"ש צריך לעמוד ולקרות דרך עמידה דווקא וזה יהי' לאות ולמופת אם יעמדו המה מן המסיבה ויקראו ק"ש דרך עמידה כדי להחמיר כדברי ב"ש מאחר שגם ב"ה ס"ל עומדין וקורין מעתה נלמד מזה דה"ה גבי מצה מותר להחמיר מאחר שגם אליבא דר"ע יוציא בוה אמנם אם יקראו ק"ש דרך שכיבה כמו שהם מסובין מוכח הדבר דאסור לעשות כן משום דלא שרי ב"ה לקרות מעומד אלא אם עמד מעיקרא אבל אם הי' מוטה ורוצה לעמוד אסור ה"ה בנ"ד וע"כ המתינו עד שיאור היום והגיע זמן ק"ש ואמרו להם רבותינו הגיע זמן ק"ש של שחרית שע"יז יוודע להם הספק:

כנגד ארבעה בנים

פסקה א

ברוך המקום ברוך הוא ברוך שנתן תורה לעמו ישראל. כנגד ארבעה בנים דברה תורה אחד חכם. ואחד רשע. ואחד תם ואחד שאינו יודע לשאול. ובמעשה ה' כתב אחד חכם

זה יצחק. אחד רשע זה עשו. אחד תם זה יעקב. ואחד שאינו יודע לשאול זה ישמעאל לפום ריהטא נראה עניין זה כמו זר דיצחק ועשו כו' מאי בעי הכא. ותו במ"ש ברוך שנתן תורה לעמו ישראל תיבת לעמו פשיטא דמיותר והל"ל בקיצור שנתן תורה לישראל:

ולבאר זאת נקדים הידוע לכל דשני אלפים תורה חשבינן מאברהם מן והנפש אשר עשו בחרן וכתב התרגום שם דשעבדו לאורייתא וא"כ דשני אלפי' תורה מתחיל מאברהם צריך לשום לב מדוע לא * ניתנה התורה בימיו: והפייט ביוצר של שבועות יסד שם בעבורו נמנעתי להודיע בשערים רצונו בזה שהתורה אומרת בשביל יצחק שהחניף לעשו הרשע ע"כ נמנעתי שלא רציתי להנתן ליצחק ונתנה דופי ג"כ ליעקב בשביל שאמר נסתרה דרכי ע"כ נמנעתי ג"כ מליתן אותי ליעקב: נמצא שמצד יצחק אז מצד יעקב * הי' אפשר ליתן התורה בימיהם שרצו לקבלה זולת מצד התורה היתה המניעה שלא רצתה ליפול בגורלם מטעם הנ"ל: אמנם במ"ר משמע להפך שהק"בה החזיר התורה לישמעאל ולא רצה לקבלה מכח לא תנאף ועשו לא רצה לקבלה מכח לא תרצח וא"כ לא הי' שום מניעה מצד התורה רק מצדם ישמעאל סירב מלקבלה מכח לא תנאף ועשו מיאן בדבר משום לא תרצח: ואי' בשבת הטעם שהגוים המה מזוהמים ר"ל מצורעים מפני שלא עמדו על הר סיני ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן גוים שלא עמדו כו' לא פסקה נמצא שע"י קבלת התורה פסקה הזוהמא: נשמע מזה ע"י שלא הקדים הק"בה נתינת התורה עי"ז לא פסקה הזוהמא מהם עד מתן תורה ואילו הקדים נתינתה כבר הי' * פסקה מהם הזוהמא והסבה לזה שלא הקדים הק"בה: שתי תשובות בדבר הא' מ"ש המפרשים שהמתין הק"בה עד שיהי' ששים ריבוא כנגד ס"ר אותיות שבתורה כדי גיוכל אחד מישראל יהי' לו אחיזה באות אחת שבתורה וע"ז רומז תיבת ישראל שהוא נוטריקון יש ששים ריבוא אותיות לתורה. וטעם השני שאם הקדים נתינתה מי יקבלה מאחר שעשו וישמעאל לא רצו לקבלה ויצחק ויעקב שרצו לקבלה לא הי' רצון התורה להנתן להם שנתנה בהם דופי יצחק בשביל שהחניף לעשו וליעקב נתנה דופי בשביל שאמר נסתרה דרכי מה'. ועל זה יסד הב"ע את דבריו ואמר שראוי ליתן שבח להודאה להמקום ב"ה שנתן לנו התורה שע"י פסקה הזוהמא מאתנו משא"כ עשו וישמעאל עדיין הזוהמא אצלם ול"זכ באומרו ברוך המקום ברוך הוא שנתן תורה לעמו ישראל ר"ל שע"י שנתן התורה פסקה הזוהמא ול"כא שנתן תורה לעמו ר"ל לעמו ולא לעשו וישמעאל שיש עדיין הזוהמא אצלם: ושמא תאמר א"כ הי' לו להקדים נתינתה כדי למהר הפסקת הזוהמא נגד זה אמר לעמו ישראל שהוצרך להמתין עד שיהיו ששים ריבוא כמניין ישראל. ואמר הב"ע שיש עוד טעם לדבר מה שלא הקדים נתינת התורה לדורו

של יצחק או של יעקב דמי יקבלה ול"זא נגד ארבעה בנים דברה תורה ר"ל התורה אומרת בשביל ארבעה בנים אי אפשר הי' להקדים הנתינה ומפרש ואזיל מי המה ד' בנים הללו ואמר אחד חכם זה יצחק. ואחד רשע זה עשו. ר"ל מצד יצחק הגם שהוא רצה לקבלה אע"פכ היתה מניעה מצד התורה שנתנה בו דופי בשביל שהחניף לעשו ואמרה בעבורו נמנעתי להודיע בשערים: ואחד רשע זה עשו שהי' מניעה מצידו שלא רצה לקבלה. ואחד תם זה יעקב. ואחד שאינו יודע לשאול זה ישמעאל. ר"ל הגם מצד יעקב לא הי' מניעה מצד התורה היתה המניעה: ואחד שאינו יודע לשאול זה ישמעאל שלא רצה הוא לקבלה. וע"כ אי אפשר הי' להקדים מתן התורה ול"זא נגד ארבעה בנים הללו דברה התורה ר"ל בסבת ארבעה הללו דברה התורה הי' ההכרח לאחר נתינת התורה עד שיהי' כמניין ישראל. ובפייט של עצרת מונה ג"כ אברהם שנתנה בו התורה דופי בשביל שאמר במה אדע. הא דלא חשיב הכא אברהם ג"כ כתבתי בחיבורי בטוב טעם וכאן אקצר:

פסקה ב

חכם מהו אומר מה העדות והחוקים והמשפטים אשר צוה אלוהינו אתכם ואף אתה אמור לו כהלכת הפסח אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן. ולפום ריהטא מלת ואף אתה נראה * מיותר וכשפת יתר: ולבאר זאת נקדים מ"ש חז"ל בפסחי' פסח מצרים הי' מקחו בעשור ולא פסח דורות ויליף לי' מדכתיב בעשור לחודש הזה ויקחו להם זה מקחו מבעשור ולא פסח דורות ופריך אלא מעתה ומלתה אותו אז יאכל בו דילפינן מיני' דמלת זכרים מעכבו מלאכול בפסח שאם הי' לו בן שאינו נימול אסור האב באכילת פסח וקדשי' נימא נמי בפסח מצרים מעכב ולא בפסח דורות ומשני אמר קרא ועבדת את העבודה הזאת בחודש הוה שיהי' כל עבודות חודש זה שוים: רצונו בזה פסח מצרי' מצרים ופסח דורות יהי' שוים: ופריך אלא מעתה כל ערל לא יאכל בו ה"נ נימא בו בפסח מצרים אינו אוכל אבל בפסח דורות מותר לערל לאכול ממנו וכו': ואי' ביבמות כל ארבעים שנה שהי' ישראל במדבר לא מלו וכו' וכתבו התו' א"כ היאך אכלו פסחים וקדשים והא כתיב כל ערל לא יאכל בו. ותירצו דיוצאי מצרים מהלו ופרעו והמה אכלו קדשים אבל הילודים במדבר לא מהלו ולא אכלו קדשים עכ"ל: ואם אמרינן דמלת זכרים מעכב את האב אכתי קשה היאך יוצאי מצרי' אכלו פסח הלא בניהם שלא מלו מעכב אותם מלא כלו: וע"פ הצעה זו יהי' שאלת החכם סובב הולך בדרך ממה נפשך שראה את אביו שאוכל הפסח ע"כ יפלא הדבר בעיניו: ול"כא כי ישאלך בנך מחר לאמור מה העדות והחוקים והמשפטים אשר צוה ה' אתכם. כוונתו בזה לומר * אתכם צוה לעשות הפסח ולא לנו למה נגרע מהקריב קרבן ה' במועדו אי משום שאתה מיוצאי מצרים שמלו

ופרעו וע"כ אתכם צוה ולא לנו מאחר שאני מן הילודים במדבר שלא מהלו שאסורים לאכול בפסח משום דכתיב כל ערל לא יאכל בו אם כן גם לי גם לך לא יהי' שהרי מילת זכרים מעכב מאחר שאסור לי גם עליך אסור הדבר ולמה צוה ה' אתכם הלא כמוני כמוך ומה תאמר אלי ומלתה אותו אז יאכל בו מלת בו בא ללמד דווקא בפסח מצרי' מילת זכרים מעכב ולא בפסח דורות וע"כ מותר לך לאכול בקדשים בהיות כן נימא נמי כל ערל לא יאכל בו בא למעט דווקא בפ"מ אסור למי שאינו נמול לאכול בו אבל בפסח דורות מותר לערל לאכול ומדוע צוה ה' אתכם ולא לנו הלא כמוך כמוני שניהם מותרים בו.

ולז"א ואף אתה אמור לו כהלכת הפסח וכו' ר"ל אף אתה תראה להשיב לו בשטתו: דאי' ביבמות שכתבו התו' שם וז"ל כל ארבעים * שנה שהי' ישראל במדבר לא עשו אלא פסח אחד בלבד וא"ת מדוע הי' נמנעים אי משום דמילת זכרים מעכב מאחר שהילודי' במדבר לא מהלו א"כ גם האבות הי' אסורים לאכול בקדשי'. ותי' כיון דאי אפשר הי' למול עצמן לא מעכב כו' ובהיות כן אין מקום לשאלת הבן למ"ש צוה ה' אתכם ולא לנו שיש להשיב דמה שהותר לנו לאכול מצד שאנו מוהלי' אבל אתה שאינך מהול וע"כ צוה ה' אותנו ולא לכם ואי משום מילת זכרים אינו מעכב מאחר שא"א הי' במדבר למול את בניהם ע"כ אינו מעכב את האב. אכן שהבן ימאן לקבל זה שהוא סובר דמ"ה הותר לאב משום דמלת בו למעט אתי פ"ד וע"כ עלה על דעתו שגם מלת בו דכתיב גבי ערל בא למעט פ"ד וע"כ יפלא הדבר בעיניו ואמר מדוע צוה ה' אתכם ולא צוה לנו ג"כ וע"כ אף תראה להשיב לו בשטתו להוכיח לו שזה אינו דאיך יעלה על הדעת דבו בא למעט פ"ד והלא כתיב ועבדת דילפינן מיני' פ"מ ופ"ד בעינן שוים ממש וזה מוכח מכח שאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן. דאי' בע"רפ אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן והקשו התו' וז"ל תימא דמשמע אבל אחר המצה מפטירין כו' וכתבו הטעם משום דכתיב ועצם לא תשברו שאם יאכל מן הפסח כשהוא רעב יבוא לידי שבירת עצם וע"כ אחר הפסח אין מפטירין מה"ט אבל גבי מצה לא שייך זה ע"כ מפטירין אפיקומן: ובג' פריך אלא מעתה דדרשת בו למעט פסח דורות מעתה ועצם לא תשברו בו ה"נ נימא אבל אתה שובר בפסח דורות ומשני א"ק ועבדת כו' שיהי' כל עבודות חודש זה שוים נמצא אם אמרינן אחר הפסח אין מפטירין דמשמע אבל אחר מצה מפטירין ומוכרח לומר משום שבירת עצם מוכח מזה דלא דרשינן בו למעט פ"ד דאי ס"ד דרשינן א"כ גם בפ' דמותר שבירת עצם והדרא הקושיא לדוכתי' למה אין מפטירין אחר הפסח כמו אחר המצה אלא וודאי מוכח משום דכתיב ועבדת ילפינן מיני' דפ"מ ופ"ד בעינן שוים:

והשתא אתי שפיר מ"ש ואף אתה * כדי להוציא הטעות מליבו אמור לו כהלכת הפסח

שאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן ר"ל דווקא אחר הפסח אמרו חז"ל שאין מפטירין אבל אחר המצה מפטירין קשה קושיית התו' מאי שנא ומ"ול משום שלא יבוא לידי שבירת עצם ואי ס"ד כדבריך דמלת בו בא למעט פ"ד מעתה אין איסור לדבריך לשבור עצמות ולמה אין מפטירין אלא וודאי משום דכתיב ועבדת דבעינן פ"מ ופ"ד שוים א"כ ה"ה בו דגבי ערל פ"מ ופ"ד שוים ול"כא כהלכת הפסח בכף הדמיון והל"ל אף אתה אמור לו הלכות הפסח אלא הכוונה בזה שאתה תשיב לו כהלכת הפסח ר"ל כמו שהוא הלכת הפסח שאין מפטירין וכו' הי' ראוי ג"כ שתהי' כך הלכות מצה שאין מפטירין וכו' ומ"ול דטעם הפסח הוא משום ש"ע מש"אכ במצה מכח זה נסתרה דרכו: ובמ"עה כתב מה העדות והחוקי' ר"ל שצוה הק"בה ועצם לא תשברו בו. והמשפטים שנ' כל ערל לא יאכל בו. וע"דז שכתבתי ניחא דשאלת הבן הוא מכח החוקים והמשפטי' ר"ל מכח שני דברים הללו נתחזק שאלתו למה צוה ה' אתכם ולא לו ולקצר צריך:

פסקה ג

רשע מה הוא אומר מה העבודה הואת לכם ולא לו וכו' שאלת הרשע היא מעין שאלת החכם דכתבתי לעיל דשאלתו הוא מדוע יגרע הוא מלעשות הפסח בזמנו שרואה את אביו עושה את הפסח ע"כ שואל אותו מה הדבר אשר צוה אתכם ר"ל אתכם צוה ולולא צוה ומדוע יגרע: אבל שאלת הרשע הוא להפך מאחר שהוא אינו רשאי לאכול בפסח מצד שהוא ערל ורוצה שגם אביו ימנע מלעשות הפסח בסיבת שהוא אינו נימול ומילת זכרים מעכב את האב מלאכול הפסח: ומה * שהוא מכנה אותו בתואר רשע משום דעניין שאלתו הוא ע"ד הרוצה שלא יתן ולא יתנו אחרים הוא רשע והוא ג"כ רשע כמותו מאחר שהוא אינו אוכל פסח גם אביו לא יאכל בו מש"אכ שאלת החכם היא ע"ד הרוצה שיתן ויתנו אחרים שרואה לאביו שאוכל בפסח ורוצה הוא שגם הוא יאכל בו: וע"דז הוא שאלתו מבואר במ"ש מה העבודה הזאת לכם ולא לו כוונתו בזה לומר מה שהוא אינו עושה הפסח הוא כדין הואיל והוא ערל עדיין ורוצה שגם אביו ימנע מלעשות אותו ול"כא מה העבודה הזאת לכם שאתם עושין הפסח ולא לו ר"ל שאין הוא מבקש לעשותו' כלל. ואף אתה הקהה את שיניו ואמורה לו בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים לי ולא לו אילו הי' שם לא נגאל:

דאי' במ"ר ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמייך שני מיני' דמים דם מילה ודם פסח שראה הק"בה שהגיע השעה ליגאל את ישראל ולא הי' בידם מצות להגאל שנ' ואתה ערום וערי' ונתן להם שני מצות הללו דם פסח ודם מילה נשמע מזה אילו לא הי' בידם שני מצות הללו מצות פסח ומצות מילה לא הי' להם זכות להגאל משם והי' נשארים

במצרים ובהיות כן הרשע הזה הוא אינו נימול כלל ומכח זה שאינו נימול אינו אוכל בפסח ורוצה הוא שגם אביו ימנע מלעשות הפסח משום מילת זכרים שהוא מעכב אם הי' הוא במצרים לא הי' נגאל משם מאחר שלא הי' בידו שום זכות: ובהכי ניחא מ"ש ואף אתה אמור לו בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים ר"ל בעבור זכות שני מצות אילו עשה ה' לי בצאתי ממצרים עי"ז יצאתי משם אילו הי' שם הרשע הזה לא הי' בידו שום זכות ולא הי' נגאל משם:

פסקה ד

תם מה הוא אומר מה זאת. שאלת התם הוא בפ' בא והי' כי ישאלך בנך מחר לאמור מה זאת: מאחר שהכתוב מכנה אותו בשם תם אין לדקדק כל כך בדבריו: אמנם מה שחוש השכל אינו מניח לעבור במ"ש והי' כי ישאלך בנך מחר לאמור מדוע לא רצה לשאול את אביו בלילה אם הדבר תמוה בעיניו מה שאביו עושה באותו הלילה הי' לו לשאול תכף ולא להמתין עד יום המחרת: ור"שי נשמר מזה וע"כ פיר"שי יש מחר לאחר זמן אבל מ"מ אין מקרא יוצא מידי פשוטו: ותו מלת לאמור במ"ש בנך מחר * לאמור נראה כמיותר. ואמינא אנא עד"ז דשאלתו הוא דווקא ביום מחרתו אז מצא מקום לשאול את אביו לאמור מה זאת שאתה עושה ובלילה לא רצה לשאול שהי' מקום להשיב לו: וה"ה בערב כאשר אביו שוחט הפסח לא רצה לשאול אמנם בהגיע יום מחר אז הוכיח לנפשו שנסתר תשובה הנ"ל מה שהי' להשיב לו: ועדיין הי' מקום להשיב לו ע"כ הכניס בדבריו ואמר לאמור מה זאת ר"ל מכח מלת לאמור שכתבה התורה נסתר גם זאת ושאלתי במקומה עומדת מה זאת:

אי' בפסחים פסח דורות לא הי' מקחו בעשור מדכתיב בעשור לחודש הזה זה מקחו בעשור ולא פ"ד ופריך אלא' מעתה ואכלו הבשר בלילה הזה הכי נמי נימא פסח מצרים הי' נאכל בלילה אבל פ"ד אפילו ביום יהא נאכל ומשני אמר קרא ועבדת כו' וילפינן מיני' דפ"מ ופ"ד בעינן שוים בכל הדיני' א"כ הזה למה לי. ומשני לכדראב"ע ור"ע: דתניא ואכלו הבשר בלילה הזה נא' כאן כו' ונאמר להלן כו' מה להלן עד חצות אף כאן עד חצות ר"ל עד חצי הלילה רשאי לאכול הפסח ולא יותר דברי רא"בע: אמר לו ר"ע והלא כתיב בחיפזון ר"ל עד שעת חיפזון דישראל שנחפזו לצאת וזה הי' בבוקר ומ"ה ס"ל לר"ע שהפסח נאכל כל הלילה ומיעוטא דזה אצטריך סד"א הואיל ופסח קדשים קלים וק"ק נאכלין לשני ימים ולילה אחד שבנתיים וה"א ה"ה הפסח יהי' נאכל לשני לילות דהיינו ליל ט"ו ויום ט"ו וליל שאחריו דניקום שני לילות במקום שני ימי' קמ"ל ואכלו בלילה הזה בלילה הזה הוא נאכל ולא יותר: ופריך ורא"בע הא מנלי' ומשני מלא תותירו ממנו

עד בוקר נפקא: ור"ע ס"ל מאי עד בוקר שני ר"ל אי לאו מיעוטא דזה ה"א נוקים כו' ויהי' נאכל הפסח גם בליל ט"ז והנותר מליל ט"ז עד בוקר שני או באש תשרפו ע"כ אצטריך למעט: ורא"בע בוקר ראשון משמע. וצריך לשום לב במאי פליגי מ"ט דרא"בע דס"ל בוקר ראשון משמע. ור"ע ס"ל דה"א בוקר שני משמע מכדי קרא עד בוקר סתמא כתיב ואיכא למימר הכי ואיכא למימר הכי:

ואפשר לומר דפליגי בהא דר"שי בפ' בא ע"פ ולא ילין מן הבשר אשר תזבח בערב ביום ראשון עד בוקר ופי"רשי אזהרה שלא יותיר מפסח דורות עד הבוקר לפי שלא נאמר לא תותירו ממנו כו' אלא בפסח מצרים וה"א בפסח דורות מוחר להותיר ממנו ע"כ אצטריך * למכתב שינת. ד"א בחגיגת י"ד הכתוב מדבר וללמד דחגיגת י"ד ר"ל חגיגה הבאה עם הפסח שיהי' נאכלת לשני ימים ולילה אחר וה"ק בשר החגיגה אשר תזבח בערב ביו' א' לא ילין ממנו עד בוקר נמצא שאם נאמר ולא ילין מן הבשר וכו' עד הבוקר שהוא אזהרה על פסח דורות שלא יותירו ממנו לפ"ז מוכרח דמאי דאמר הכתוב עד הבוקר בוקר ראשון משמע שלא יותיר מן הפסח עד בוקר ראשון אבל אם נאמר בחגיגת י"ד דיבר הכתוב וחגיגה היא קדשים קלים ונאכלת לשני ימים ולילה דהיינו ביום זבחו והלילה שאחריו וביום ט"ו עד הלילה וע"ז הזהיר הכתוב ואמר לא ילין מן הבשר של חגיגה י"ד לא ילין עד הבוקר ר"ל עד הבוקר שני דא"ל עד בוקר ראשון שהרי אז הוא זמן אכילתו עדיין ומוכרח לומר בוקר שני משמע. וע"פ הדברים האלה מבואר דרא"בע יליף בג"ש דפסח אינו נאכל אלא עד חצות משום דנאמר כאן ואכלו הבשר בלילה הזה וכתיב ועברתי בלילה הזה מה להלן עד חצות אף כאן וכו' דאי ס"ד בלילה הזה אצטריך למעט לילה אחר דל"ת הואיל והוא קדשים קלי' אוקי שני לילות במקום שני ימים ויהי' נאכל הפסח לשני לילות ע"כ כתבה התורה בלילה הזה למעט לילה אחר שזה אינו שכבר נתמעט מדכתיב לא תותירו ממנו עד בוקר ומלת בוקר ראשון משמע ול"פז ה"ה לא' ילין מן הבשר וכו' עד הבוקר ג"כ בוקר ראשון משמע וא"כ צ"ל שהוא אזהרה על פסח דורות שלא להותיר ממנו: אבל ר"ע דלא יליף ג"ש וקרא דואכלו הבשר בלילה הזה אצטריך למעט דל"ת נוקים שני לילות במקום שני ימים לכך כתבה התורה בלילה הזה הוא נאכל ולמעט לילה אחר ומכח קרא דלא תותירו ליכא למעט לילה אחד משום דס"ל דמ"ש הכתוב לא תותירו ממנו עד בוקר שני משמע ולפ"ז ה"ה לא ילין מן הבשר עד הבוקר ג"כ בוקר שני משמע ומוכרח לומר דמיירי בחגיגת י"ד שיהי' נאכל לשני ימים:

והתו' כתבו בפסחים כשחל י"ד בשבת שחיטת הפסח דוחה שבת אבל החגיגה שמביא עם הפסח אינו דוחה שבת אלא שוחט אותה קודם שבת והטעם דגבי פסח כתיב במועדו

אפילו בשבת אבל חגיגה דלא כתיב בה במועדו אינו דוחה שבת וע"כ מביאה מע"ש ולא אמרינן שנפסל בלינה עד מוצאי שבת ר"ל משום דחגיגה הוא שלמי' שנאכלין ביום זבחו וממחרת דהיינו ביום השבת וא"כ בליל פסח שהיא מוצאי שבת כבר עבר * זמן אכילה: ה"ט משום דאמרינן אוקי שני לילות במקום שני ימים וא"ע דגבי פסח לא אמרינן הכי דאוקי שני לילות שאני התם שהתורה מיעטה מדכתיב ואכלו הבשר בלילה הזה למעוטי אתי לילה אחר מש"אכ גבי חגיגה שלא מצינו שמיעטה התורה אמרינן אוקי ואינו נפסל עד מוצאי שבת ובהיות כן אמור מעתה הפסח שעשו ישראל במדבר באותו פעם הי' חל פסח באחד בשבת כמו שהוכחתי והבאתי לעיל ושחיטת חגיגה אינו דוחה שבת וא"כ הי' נשחט מערב שבת אבל פסח דכתיב בי' במועדו אפילו בשבת דוחה שבת: ול"זכ הפסוק במ"ש ויעשו בני ישראל את הפסח בין הערביים במועדו: ולפום ריהטא מלת הפסח מיותר שהרי כל העניין מדבר בפסח ומיני' סליק קרא ולא הי' צריך להזכירו והל"ל ויעשו אותו במועדו אלא וודאי מלת הפסח לדיוקא נקטי' וכוונתו לומר ויעשו בני ישראל את הפסח במועדו בשבת אבל החגיגה לא עשו במועדו בשבת אלא הביאו אותו מערב שבת. וע"פ הצעת הדברים האלה יהי' שאלת התם סובב הולך במ"ש והי' כי ישאלך בנך מחר לאמור מה זאת ר"ל מה זה שאתה עושה שהוא תרתי מילי דסתרי' אהדדי * במ"מנ בין אליבא דר"ע או אליבא דרא"בע תיתי מהיכי תיתי לא יצאת ידי חובתך: וביום י"ד הגם שהוקשה לו הדבר' הלא הפסח הוא קדשי' קלים ונאכלין ביום זבחו ומדוע ישתנה חוקת הפסח שיש מקום להשיב לו: וה"ה בלילה שרואה את אביו שאוכל מבשר חגיגה שכבר עבר זמנו לא רצה לשאול מפני שיש מקום להשיבו דאוקי שני לילות וכו' וה"ה בליל ט"ו שרואה אביו שאוכל מן הפסח אחר חצות לא רצה לשאול הלא ילפינן ג"ש זאינו דאכל אלא עד חצות שהי' מקום להשיב: אמנם וכאשר הגיע עלות השחר שאז רואה את אזניו פורש ואינו רוצה לאכול שוב מן הפסח אז נתעורר לשאול לאביו מה זאת וכו' וע"כא כי ישאלך בנך מחר לאמור מלת מחר דייקא ר"ל דווקא ביום מחר אז מצא מקום לשאלתו וע"כ מכנה אותו בשם תם שיושב כל הלילה כתם הזה ששותק ודומם כאילו אינו יודע לשאול ולילה הזה הוא מצוה לספר בי"מ אפילו שני ת"ח שיודעין הלכות פסח:

ואפרש שיחתי דכבר כתבתי' מדכתיב בלילה הזה ה"א שבא למעט דפסח דורות רשאי לאכול ביום ע"כ כתבה התורה ועבדת וכו' למילף דפסח מצרים ופסח דורות ובעינן שוים ומיעוטא דזה אצטריך לרא"בע לג"ש דילפינן מיני' בו הפסח אינו נאכל אלא עד חצות ול"רע אצטריך הוה למעט לילה אחר דל"ת אוקי שני לילות במקום שני ימים ויהי'

הפסח נאכל ליל ס"ו וביום ט"ו ובלילה שלאחריו קמ"ל בלילה הזה נאכל ולא יותר: נשמע מזה שיש לומר מיעוטא דזה בא למעט אחד משלשה אלה: ועוד מצינו בפסחי' א"ר אם אכל כזית צלי מבעוד יום לוקה שנ' ואכלו הבשר בלילה הזה בלילה הוא נאכל ואינו נאכל ביום ופריך והא * לאו הבא מכלל עשה ומשני' הא מני ר"י היא דאמר לאמור לאו נאמר בדברים אילו ופיר"שי וגבי פסח כתיב לאמור לאו נאמר בו: הרי שיש עוד סברא לומר דזה בא למעט שאסור לאכול ממנו מבעוד יום ואם אכל לוקה וזה מוכח מלת לאמור שנכתב מיותר: ויהי' שאלתו בדרך ממ"נ אם אתה סובר דזה בא למעט פ"ד ר"ל דווקא פ"מ נאכל בלילה ביום זבחו ולמה יגרע משלמים שאנו אוכלין אותו ביום זבחו והלא הפסח הוא ג"כ קדשים קלים ולמה יגרע. ומה תאמר אלי התורה מיעטה זאת מכח ועבדת דילפינן מיני דפ"מ ופ"ד בעינן שוים וא"כ כשם שפ"מ נאכל בלילה ה"ה פ"ד נאכל דווקא בלילה ואי משום מיעוטא דזה אצטריך לרא"בע לג"ש ול"רע למעט דיני לילה אחר. מעתה ליכא למימר דאזהרה זו דלא * ילין מן הבשר עד הבוקר שבא להזהיר על פ"ד שהוא בבל תותירו משום דה"א דווקא בפ"מ אמרה התורה לא תותירו ממנו אבל לא בפסח דורות ע"כ צריך להזהיר עוד שינת שזה אינו שהרי לפי דבריך כתבה התורה ועבדת ללמד דפ"מ ופ"ד שוים הם ומוכרח אתה לומר דאזהרה זו דלא ילין מן הבשר בא ללמד דחגיגת ארבעה עשר נאכלת לשני ימים ולילה שבנתיים וקרא ה"ק לא ילין מן הבשר אשר תזבח בערב עד בוקר של יום השני דבוקר דקרא בוקר שני משמע לפ"ז יפול התמי' מדוע אכלת בשר החגיגה הלא כבר עבר זמן אכילתו שהרי יום זבחו הי' ביום ז' מאחר דחגיגה אינו דוחה שבת וכבר עבר עליו יום ו' ויום השבת עצמו הרי שני ימים ולילה אחת ואתה אכלת ממנו במ"ש אחר זמנו:

ומה תאמר אלי להתנצל דאוקי שני לילות ויום שבנתיים במקום שני ימים ולילה כמ"ש התו' וא"כ כדין אכלת ממנו מעתה יפול התמי' נימא נמי גבי פסח אוקי * שני לילות ויום שבנתיים במקום שני ימים והיה לך לאכול את הפסח בליל ט"ו וביום ט"ו עצמו ולילה שאחריו הואיל ופסח הוא קדשים קלים ולמה יגרע נימא נמי אוקי וכו'. ומדוע משכת ידך ממנו שלא לאכול אותו ביום ט"ו ול"זכ הכתוב במ"ש והיה כי ישאלך בנך מחר לאמור מה זאת דמלת מחר הוא למותר: וכוונתו בזה דווקא ביום מחר כאשר הגיע יום ט"ו אז ישאל אותך לאמור מה זאת שאתה עושה שמשכת ידך ממנו שלא לאכול עוד הלא אכלת מבשר החגיגה אחר זמנו: ומוכרח אתה לומר משום דאוקי שני לילות וכו' ה"ה גבי פסח נמי נימא הכי: וע"כ לא רצה לשאול את אביו ביום זבחו מדוע יגרע הפסח שלא לאכול ממנו ביום זבחו הלא כתיב זה למעט פ"ד שהי' מקום להשיב לו מכח

ועבדת וכו'. וה"ה בלילה שראה שאכל מבשר החגיגה לא רצה לשאול את אביו הלא עבר זמנו שיש ג"כ מקום להשיב לו דאמרינן אוקי וכו' כמ"ש התו' אכן של"פז הי' ראוי ג"כ לאכול מבשר הפסח ביום ט"ו דאמרינן אוקי ועל כן כאשר ראה לאביו שלא רצה לאכול ממנו ביום ט"ו נתעורר לו שאלה ולז"א כי ישאלך בנך מחר דווקא ביום המחרת מה זאת שאתה עושה:

ומה תאמר אלי להשיב דגבי פסח מיעטה התורה דלא אמרינן * אוקי מש"אכ גבי חגיגה דלא מיעטה התורה אמרינן אוקי כמ"ש התו' וא"כ כדין אתה עושה אכתי קשה מאחר דמיעוטא דזה אצטריך כרא"בע או כר"ע כמאן סבירא לך אי סברת כר"א ב"ע דס"ל הזה אצטריך לג"ש דאין לומר שבא למעט לילה אחר שהרי כבר כתיב לא תותירו ממנו עד הבוקר בוקר ראשון משמע: אלא וודאי דמ"ה נכתב זה לג"ש וללמד שהפסח אינו נאכל אלא עד חצות א"כ יפול התמי' מדוע אכלת מן הפסח אחר חצות לילה הלא הפסח אינו נאכל אלא עד חצות לרא"בע הא חדא. והשנית שיש להפליא לפי' דבריך דמלת זה הוא לג"ש וקרא דלא תותירו ממנו עד הבוקר בא למעט לילה אחר ר"ל לא תותירו ממנו עד בוקר ראשון וזה אינו שהרי לדבריך קרא דלא ילין עד הבוקר מיירי' מחגיגת י"ד מוכח דבוקר שני משמע. ומוכרח אתה לומר דס"ל כר"ע דמיעוטא דזה בא למעט לילה אחר דהיינו בלילה הזה ולא בלילה אחר וא"כ שפיר עבדת לפ"ד שלא אכלת מן הפסח ביום ט"ז משום שהתורה מיעטה גבי פסח וגבי חגיגה דלא כתיב מיעוטא אמרינן אוקי אבל מקרא דלא תותירו וכו' עד הבוקר ליכא למעט לילה אחר משום דבוקר שני' משמע שהרי' גם * קרא דלא ילין וכו' עד הבוקר ג"כ מיירי מחגיגת י"ד מוכח דבוקר שני משמע ול"פז אפשר לך להתנצל שבדין אתה עושה:

וכדי להשמר מזה דקדק בדבריו ואמר לאמור מה זאת ר"ל מכח מלת לאמור שכתבה התורה גבי פסח שאלתי במקום עומדת: דב"לז הי' מקום לומר דאצטריך למכתב לאמור מיותר להזרות לנו דלאו נאמר בדבר זה שאם אכל מן הפסח כזית צלי מבעוד יום דלוקה דל"ת דהוי לאו הבא מכלל עשה ע"כ כתבה התורה לאמור דלאו נאמר וכו' אבל עכשיו מכח התנצלות שלך על כל הדברים אשר נפלאו ממני מוכרח אתה לומר דאיצטריך זה למעט לילה אחר אליבא דר"ע ואליבא דרא"בע לג"ש ולא שבא למעט יום זבחו זא"כ מלת לאמור מיותר וא"כ שאלתי במקומה עומדת ול"כא זהי' כי ישאלך בנך מחר לאמור דווקא ביום מחר ואם תרצה להתנצל כמ"ש זה אינו שהרי כתבה התורה לאמור ומעתה שאלתי מה זאת שאתה עושה:

וע"פז יתורץ מה שמקשי' אמ"ש הטור שבת שלפני הפסח קורין אותו * שבת הגדול על

שם הנס שהי' בו דפסח מצרים הי' מקחו בעשור והיה חל בשבת והמצרים עבדו למזל טלה והיו שניהם קהות כו' וע"ש הנס שנעשה להם קורין אותו שבת הגדול: גם הלום יפלא הדבר למה לא קבעו חכמים ליום עשירי בניסן לקרותו על שם הנס ולמה קבעו אותו השבת שלפני הפסח לקרותו ע"ש הנס הלא ברוב הפעמים אינו יום עשירי בניסן ונ"ל דכבר הקדמנו לעיל דפסח מצרים הי' מקחו בעשור אבל דורות לא הי' מקחו בעשור וטעמו של דבר כתבתי לעיל כדי שלא יהי' למזכרת עון וכו'. וא"כ אם יקבעו חכמים דיום עשירי בניסן תמיד יקרא אותו היום ע"ש הנס הזה יסברו שהמצוה זאת לקיחתו בעשור נוהג ג"פ לדורות הואיל ויום עשירי הוא עלול למצזה זו נקרא הוא תמיד ע"ש הנס ויהי' זה למזכרת עון: ע"כ קבעו אותו השבת שהוא לפני פסח הגם שאינו חל בעשירי בניסן יקרא אותו היום שבת הגדול הואיל וכאשר יצאו ישראל ממצרים באותו פעם הי' חל יום עשירי בשבת וא"כ קורין אנו אותו על שם שבאותו פעם הי' כך מכח זה יבינו הדבר דמקחו בעשור אינו נוהג לדורות שאם הי' נוהג לדורות הי' לנו לקרות תמיד ליום עשירי ע"ש הנס נ"ל:

ועד"ז יבואר המ' וז"ל והי' כי יאמרו אליכם בניכם מה העבודה הזאת לכם בשורה רעה נתבשרו ישראל באותו שעה שעתידה תורה שתשתכח מישראל ע"כ: והוא תמוה ונ"ל עד"ג דשבת ת"ר כשנכסו לכרם ביבנה אמרו עתידה תורה שתשתכח מישראל שנ' הנה ימים באים נאם ה' וכו': אמרו חז"ל עתידה אשה שתטול ככר ותחזור בב"המ לידע אם הוא ראשון או שני וכו' ופריך הא בהדיא כתיב וכו' ומשני מספקא להו כדר"ה דאמר ליחזי תנורא כמאן דמליא טומאה דמי וליהוי הפת ראשון ר"ל משום דסדר מדריגות הטומאה המה ארבעה המת הוא אבי אבות הטומאה השרץ הוא אב הטומאה וכתיב ואם יפול מנבלתם אל כלי חרס כל אשר בתוכו יטמא שאם נפל מן השרץ אל התנור התנור הוא ראשון והפת שבתוך התנור הוא שני שקיבל טומאה מן התנור שהוא ראשון הרי ארבעה מדריגות הטומאה והספק אשר יהי' להם הוא זה ליחזי תנורא כמאן דמליא טומאה דמי וכו' וא"כ הפת קיבל טומאה מן השרץ עצמו ולהוי הפת ראשון ודבר זה ישתכח מהם וע"כ לא יהי' יודעין אם הפת הוא ראשון או שני: נשמע מזה אם הפת הוא שני א"כ תמצא ארבעה מדריגות בטומאה אבי אבות אב ראשון שני אבל אם אמרינן כמאן * דמליא טומאה דמי לפ"ז לא תמצא רק שלשה מדריגות דהיינו אבי אבות אב ראשון ורביעי לא תמצא כלל בתורה ואיתא במ' הטעם שהי' מקחו בעשור ארבעה ימים קודם השחיטה כדי שתצא בכל יום מארבעה ימי' הללו מן מדריגה אחת של הטומאה ותבוא אל הקדושה מאחר שטימאו עצמן במצרי' וכו' נמצא א"א הפת הוא שני תמצא

ד' מדריגות הללו וא"כ נכון הדבר שצוה הק"בה שיהי' מקחו בעשור כדי שבארבעה ימי' הללו תצא מהם: אבל אם נאמר הפת הוא ראשון א"כ לא תמצא רק שלשה לפ"ז יפלא ממך הדבר מדוע צוה השם מקחו בעשור ארבעה ימי' קודם השחיטה הלא בתלתא סגי וע"דז אתי שפיר מ"ש והיה כי יאמרו אליכם בניכם מה העבודה הזאת לכם ר"ל כאשר יראו בניכם שאתם לוקחים את הפסח ארבעה ימים קודם שחיטתו ישאלו לכם מה העבודה הזאת לכם ר"ל למה אתם לוקחים אותו ד"י קודם שחיטתו הלא בתלתא סגי מזה: מוכח שעתידה תורה שנשתכחה מישראל ויהיו מסופקים אם יש ד' מדריגות וא"כ הפת הוא שני וצריך לקיחתו ארבעה ימים קודם * פסח או דלמא כמאן דמליא טומאה דמי וא"כ הפת הוא ראשון וא"כ לא תמצא רק שלשה מדריגות וסגי בתלתא יומי: ול"כא והיה כי יאמרו אליכם בניכם מה העבודה הזאת ר"ל כאשר ישאלו זאת לכם עי"ז מוכח שבשורה רעה הוא נתבשרו שעתידה שתשתכח מהם ע"כ ספק הזה יהי'. ואי' בסוטה רבי יוחנן כן זכאי אמר עתיד דור אחרון לטהר ככר שני שאין לו מקרא מן התורה ול"פז מו"לך לפ"ד דהפת הוא ראשון דאי ס"ד הפת הוא שני מדוע עתיד יטהרו ככר שני זה לא יש לו מקרא מן התורה: וע"דז יובן מ"ש כשנכנסו לכרם ביבנה דווקא אמרו עתידה תורה שתשתכח מישראל דידוע בזמן ש הי' סנהדרין באושא אז הי' ר' גמליאל נשיא וכאשר נכנסו ליבנה אז הי' ר' יוחנן ב"ז נשיא וע"כ כשנכנסו ליבנה שאז הי' ריב"ז נשיא ואיהו ס"ל דככר שני אין לו מקרא מן התורה ע"כ אמרו עתידה תורה שתשכח ולא יהי' יודעין אם הפת היא ראשון או שני:

פסקה ה

ושאינו יודע לשאול אתה פתח לו שנ' והגדת לבנך ביום ההוא לאמור. יכול מר"ח תלמוד לומר ביום ההוא וכו: מה שיש לדקדק בזה רבה למעלה: ולבאר זאת נקדים הגמ' דפסחים דיליף שם דשואלין ודורשין קודם פסח שלשים יום מהכא שהרי משה עמד בי"ד בניסן ומזהיר את ישראל על פסח שני דסבר לי' כמ"ד טמאי למת מצוה הי' שחל שביעי שלהם בע"רפ שנ' ולא יכלו לעשות הפסח ביום ההוא ביום ההוא לא הי' יכולין הא למחר הוו יכולין לעשותו ומשום שהי' שביעי שלהם בע"רפ: נשמע מזה דשאלת האנשים הי' בי"ד בניסן מדכתיב ביום ההוא מיותר ילפינן מיני' שהי' בי"ד בניסן ובאותו פעם הזהיר משה לישראל על פסח שני מוכח מזה דארבעה שבועות ק"פ שואלין ודורשין. ורש"בג פליג התם וס"ל שני שבתות ק"פ שואלין ודורשין שהרי משה עמד בר"ח ניסן והזהיר לישראל על הפסח שיעשו אותו בט"ו בניסן שנ' החודש הזה לכם וכתיב דברו אל ב"י ויקחו להם. וכתב הר"ן דנ"מ בנייהו הוא הא דתניא שני תלמידי' אחד שואל כעניין ואחד שואל שלא

כעניין נזקקין תחילה לשואל כעניין: וא"כ לרש"בג דס"ל שתי שבתות קודם פסח לדבריו תוך שתי שבתות הוי שואל כעניין ולת"ק דס"ל ד"ש ק"פ וכו' לדבריו תוך ד"ש הוי שואל כעניין ובהיות כן מי שיש לו שני שאלות האחת בעניינו של פסח והשני' שלא כעניין והוא עומד בדרך משל קודם ר"ח ניסן ולרש"בג דס"ל מר"ח ניסן הוי שואל כעניין נמצא זה שעומד קודם ר"ח ניסן הוי שאלתו שלא כעניין אבל אליבא דת"ק דס"ל ד"ש ק"פ לפ"ז הוי שואל כעניין וא"כ השואל הזה שיש לו שני שאלות לשאול והוא * מסופק אם כרש"בג או כת"ק מכח זה שנסתפק בדבר אינו יודע מה ישאל שאם ישאל בעניין של פסח שמא הלכה כרש"בג דס"ל שתי שבתות בלבד שו"ד וא"כ הוא שואל שלא כעניין מאחר שהוא עומד קודם ר"ח ניסן ואם ישאל שלא בעניינו של פסח שמא הלכה כת"ק דס"ל ד"ש א"כ יהי' שואל שלא כעניין ואחת מן מ"ח דברים שהתורה נקנית בהם הוא שואל כעניין ומשיב כהלכה ומאחר שמסופק בזה ע"כ אינו יודע לשאול ר"ל שאינו יודע מה ישאל אם מעניינו של פסח או מעניין אחר:

ובהכי ניחא מ"ש ושאינו יודע לשאול אתה פתח לו שנ' והגדת לבנך ביום ההוא. יכול מר"ח: ת"ל ביום ההוא רצונו בזה לומר אמחר שאינו יודע מה שישאול משום שמסופק הוא בדבר אם כרש"בג או כת"ק ע"כ אתה פתח לו ר"ל שתפתח את פיהו ואמור לו מדוע אינך רוצה לשאול משום דספק שלך הוא שמא שתי שבתות בלבד שהרי משה עמד בר"ח ניסן ומזהיר על הפסח ול"זא יכול מר"ח ר"ל שספק שלך הוא דשמא מר"ח שואלין ודורשין: תלמוד לומר ביום ההוא ר"ל הלא כתיב ולא יכלו לעשות הפסח ביום ההוא דמיותר וללמד בא דביום ההוא דהיינו בי"ד בניסן לא היו יכולין הא למחר יכולין היו משום שחל הי' שביעי שלהן בע"רפ מוכח מזה שהי' משה עמד בי"ד בניסן ומוהיר על פסח שני משום דארבעה שבועות ק"פ ש"וד: אי ביום ההוא יכול מבעוד יום ר"ל שאם תשיב לו ביום ההוא מכח זה מוכח ד"ש ק"פ שו"ד מעתה ימצא מקום * לשאול אותך יכול מבעוד יום ר"ל יכול שיהי' הפסח נאכל מבעוד יום ובל"ז לאו רצה לשאול זאת זולת מכח תשובתך שאתה תשיב לו ביום ההוא עי"ז יתעורר לו שאלה זו:

ותחילה נשים לב במאי פליגי רש"בג ות"ק שזה יליף מפסח ראשון וזה יליף לי' מפסח שני הלא מצינו שמשה הזהיר שתי שבתות ק"פ: ומצינו ג"כ משה הזהיר ארבעה שבתות ק"פ: ומאחר שמצינו שניהם בתורה צריך לשום לב במאי פליגי. ולבאר זאת נקדים תחילה דאי' בפסחי' פסח מצרים הי' מקחו בעשור אבל לא פסח דורות שנ' בעשור לחודש הזה ויקחו להם. זה מקחו בעשור ולא פסח דורות: ופריך אלא מעתה ר"ל לפי דבריך שאתה אומר דמלת זה בא למעט פ"ד נימא נמי ואכלו הבשר בלילה הוה זה נאכל

בלילה ר"ל פסח מצרים אבל פסח דורות נאכל אפילו ביום זבחו ומשני א"ק ועבדת את העבודה בחודש הזה כעבודה שעבדת במצרים ככה תעשה לדורות: ובהכי ניחא דרש"בג ס"ל פסח דורות ילפינן מפסח מצרים דבעינן שיהי' שניהם שוים ומה פסח מצרים שתי שבתות שהרי משה עמד בר"ח ניסן ומזהיר על פסח מצרים אף לדורות סגי בשתי שבתות אבל הת"ק ס"ל דלא ילפינן פסח דורות מפסח מצרים די"ל שם הי' סגי שתי שבתות אבל לדורות בעי טפי וע"כ יליף פסח דורות מפסח שעשו במדבר בשנה שני' ושם עמד משה * בי"ד בניסן ומזהיר על פסח שני. ומעתה מבואר מאיליו במ"ש אי ביום ההוא יכול מבעוד יום ר"ל אי ביום ההוא מכח זה אתה רוצה להוכיח דארבעה שבתות ק"פ שו"ד קשה על דבריך הלא מצינו ג"כ שתי שבתות שהרי משה עמד בר"ח ניסן: ומאי חזית דסמכת אהא סמוך אהא ומוכרח אתה לומר דמשם ליכא למילף משום דפסח דורות לא ילפינן מפסח מצרים דמצינו שהתורה מיעטה דלא נילף פ"ד מפסח מצרי' שהרי כתבה התורה ויקחו להם בעשור לחודש הזה למעט אתי זה הי' מקחו בעשור ולא פסח דורות לפי זה ה"ה גבי ואכלו את הבשר בלילה הזה כתיב ג"כ הזה: נימא שבא למעט' דווקא פסח מצרי' הי' נאכל בלילה אבל פסח דורות יהא נאכל אפילו ביום: וע"כא אי ביום ההוא יכול מבעוד יום ר"ל מכח תשובה שלך שאתה משיבו ביום ההוא מכח זה ימצא מקום לשאלתו יכול שיהי' הפסח נאכל מבעוד יום:

יכול מראש חודש

פסקה א

תלמוד לומר בעבור זה רצונו בזה לומר בעבור שכתבה התורה ואכלו הבשר בלילה הזה ע"כ עלה על דעתך לומר דזה הוי מיעוטא דווקא פ"מ אבל פ"ד יהי' נאכל ביום לא אמרתי אלא בזמן שמצה ומרור מונחים לפניך. כוונתו ובזה לומר דוודאי גבי פסח דכתיב בי' בלילה הזה אפשר לומר שהתורה באה למעט פ"ד שיהי' נאכל ביום אבל גבי מצה דכתיב בי' בהדיא בערב תאכלו מצות דחיוב מצה הוא דווקא בלילה ושום מיעוט לא נכתב במצה דנימא דווקא בפסח מצרים נאכל המצה * בלילה אבל בפסח דורות יהי' נאכל המצה אפילו ביום וע"כ מו"ל דפסח מצרים ופ"ד שוים הם בזה דדווקא בלילה ולא ביום ומאחר שחייבה התורה לאכול מצה ומרור יחד כדכתיב על מצות ומרורים יאכלוהו מעתה אי אפשר לומר שהמצה יאכל בלילה דווקא והפסח יאכל אפילו ביום שאם הי' כל אחד מהם מצוה בפני עצמו אז הי' אפשר לומר מכח מיעוטא דזה אמנם מאחר שהתורה חייבה לאכול שניהם יחד בעינן שניהם שקולים ובהכי ניחא מ"ש תלמוד לומר בעבור זה ר"ל מכח דכתיב וה וגבי פסח ע"כ עלה על דעתך לומר שיהי' נאכל

מבעוד יום וזה אינו ושהרי לא אמרתי לך לאכול הפסח אלא בזמן שמצה ומרור מונחים ג"כ לפניך וחיוב המצה אינו אלא בלילה מוכרח לומר שגם הפסח זמנו דווקא בלילה: **ואפשר** לישב אותו באופן אחר משום דבפ' בא כאשר הזהיר אותם משה בר"ח ניסן וא"ל ואכלו את הבשר ובלילה הוה: דקשה לכאורה בלילה הזה בלילה ההוא מבעי לי' שהרי משה עמד בר"ח ואמר להם כאשר יגיע ט"ו בניסן ואכלו את הבשר בלילה ההוא וכי בלילה הזה דהיינו בליל ר"ח אכלו אותו בתמי' והלא בלילה של ט"ו ניסן אכלו אותו ואולי מכח שינוי זה דקשה לו בפסוק ע"כ אמרינן דמלת זה מ"ה למדרש קאתי דזה נאכל בלילה אבל פ"ד אפילו ביום: ובהיות כן תמצא שדברים הללו ממש דברי בע"א המה במ"ש אי ביום ההוא יכול מבעוד יום: כוונתו ובזה מאחר שאתה רוצה למילף מדכתיב ביום ההוא הכי נמי נידוק דה"ל למכתב ואכלו הבשר בלילה ההוא וכתיב בלילה הזה למעט פ"ד אתי שיהי' נאכל ביום ול"כא אי ביום ההוא יכול מבעוד יהי' נאכל תלמוד לומר בעבור זה ר"ל בעבור שנכתב מלת זה ולא נכתב בלילה ההוא ע"כ עלה ע"ד לחלק בכך ואמר לא אמרתי אלא בזמן שמצה ומרור מונחים לפניך ר"ל שאל יתטעה דמ"ה נכתב בלילה הזה למעט פ"ד שזה אינו אלא סטמא אחרינא איכא: דהחזקוני כתב משום דליל פסח הוא מכוון נגד ליל ר"ח ע"כ כתיב ואכלו הבשר בלילה הזה ר"ל כאשר יגיע ליל ט"ו שהיא מכוון נגד הלילה הזה אז יאכלו הפסח צלי אש ומצות עם מרורים ובהכי ניחא מ"ש תלמוד לומר בעבור זה ר"ל בעבור שנכתב זה מ"ה עלה על דעתך לומר כך אבל זה אינו דמה שאמרתי לך בלילה הזה הכוונה הי' על הזמן כאשר יהי' ליל ט"ו שאז יהי מצה ומרור מונחים לפניך אז ואכלו הבשר צלי אש על מצות וכו':

מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו

פסקה א

מתחילה עובדי ע"ז הי" אבותינו במצרים ועכשיו קרבנו המקום לעבודתו שנ' ויאמר יהושע כו' בעבר הנהר ישבו אבותיכם תרח אבי אברהם ואבי נחור ויעבדו אלהים אחרים עכ"ה. בפסחים איתא מתחיל בגנות ומסיים בשבח מאי מתחיל בגנות. אמר רב עבדים היינו. ושמואל אמר מתחילה עע"ז הי' אבותינו. ודברי רב נתבאר לעיל. ודברי שמואל צריכים ביאור. מה שיש להפליא במ"ש מתחיל בגנות וכו' דמה גנות הוא זה לנו במ"ש תרח עובד עבודה זרה הי' והלא קודם מ"ת הי'. ותו במ"ש ומסיים בשבח פיר"שי שאומר אשר גאלנו וגאל את אבותינו ג"כ צריך ביאור דלפ"רשי הכי הוי לי' למימר ומסיים בגאולה:

ולבאר זאת נקדים מ"ר וז"ל בשעה שאמר הק"בה למשה פוקד עון אבות על בנים אמר

משה כמה רשעים הולידו צדיקים יהי' בניהם נוטלין מעונות * אבותיהם תרח עובד צלמים הי' ואברהם בנו הוא צדיק. וכן נאה לצדיקים שיהי' לוקין בעונם. א"ל הק"בה חייך שאני מקיים דבריך לא יומתו אבות על בנים עכ"ה: גם הלום יש להפליא דלפי משמעות המ' משמע דפוקד עון אבות נתבטל לגמרי וזה אינו שהרי שניהם נכתבו בתורה וא"כ קשו קראי אהדדי. ומוכרח לומר כמו דמשני בגמ' כאן כשאוחזין הבנים מעשה אבותיהם בידיהם אז פוקד הק"בה עון אבות על הבנים כאן כשאין אוחזין מא"ב בידיהם שהאב הוא רשע ובנו הוא צדיק אז לא יומתו בנים על אבות. ואם יפלא ממך הדבר הלא מצינו שהאב הוא רשע והבן הוא צדיק ואע"פ הוא סובל בשביל אביו אף אתה אמור לו דטעמא אחרינא איכא בדבר: מאחר שהבנים נכנסו בערבות בשעת מתן תורה עבור האבות שלא רצה הק"בה ליתן להם התורה ואמרו בנינו יהי' ערבים שנ' מפי עוללים ויונקים יסדת עוז לפ"ז מה שהבן סובל הוא מצד שנכנס בערבות בשביל אביו ולא משום פוקד עון אבות * על הבנים. אמנם שעל זה יש מקום להשיב איך יחייב השכל דבר זה שהאב ישעבד בניו הקטנים להעמיד אותו לערב עבורו מאחר שאין חבין לאדם שלא בפניו וקטן כשלא בפניו דמי וכמו כן כתבו המפרשי' בעניין בריתות הברית שכרת משה עם ישראל ואמר להם את אשר ישנו פה ואת אשר איננו פה: ומוכרח לומר שאין זה חובה להם אלא זכות להם וזכין לאדם שלא בפניו ובפרט עניין קבלת התורה: וכ"הג אמרו חז"ל גוי קטן מטבילין אותו על דעת אביו משום דזכות הוא לו. נשמע מזה קודם מ"ת הי' המדה שהק"בה הי' פוקד עון אבות על הבנים ודבר זה הרע למשה מאוד וע"כא וכי נאה לצדיק שיהי' לוקה בעון אביו תרח עובד ע"ז ואברהם בנו צדיק יסבול הוא בשבילו וע"כ נשתנה הדבר אחר מ"ת שאין הק"בה מעניש את הבן בשביל אביו שהשיב הק"בה למשה אני מקיים דבריך לא יומתו אבות על בנים:

ובהכי ניחא שבא הב"עא לומר שאל תחמה על הדבר וכי נאה הדבר שהבן הצדיק יסבול בשביל אביו הרשע לז"א אל תתמה על זה שכך הי' מתחילה עובדי ע"ו הי' אבותינו תרח אבי אברהם ואבי נחור * שהי' עובד צלמים ובנו הי' צריך לסבול למרק חטאו והי' המדה כך משום דכתיב פוקד וכו' ועל כן אמר תיבת מתחילה רצונו בזה לומר מתחילה הי' המדה כך אמנם מן מ"ת ואילך שוב לא יומתו הבנים על האבות ושמא תאמר הלא מצינו גם עכשיו כמה פעמים שהבן צדיק ואביו הוא רשע והוא סובל בשביל אביו לכ"א ועכשיו קרבנו המקום לעבודתו ר"ל ועכשיו שתמצא שהבן סובל בשביל אביו היינו טעמא משום שקרבנו המקום לעבודתו ר"ל שביקש ליתן התורה ונכנסו הבנים ערבים בשביל אביהם ע"כ מחוייבים לפרוע חובות אביהם בשביל ערבות שלהם תיבת ועכשיו

קרבנו המקום דייקא:

וכדי של"ת הוא גופא קשיא איך אפשר לאב לשעבד את בניו הקטני' להכניסם בערבות הלא חוב הוא להם ואין חבין שלא בפניו: ואי' בגיטין חוב הוא לעבד שיצא מתחת יד רבו לחירות משום דפריצא לי' שכיחא לי' שנוח לו להיות עבד שמותר בשפחה דפריצא לי' ושכיחא לי' מלהיות בן חורין ואסור בשפחה ול"פז ה"ה בנדון זה: חוב הוא זה אמנם * מאחר שהי' ישראל גדורין. מעריות דבשביל ד' דברים נגאלו משם וזה אחד מהם: וא"כ פריצא להו לא ניחא להו והוי כזכות להקטן וזכין שלא בפניו ומ"ה גוי קטן מטבילין אותו על דעת אביו אם אביו מגייר עצמו והבנים המה קטנים עדיין מטבילין אותם משום דזכות הוא להבנים שנכנסו תחת כנפי השכינה: ובהיות כן יכול האב לשעבד בניו הקטני' בערבות דזכות הוא להם: והשתא אתי שפיר במ"ש מתחיל בגנות ומסיים בשבח שאומר אחר הגדה אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרי' ר"ל ע"י שהי' גדורין מעריות בשביל' זה גאלנו משם וכוונתו בזה לומר שאל יפלא ממך הדבר היאך יכול האב לשעבד את בניו דחוב הוא להם משום דפריצא שכיחי לי' ע"כ מסיים ואמר אשר גאלנו וגאל את אבותינו בשביל שהי' גדורין מעתה לא הוי ניחא להו ומכח זה מוכח דזכות הוא להם:

ואכתי לא פלטי מחדא לישב מ"ש מאי גנות הוא זה לנו במ"ש תרח הי' עובד ע"ז. יבואר עד"ג דיבמות וז"ל מפני מה הגרים מעונין ויסורין באים עליהן מפני ששהו עצמן מלבוא תחת כנפי השכינה: נשמע מזה למ"ד דס"ל אברהם בן מ"ח שנה הי' כאשר הכיר את בוראו ראוי הוא ג"כ * להיות בעונש הוה לידון ביסורין בשביל ששהה להתגייר וה"ה תרח אביו שנתגייר בזקנותו. ובהיות כן אפשר שזה ניתקן ע"י איוב דאיוב הי' בנו של עוץ כדאי' בתרגום ועוץ הי' בנו של נחור נמצא שהי' ב"ב של תרח והיה צריך למרק היסורין בשביל תרח אבי אביו משום פוקד עון אבות: הגם דאיוב לא אחז מא"ב ומדוע יסבול יסורין בשביל תרח: אפשר לומר דה"ט דהמקובלים כתבו איוב הי' גילגול של תרח וא"כ הוי כאילו תרח עצמו סובל יסורין ולא מטעם פוקד. ואילו לא הי' קורא תגר איוב על היסורין היו מתוקן על ידו אכן בשביל שקרא עליהן תגר ע"כ לא ניתוקן זאת. והיסורין שהי' ראוין לבוא על אברהם בשביל ששהה וכו' מצינו במ"ר שהי' אברהם נתירא מן * היסורין אמר לו הק"בה כבר נולד איוב: הכוונה בזה שהי' אברהם מתירא מה"ט בשביל ששהה עצמו וכו' מאחר שאחז מא"ב ע"כ ראוי הי' לידון. ביסורין ר"ל מאחר דתרח שיהה מלהתגייר וגם אברהם בנו אחז מא"ב בידו שגם הוא שיהה ע"כ הי' ראוי יוחר לסבול מטעם פוקד ואמר לו הק"בה אל תתירא כבר נולד איוב. שהוא

גילגול של תרח והוא עצמו ראוי יותר לסבול אוחם. אמנם היסורין שהי' ראוי לבוא עליו מצד עצמו שאחז מא"ב שנתגייר כאשר הי' בן מ"ח שנה כבר זה ניתקן במצרים שסבלו ישראל יסורין. מטעם פוקד מאחר שעשו כמעשה אביה' שהי' ג"כ עובדי ע"ז במצרי' הא לך חדא לסבת הגלות במצרים. וטעם השני בשביל אברהם לא האמין והפריז על מידותיו במ"ש במה אדע כי אירשנה ונענש בידוע תדע כי גר יהי' זרעך:

ונ"מ בנייהו הוא זה שאם נאמר טעם הגלות הי' בשביל אברהם שלא האמין מעתה לא הי' ישראל ראוין לסבול עונש בשביל אברהם מאחר שלא אחזו מעשה אבותיהם בידיהם ואדרבה שהרי בזכות אמנה שהאמינו ישראל שנ' ויאמן העם בשביל זה נגאלו משם כדאי' במ"ר וא"כ אין שורת הדין מחייב שיסבלו עונש בשבילו משום פוקד עון אבות על הבנים מאחר שלא אחזו מא"ב. מש"אכ אם נאמר דסיבת הגלות הי' כדי למרק היסורין שהי' ראוין לבוא על אברהם בשביל * מתחילה עובד עבודה זרה וא"חכ נתגייר ובשביל ששיהא עצמו להתגייר ע"כ הגרים מעונין ויסורין באים עליהן לפ"ז שורת הדין מחייב אותם מאחר שגם ישראל הי' עובדי ע"ז במצרים כדאי' במ' גוי מקרב וגוי הללו עע"ז כו' והללו עע"ז וא"כ אחזו כמעשה אבותיהם ובידיהם ראוין המה למרק היסורין מכח פוקד עון אבות על בנים אם אוחזין מא"ב. ומעתה עפ"ז לא נפלאת ולא רחוקה היא ממך להבין כוונת הבעל אגדה שרוצה להוכיח דסיבת היסורין הי' בשביל תרח ואברהם שהו' מתחילה עובדי ע"ז וא"חכ נתגיירו ובשביל ששיהו עצמן ע"כ הי' ראוין לסבול יסורין וניתקן זאת במצרים: ושמא תאמר הלא נתגיירו ולמה יענשו לכ"א מתחילה היו אבותינו עובדי ע"ז תיבת מתחילה דייקא ר"ל ע"י שלא נתגיירו מתחילה תכף ומיד והמתינו זמן רב ומתחילה הי' עע"ז: ועכשיו קרבנו המקום לעבודתו ר"ל אחר זמן רב קרבנו לעבודתו מלת ועכשיו דייקא. ומ"ש בעבר הנהר ישבו אבותיכם תרח אבי אברהם ואבי נחור ויעבדו אלהי' אחרי' הכוונה בזה במ"ש תרח אבי אברהם ר"ל מצד שהי' אבי אברהם ועשה כמו שעשה תרח שנתגייר בסוף ימיו וגם אברהם עשה כמעשיהו שלא נתגייר עד היותו בן מ"ח שנה הרי שאחז מא"ב והי' ראוי למרק ע"י יסורין מצד אביו ומצד עצמו: אמנם מאחר שהי' תרח גם אבי נחור * ומנחור יצא עוץ בנו שהוא הי' איוב שנתגלגל בו תרח ע"כ הוצרך לסבול יסורין מצד תרח ומה שהי' צריך למרק מצד אברהם ניתקן במצרים ע"י בניו מאחר שגם המה עבדו ע"ז שם:

והשתא ניחא מ"ש מתחיל בגנות מאי מתחיל בגנות אמר שמואל מתחילה עובדי ע"ז היו במצרים: כוונתו בזה לומר שמתחיל הוא לספר בגנות של עצמו שגם הוא הי' עובד ע"ז במצרים שהרי הוא מספר שמתחילה היו עובדי ע"ז ובשביל ששיהו עצמן להתגייר

הוצרכו ישראל למרק היסורין בשביל זה: ועל זה הי' מקום לבע"ד להשיב למה יסבלו בשביל אברהם הלא כתיב לא יומתו בני' על אבות ומוכרח הדבר בשביל שאחזו מא"ב שעשו ג"כ כמעשה אביהם שעבדו ע"ז במצרים ע"כ הוצרכו למרק הרי שמספר הוא בגנות של עצמו. וכדי של"ת דלמא סיבת הגלות הי' בשביל אברהם שלא האמין לכ"א ומסיים בשבח שאומר אשר גאלנו וגאל את אבותינו: כוונתו בזה לומר מכח שגאל את אבותינו מזה מוכח שלא הי' בשביל אברהם: ומכח שגאלנו מוכח שעבדו ע"ז במצרים: וע"כ היו * ראוין לעונש זה ועכשיו אפרש שיחתי שמסיים בשבח ואומר אשר גאל את אבותינו ר"ל בשביל האמנה שהאמינו ואי ס"ד שהי' בשביל אברהם שלא האמין אמור מעתה ישראל שהיו מאמינים ולא אחזו מא"ב בידיהם למה יסבלו עונש בשביל אברהם הלא כתיב לא יומתו אלא וודאי שסיבת הגלות הי' בשביל שמתחילה היו אבותינו עובדי ע"ז וישראל במצרים היו ג"כ עע"ז ואחזו' כמעשה אבותיהם בידיהם ע"כ היו ראוין לסבול מטעם פוקד עון אבות על בנים אם אוחזין מא"ב: ואמר הוכחה לזה שהיו עובדי ע"ז שהרי מסיים בשבח ואמר אשר גאלנו וגאל את אבותינו: דלפום ריהטא יפלא תינח אבותינו שהיו במצרים גאל אותם משם אבל אנחנו שלא היינו שם לא יפול לומר אשר גאלנו ומ"ול כמ"ש בשל"ה שע"י שגאל את אבותינו עי"ז גאל אותנו ג"כ מאחר שהיו עע"ז במצרים וכמעט שלא נשתקעו שם וא"כ אם לא הוציא את אבותינו משם גם אבותינו גם אנחנו היו משוקעים שם וא"כ מוכח שהיו ראוין לסבול בשביל אברהם:

פסקה ב

ואקח את אביכם אברהם ואוליך אותו בכל ארץ מצרים ואתן לו את יצחק וכו' מה שיש לדקדק בזה תמצאנו בפ' בא אם תאוה נפשך: ברוך שומר הבטחתו לישראל מבואר בהגדה באריכות:

פסקה ה

והיא שעמדה לאבותינו ולנו שלא אחד בלבד עמד עלינו לכלותינו אלא שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותינו והק"בה מצילנו מידם: יבואר עד"ג דכתובות אשה שנחבשה בידי גוים ע"י ממון מותרת לבעלה ע"י נפשות אסורה לבעלה ודווקא כשיד האומות תקיפה על ישראל: נשמע מזה שיש מקום פ"פ לאו"ה מאחר שיד המצרים הי' תקיפה על ישראל ע"כ אמרו * אם בגופן שלטו המצרים בנשותיהם לא כ"ש ר"ל מאחר ששלטו בגופן א"כ הוי לי' יד או"ה תקיפה על עצמן בנשותיהם לא כל שכן: וכדי לסתום את פיהם מה עשה הק"בה אמר שמי מעיד עליהן והכוונה בזה הוא עד"ג דכתובות דק"יל הפודה את השבוי' לא ישאנה אבל פדה אותה ומעיד בה ג"כ שהיא טהורה ישאנה דלא שדי אינש זוזי בכדי שאם לא הי' ברור לו שהוא טהורה לא הי' פודה אותם כדי

לישאנה: נשמע מזה ע"י שהק"בה פדה אותנו כדי לישא אותנו והוא המעיד עלינו כדאי' במ' שהק"בה יחד שם של י"ה עליהן לומר * שמי מעיד עליהן. והוי לי' כדין הפודה את השבוי' ומעיד עלי'. והנה בכל גלות וגלות שגלו ישראל לשם יש לא"וה פ"פ לומר מאחר שיד או"ה תקיפה על עצמן ובגופן שלטו בנשותיהם לא כ"ש משום הכי הוצרכה השכינה בכל מקום שגלו ישראל גלתה השכינה עמהן מה"ט וידוע דמדת מלכות היא מדת אדני נקראת שכינה על שם ששוכנת עם ישראל בגלות בכל מקום שגלו לשם. ול"זכ בע"א במ"ש והיא שעמדה לאבותינו ולנו ר"ל מדת מלכות שנקראת היא אותה מדהעמדה לאבותינו במצרים שהי' מקום פ"פ להם אם בגופן שלטו וכו' ומאחר שהיא שורה עמנו בגלות ומעיד עלינו עי"ז נסתלק הלעז: ואמר שעמדה לאבותינו ולנו ר"ל לא זו * בלבד שעמדה לאבותינו במצרים גם לנו עמדה מאחר שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותינו ותמיד יד האומות תקיפה עלינו ועומדי' עלינו לכלותינו וא"כ שבגופן שולטי' וכו' אבל הק"בה מצילנו מידם ע"י שבכל מקום שגלו ישראל שכינה גלתה עמהם עי"ז מציל אותנו מידם שהוא מעיד עלינו:

ומעתה לא נפלאת ולא רחוקה היא ממך שעפ"ז יבואר הגמ' דברכות וז"ל דבר נא באזני העם אין נא אלא לשון בקשה אמר הק"בה למשה אמור לישראל בבקשה מכם וישאלו כסף וזהב שלא יאמר אותו צדיק אברהם וכו' ולפום ריהטא יפלא הדבר איך הק"בה יוציא ידי הבטחתו ואח"כ יצאו ברכוש גדול ואף אם אותו צדיק אברהם לא יאמר כלום: אמנם ע"פ מ"ש מבואר: והנה כד מעיינת תמצא שדין * אונס ודין מוציא ש"ר המה שני הפכים דגבי מוציא ש"ר אם שקר הדבר וענשו אותו מאה כסף הרי דנתינת הכסף הוא הוראה דמה שהוציא ש"ר שהוא אינו. ואפשר לומר דמה"ט נטלו ישראל ביזת מצרים משום שהוציא ש"ר על ישראל ואמרו אם בגופן שלטו בנשותיהם לא כ"ש ומכח כסף וזהב שנטלו ישראל מורה זה שהש"ר הוא שקר: אבל גבי אונס הדבר בהפך שאם בא עלי' אז צריך ליתן לה חמשים כסף ואם שקר הדבר א"צ ליתן לה כלום הרי דנתינת הכסף מורה שהדבר אמת. ובהיות כן הי' מקום לאו"ה לומר מכח כסף וזהב שנטלו ישראל מורה שאמת הדבר שגם בנשותיהם שלטו: ואפשר לומר דמה"ט היו ישראל מסופקים אם ליקח * מהם כסף וזהב מאחר שיש פנים לכאן ולכאן. אמנם מאחר שהדבר נוגע לאותו צדיק אברהם ע"כ אמור להם בבקשה שישאלו איש מאת רעהו כלי כסף וכלי זהב. דאי' ביד יוסף דמ"ה הוכרח אבימלך ליתן לשרה אלף כסף שלא יאמרו לאחר שנתעולל בה החזירה ע"כ הוצרך ליתן לה ממון כדי לפייס אותה ול"כא אבימלך לשרה הנה נתתי אלף כסף לאחיך הנה הוא לך כסות עניים את כל באי עולם ונוכחת דמכח זה שהוצרך

לפייס אותה יאמרו שלא נגע בה: נשמע מזה דנתינת הכסף של שרה הי' הוראה ששקר הדבר וא"כ אם ישראל לא ירצו ליקח מה"ט ואברהם לקח מאבימלך אלף כסף יהי' הדבר נוגע לאותו צדיק אברהם: ובהכי ניחא * במ"ש הכתוב דבר נא באזני העם אין נא וכו' ר"ל בבקשה מהם שישאלו להם כסף וזהב מאחר שדעתם הוא שלא ליקח משום שלא יאמרו דנתינת הכסף מורה שהוא אמת א"כ יגיע הדבר לאותו צדיק אברהם שהוא לקח אלף כסף יאמרו ג"כ שאמת הדבר שנתעולל בה ע"כ בבקשה מהם שישאלו כלי כסף וזהב:

ארמי אבד אבי

פסקה ג

וירד מצרימה אנוס על פי הדיבור וע"ד מ"ש באלשיך וז"ל יצחק הי' רוצה לירד למצרים כדי שיתחיל הגירות תכף משום דכתיב כי גר יהי' זרעך בארץ לא להם ובארץ אשר הי' שם א"א לקיים גירות * וא"ל הק"בה אל תרד מצרימה שכון בארץ הזאת ואהי' עמך ר"ל שאם תהי' כאן אהי' עמך ליחד עמך הדיבור אבל במצרים א"א ולפ"מ"ש התו' בגיטין דארץ פלשתים הוא מא"י דא"לכ לא הי' היתר ליצחק לדור שמה ל"פז ניחא ג"כ שאם ישאר כאן בארץ פלשתים א"א לקיים גירות משום שהוא מא"י וגזירת בברית בין הבתרים הי' כי גר יהי' זרעך בארץ לא להם דווקא וע"כ רצה לירד למצרים: ובהכי ניחא מ"ש הכתוב ארמי אובד אבי וירד מצרימה ויגר שם ר"ל יעקב ירד למצרים ויגר שם כדי לקיים גירות ושמא תאמר למה לא ירד יצחק לשם כדי שיתחיל בימיו לז"א אנוס הי' ע"פ הדיבור ר"ל מכח דיבור השם שלא יתיחד עימו שם ובאמת רצה לירד שמה רק שהי' אנוס הדיבור של הק"בה:

פסקה ד

וירד מצרימה וכו' ויגר שם מלמד שלא ירד יעקב להשתקע שם אלא לגור שנ' כי אין מרעה לצאן אשר לעבדך ועתה ישבו נא עבדך בארץ גושן. במתי מעט כמ"ש בשבעים נפש ירדו אבותיך למצרים ועתה שמך ה' אלהיך ככוכבי השמים לרוב רצונו בזה להגיד מה שעשה יעקב תחבולה בעת שירד למצרים והיו חושש שמא יתערבו בניהם וישתקעו ח"ו וע"כ בחר לו יעקב מקום קביעות כדי שעי"ז מה שפירש ממנו אסור מספק לעשות בו עבודה ולז"א וירד מצרימה ויגר שם מלמד שלא ירד להשתקע שם ר"ל שעשה תחבולה שלא ישתקעו שם ומה עשה יעקב בחר לו ארץ גושן שנ' ועתה ישבו נא עבדך בארץ גושן. וכדי של"ת שעדיין לא הועיל יעקב בזה דוודאי בשעת ירידתן למצרים אז היו להם מספר מצד שהיו מתי מעט שבעים נפש שירדו למצרים והיו דבר שבמנין שאינו בטל ע"י שהי' להם מקום קבוע אמנם אחרי כן שפרו ורבו שלא כדרך הטבע

שילדה אשה ששה בכרס אחד עד אין מספר וחדל הסופר לספור וא"כ אחר שנתרבו לא היו עליהן דין דבר שבמנין וחזרה החששא לקדמותה ולא הועיל כלום בזה לכ"א במתי מעט בשבעים נפש ירדו כו' ר"ל הגם שאז היו שבעים נפש בלבד דבר שבמניין ועתה שמך ה' אלהיך ועתה דייקא ר"ל הגם שעתה שמך ה' לרוב כמו כוכבי השמים שאין לכם מספר וע"ז יצאתם מגדר דבר שבמניין שאפשר להתבטל אעפ"כ אין לחוש הואיל ושמך ה' ככוכבי השמים. דאי' בסנהדרין שאל ההוא מינא א"ל כתיב מונה מספר לכוכבים מאי רבותי' אנא נמי יכלי למימני להו אזיל אייתי ארבולי כו' א"ל מני יתי' א"ל אוקמי א"ל שמים נמי הדרי נשמע מזה שהשמים אינן עומדין במקומן וע"כ אי אפשר לשום אדם למנות הכוכבים אבל הקב"ה הוא מונה מספר הכוכבים אע"ג דהשמים הדרי וזה הוא הרבותא שהוא מונה אותם מה שאי אפשר לבשר ודם למנות. נמצא הכוכבים אצל בני אדם אין להם מספר ואצל הקב"ה יש להם מספר ובהכי ניחא מ"ש במתי מעט ירדו אבותיך למצרים כמ"ש בשבעים נפש בלבד שהוא דבר שבמניין שע"ז לא ישתקעו בניהם ועתה שמך ה' ככוכבי השמים לרוב ר"ל ועתה דייקא הגם שנתרבו עד כי חדל הסופר לספור שמך ה' ככוכבי השפים לרוב שמך ה' דייקא רצונו בזה שהקב"ה עשה אותך כמו הכוכבים שיש להם מספר אצלו הגם שאצל בני אדם אין להם מספר. ורש"י בפ' דברים כתב וז"ל והנכם היום ככוכבי השמים חשובים ככוכבים רצונו בזה ג"כ עד"ז מאחר שאתם חשובים ככוכבים יש עליהן דין דבר חשוב שהוא אינו מתבטל ג"כ:

פסקה 1

עצום כמ"ש ובני ישראל פרו וישרצו וירבו וכו'. ורב כמ"ש רבבה כצמח השדה נתתיך ותרבי ותגדלי ותבואי בעדי עדיים שדיים נכונו ושעריך צמח ואת ערום ועריה עכ"ה. מה שיש לדקדק בזה רבה למעלה ויכלה היריעה. ואחת מהם לא עיכב למה הקדים הכתוב שדיים נכונו שהוא סימן העליון תחילה ואח"כ שערך צמח שהוא סימן התחתון הלא סימן התחתון ממהר לבוא כדאי' בנדה הלא דבר הוא. ואפשר לומר בסגנון זה דמצינו שלשה טעמים מפני מה הי' מכות ערוב ויהי' העניין סובב הולך ממה נפשך שאם תאמר כטעם הראשון מכח זה יפול התמי' מדוע היו עם בני ישראל עצום כמ"ש וישרצו וירבו וכו' שהיו מולדים ששה בכרס אחד שהוא דבר שא"א מצד הטבע ומוכרח אתה לומר כטעם השני לפ"ז יפול התמי' שדים נכונו ר"ל מדוע הי' שניהם שוים בגידולם שמן הראוי הי' שלא יהי' שוים. ומוכרח אתה לומר כטעם השלישי מכח זה יפול התמי' מדוע הי' הדבר בהפך שהיו שדיים נכונו תחילה ואח"כ הי' שערך צמח הלא סימן התחתון ממהר לבוא:

ולבאר כל הספיקות נקדים מ״י וז״ל כל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לא ראו הנשים דם נידה מפני אימת השכינה וכן במצרים לא ראו מפני אימת המצרים נשמע מזה שבמצרים הי׳ הנשים בחזקת מסולקין מן הדמים ואי׳ בכתובות אשה שדמיה מרובין בניה מרובין וכשם שהשאור יפה לעיסה כך הדמים יפין לאשה ובהיות כן שלא ראו דם לפ״ז הי׳ ראוי שגם בניהם לא יהיו מרובין לפי הטבע ומצינו להפך שהולידו ששה בכרס אחד נגד הטבע. ואי׳ בנדה בא סימן העליון עד שלא בא התחתון אעפ״י שאי אפשר חולצת ולא מתיבמת ופריך שם אי אפשר והלא בא ומשני בא לרבי מאיר דס״ל חיישינן למיעוטא ובמיעוט שכיח הוא שיבוא סימן העליון תחילה אי אפשר לרבנן דס״ל אזלינן בתר רובא וברובא ליכא. ארשב״א בנות כפרים סימן עליון בא תחילה מפני שטוחנות ברחיים בנות כרכים שאינן טוחנות סימן התחתון ממהר לבוא מפני שרגילים במרחצאות. נשמע מזה שע״י הטחינה סימן עליון ממהר לבוא וע״י מרחץ סימן התחתון ממהר לבוא. ובכתובות חשיב שם במשנה מה שהאשה עושה לבעלה וחשיב שם טוחנת הרי דמלאכת הטחינה מיוחדת לנשים ובמ"ר אי׳ שהי׳ המצרים מחליפין מלאכת נשים לאנשים ומלאכת אנשים לנשים וא״כ מלאכת טחינה שהיא מיוחדת לנשים החליפו אותו לאנשים. ובהיות כן יגדל התמי׳ מאחר שלא היו הנשים טוחנות ברחיים מדוע הי׳ שדיים נכונו תחילה תינח אם לא הי׳ מחליפין הי׳ מקום לומר דמלאכת הטחינה גרמה שסימן העליון בא תחילה אכן מכח שהחליפו אותו ישאר התמי׳:

ואי׳ במ״ר שחין למה הביא עליהן מפני שעשו ישראל בלנים במרחצאות שלהם ע״כ הביא עליהן מכת שחין שלא ילכו למרחץ ובהיות כן יפלא סמך הדבר מאחר שהייתם במרחץ וא״כ סימן התחתון הי׳ ראוי לבוא תחילה ומלאכת הטחינה לא היו לנשים שע״י ימהר סימן עליון לבוא תחילה ומדוע הי׳ הדבר מהפך אל הפך סימן התחתון דרכו לבוא תחילה הואיל והייתם במרחץ הי׳ בא באחרונה וסימן עליון שדרכו לבוא באחרונה מאחר שלא היו טוחנות בא בראשונה:

עוד שם ארשב״ג בנות עשירים דד של צד ימין ממהר לבוא מפני שנישוף באפרקסותן ר״ל שהי׳ להם סודר מרוקם בכלי זהב ומרגליות והי׳ תולה בצד ימין אצל החזה ומתון הספשיף שלו הדד של צד ימין ממהר לבוא אבל בנות עניים שאין להם איפרקוס דד של צד שמאל ממהר לבוא מפני שנושאות אחיהם הקטנים על צד שמאל אי נמי מפני שנושאות כדים מים על צד שמאל נשמע מזה שאי אפשר שיהיו שניהם שוים בהתחלת הגידול שאם היא מבת עשירים שיש לה איפרקוס דד של צד ימין ממהר לבוא ותהי׳ גדולה יותר משל שמאל ואם היא מבנות עניים שאין להם איפרקוס דד של צד שמאל

ממהר לבוא ותהי׳ גדולה. יותר לבוא בשעת התחלת הגידול משל ימין מפני שנושאות בנים קטנים על צד שמאל. ובמ״ר אי׳ ערוב למה הביא עליהן מפני שעשו בנות ישראל פדגוג שהוצרכו לשאת בניהם הקטנים ע״כ הביא עליהן ערוב חיות רעות ולקחו בניהם הקטנים ובהיות כן שהיו במצרים פדגוג מעתה הי׳ ראוי שדד של צד שמאל ממהר לבוא ותהי׳ גדולה יותר משל ימין ואי׳ במ״ר שני שדייך מה שדיים הללו אין אחד גדול מחבירו אף משה ואהרן אין אחד מהם גדול מחבירו. נשמע מזה שדרכם להיות שניהם שוים בהתחלת גידולם ולפ״ז יהי׳ התמי׳ שדיים נכונו ר״ל שני השדיים היו נכונו ושוים בשעת גידולם מאחר שהיית פדגוג במצרים דד של צד שמאל הי׳ ראוי לבוא תחילה ולהיות גדולה יותר משל ימין ומדוע הי׳ שניהם נכונו שניהם שוים ואמר ותרבי ותגדלי ותבואי כו׳ שדים נכונו רצונו בזה תכף בשעת גידול היו שניהם שוים והוא נגד הטבע:

ומה תאמר הגם שהייתי פדגוג בצד שמאל הואיל ובצד ימין הי׳ לי׳ איפרקוס ע״כ היו שניהם בשעת גידולם לז״א הכתוב דע״כ זה אינו שהרי ואת ערום וערי׳ ר״ל הלא היית ערום וערי׳ מבנות עניים שאין להם איפרקוס ר״ל וודאי אם היית מבנות עשירים הי׳ אפשר לומר כדבריך אמנם מאחר שהיית מבנות עניים א״כ יפלא הדבר מדוע הי׳ שדיים נכונו שניהם היו שוים:

איתא בסוטה ע״פ ותבואו בעדי עדיים אל תקרא בעדי עדיים אלא בעדרי עדרים וכתב מוהרש״א משום דפשוטו של מקרא משמע ותבואו בעדי עדיים שהוא לשון עדי וקישוט ור״ל ותבואי בעדי עדיים מקושט בחלי זהב ומרגליות וזה אינו דסיפא דקרא מוכיח עליו שאמר ואת ערום וערי׳ דמשמע שהיית מבנות עניים שאין להם במה להתקשט ע״כ הוציאו מפשוטו של מקרא ודרשו שאל תקרא בעדי עדיים אלא בעדרי עדרים. והשתא אתי שפיר מה שהכתוב מתמי׳ על הדבר ואמר ותבואי בעדי עדיים שדים נכונו רצונו בזה לומר תינח אם היית תבואו בעדי עדיים שהיית מקושט בחלי זהב ומרגליות והי׳ לך איפרקוס כמו בנות עשירים או הי׳ נכון הדבר שהיו שדיים נכונו ר״ל שני שדיים היו נכונו בגידולם דאעפ״י שהיית פדגוג בצד שמאל הואיל והי׳ לך איפרקוס בצד ימין ע״כ היו שניהם שוים בגידולם אמנם מאחר שהיית ערום וערי׳ מבנות עניים מעתה ליכא למימר בעדי עדיים שהי׳ לך חלי זהב ומרגליות ומוכרח לומר ותבואי בעדי עדיים בעדרי עדרים א״כ ישאר התמי׳ מדוע הוי שדיים נכונו שניהם שוים דשל שמאל הי׳ ראוי להיות יותר גדולה:

ומעתה קשה ממה נפשך שאם תאמר ותבואי בעדי עדיים הוא לשון קישוט וא״כ ניחא מ״ש הכתוב שדיים נכונו כמ״ש לפ״ז קשה הלא אתה היית ערום וערי׳ מבנות עניים

ומוכרח לומר א"ת בעדי עדיים אלא בעדרי עדרים מעתה קשה מדוע הי' הדבר אצלך בהפך הלא סימן התחתון רגיל לבוא תחילה ואח"כ העליון ומדוע הי' אצלך סימן עליון תחילה דהיינו שדיים נכונו ואח"כ שערך הי' צמח סימן התחתון דבלא זאת הי' מקום לומר כדמשני בגמ' דפריך שם בא סימן העליון עד שלא בא התחתון אעפ"י שאי אפשר וכו' והקשה שם בא והלא אי אפשר לבוא ומשני בא לר"מ דס"ל חיישינן למיעוטא ובמיעוטא שכיח שיבוא סימן העליון תחילה אבל לרבנן דס"ל אזלינן בתר רובא אי אפשר הוא שיבוא העליון תחילה וא"כ ה"ה בנדון דידן הי' אפשר לומר דבמיעוטא שכיח שיהי' שדיים נכונו תחילה ואח"כ שערך צמח אמנם עכשיו מוכרח לומר א"ת בעדי עדיים אלא בעדרי עדרים רצה לומר ותבואו בעדרי עדרים בכולם היו שדיים נכונו תהילה ואח"כ הי' שערך צמח סימן התחתון מעתה קשה מדוע הי' בהפך סימן עליון תחילה ואח"כ התחתון וקשה ממה נפשך:

ועתה אבוא לחבר אחת אל אחת דמצינו שלשה טעמים למכת ערוב האחד מבואר בש"ך מפני שהי' נרתעין וחרדין בכל יום ויום כאשר באו שוטרי המצרים להקימן למלאכתן כאשר נרתע האדם מפני חי' רעה בראות אותם פתאום ע"כ הביא עליהן הקב"ה ג"כ חיות רעות כדי שגם המה יהי' נרתעין מהם מדה כנגד מדה:

וטעם השני משום שהיו מושלים על ישראל כקטן כגדול אפילו קטני המצרים הי' מושלים בהם והי' להם אימה מבניהם ע"כ הביא הקב"ה עליהן חיות רעות גדולים וקטנים וחטפו קטני המצרים גם הגדולים. ואמינא אנא שיש נ"מ בין שני הטעמים אילו הא דאחז"ל חרדה מרפיא אימה מצמת צמית ר"ל אשה שבא עלי' חרדה פתאום מרפיא הדמים של נדה והיא בחזקת טמאה וצריכת בדיקה שמא ראתה אפילו שלא בשעת וסתה אבל פחדא שיש עלי' אימה ודאגה מצמת צמית הדמים ומעכב את דמי הנדה והיא בחזקת מסולקת מהדמים נמצא שאם נאמר דטעם הערוב הי' מפני שהי' נרתעין פתאום מפני השוטרים כאשר נרתע האדם מפני חי' רעה וחרדה קי"ל דמרפיא הדמים א"כ היו נשיהם להן בחזקת טומאה תמיד בחזקת רואות וזה הי' בכל יום ויום שבאו שוטרי פרעה להקימן למלאכתן. אבל אם נאמר טעם הערוב הי' מפני שהי' להם אימה מפני המצרים ואימה קי"ל דמצמת צמית א"כ הי' נשיהם להן תמיד בחזקת מסולקין מהדמים ובכח זה נשאר התמי' מאחר שהי' בחזקת מסולקין ולא הי' דמיה מרובין ומדוע בניהם היו מרובין שהי' עצום ורב שהי' מולידין ששה בכ"א שזה הוא נגד הטבע אבל לטעם הראשון ניחא שהי' הנשים תדיר בחזקת רואות דם נדה והי' דמיה מרובין ע"כ היו ג"כ בניהם מרובין שילדו ששה בכרס אחד:

ומצינו שני טעמים מפני מה הביא עליהן מכת שחין האחד משום שהי' מפרישין האנשים מן הנשים שלהם שאמרו מצרים האנשים של ישראל ילינו בשדה והנשים ילינו בעיר וע"ז היו פורשי' אותה מתשמיש ע"כ הביא הקב"ה עליהן שחין כדי שגם המה יפרושו מנשותיהם שהתשמיש קשה לו ע"כ יפרשו מהם ולהאי טעמא מוכרח לומר דמ"ה הי' מכת ערוב משום שהי' להם אימת המצרים ואימה מצמת צמית הדמים וא"כ היו נשיהם להם בחזקת טהרה תמיד והי' יכולין להזדקק להם והמצרים פרשו אותם מן דתשמיש מה"ט נלקו בשחין כדי שגם המה יפרושו מנשיהם. דליכא למימר טעם הערוב הי' מפני שהיו ישראל חרדין ונרתעין בכל יום הואיל וחרדה מרפיא הי' נשיהם להם תמיד בחזקת רואות והי' צריכין לפרוש מנשיהם בלא"ה אין להאשימם למצרים בשביל זה שפרשו אותם מתשמיש וא"כ קשה למה נלקו בשחין ומוכרח לומר כמ"ש לעיל משום שעשו לישראל בלנים במרחצאות ע"כ הביא על המצרים שחין כדי שלא ילכו למרחץ:

ומצינו עוד טעם שלישי למכת ערוב במ"ש לעיל מפני שעשו לישראל פדגוג שהיו צריכין ישראל לשאת את בניהם קטני המצרים ע"כ נלקו במכות ערוב שבאו חיות רעות ולקחו בניהם הקטנים:

ועתה נבוא אל מחוז חפצינו שיש שלשה טעמים מפני מה הי' מכת ערוב כמ"ש ואיזה טעם שתבחר יהי' קשה אחת משלשתן שאם תאמר מכת ערוב משום שהי' להם אימה אפילו מן קטני המצרים וע"כ הביא עליהן חיות רעות קטנים וגדולים וחטפו קטני המצרים גם הגדולים לפ"ז יפלא הדבר מדוע היו עצום ורב שנא' רבבה כצמח השדה נתתיך שהי' מולידין ששה בכ"א שהוא נגד הטבע שהרי מכח האימה שהי' עליהן מצמת צמית הדמים והי' הנשים בחזקת מסולקין מהדמים ומאחר שלא הי' דמים מרובין גם בניהם לא היו ראוין להיות מרובין ולמה הי' עם בני ישראל עצום שני וישרצו וירבו ורב כמ"ש רבבה כצמח השדה נתתיך:

ואם תרצה לומר מכת ערוב הי' מטעם השני משום חרדה כשהיו השוטרים מצרים באו עליהן היו נרתעין כמו הנרתע מפני חי' רעה וא"כ היו דמיהן מרובין דחרדה מפלת הדמים ור"ל וודאי אם הי' ערוב משום אימה הי' מקום לדבריך מדוע היו עצום ורב אכן מאחר שהי' משום חרדה היו בחזקת רואות דם ומעתה ליכא למימר טעם שהביא עליהן הקב"ה שחין בשביל שפרשו ישראל מתשמיש המטה שאמרו האנשים ילינו בשדה והנשים בעיר דזה אינו מאחר שהנשים היו מוכרחים לפרוש מן הנשים מכח איסור נדה וא"כ למה נלקו בשחין ומוכרח לומר כטעם השני משום שעשו ישראל בלנים במרחץ

ע"כ הביא עליהן שחין כדי שלא ילכו למרחץ ובהיות כן שהיו במרחץ א"כ ראוי שסימן התחתון ממהר לבוא טרם סימן העליון ומעתה יגדל התמי' מדוע היו שדים נכונו תחילה שהוא סימן העליון ואח"כ הי' שערך צמח סימן התחתון הלא הייתם במרחץ דאין לומר מכח מלאכת הטחינה הי' סימן העליון ממהר לבוא זה אינו מאחר שהחליפו מלאכת נשים לאנשים וטחינה היא מלאכה המיוחדת לאשה כמ"ש לעיל החליפו המה ונתנו אותה לאנשים וע"כ יגדל התמי' מאחר שלא היו טוחנות כלל ובמרחץ הייתם והוא גורם לסימן התחתון שיבא תחילה ומדוע בא הוא באחרונה וה"ה סיבת הטחינה גורם לעליון שיבוא תחילה ומאחר שלא היו להם מלאכת טחינה מדוע העליון בא בראשונה:מאחר שהי' משום חרדה היו בחזקת רואות דם ומעתה ליכא למימר טעם שהביא עליהן הקב"ה שחין בשביל שפרשו ישראל מתשמיש המטה שאמרו האנשים ילינו בשדה והנשים בעיר דזה אינו מאחר שהנשים היו מוכרחים לפרוש מן הנשים מכח איסור נדה וא"כ למה נלקו בשחין ומוכרח לומר כטעם השני משום שעשו ישראל בלנים במרחץ ע"כ הביא עליהן שחין כדי שלא ילכו למרחץ ובהיות כן שהיו במרחץ א"כ ראוי שסימן התחתון ממהר לבוא טרם סימן העליון ומעתה יגדל התמי' מדוע היו שדים נכונו תחילה שהוא סימן העליון ואח"כ הי' שערך צמח סימן התחתון הלא הייתם במרחץ דאין לומר מכח מלאכת הטחינה הי' סימן העליון ממהר לבוא זה אינו מאחר שהחליפו מלאכת נשים לאנשים וטחינה היא מלאכה המיוחדת לאשה כמ"ש לעיל החליפו המה ונתנו אותה לאנשים וע"כ יגדל התמי' מאחר שלא היו טוחנות כלל ובמרחץ הייתם והוא גורם לסימן התחתון שיבא תחילה ומדוע בא הוא באחרונה וה"ה סיבת הטחינה גורם לעליון שיבוא תחילה ומאחר שלא היו להם מלאכת טחינה מדוע העליון בא בראשונה:

ומוכרח אתה לומר כטעם השלישי דמ"ה הביא עליהן ערוב משום שעשו לישראל פדגוג שהי' צריכים לשאת בניהם הקטנים בצד שמאל מעתה דד של צד שמאל היו ראוי להקדים ולהיות גדול יותר מהשני בהתחלת הגידול ומעתה יפלא הדבר מדוע היו שדיים נכונו שניהם היו נכונו ושוים ולז"כ הפסוק ואמר ותרבי ותגדלי ותבואי שדיים נכונו ר"ל תכף בשעת הגידול באו שניהם שוה ומה תאמר משום שבצד ימין הי' לי אפרקוס של חלי זהב והוא גרם לדד של צד ימין שתבוא ובצד שמאל הייתי פדגוג מה"ט היו שניהם שוים בשעת הגידול לז"א שגם זה אינו שהרי את ערום וערי' שהיית מבנות עניים שאין להם איפרקוס וא"כ קשה ממה נפשך איזה טעם שתבחר קשה אחת בשלש אלה:

ואמר הבעל הגדה שאל תתמה על הדבר על מה שהולידו ששה בכרס אחד נגד הטבע מאחר שהי' בחזקת מסולקין מן הדמים בשביל אימת המצרים משום ששינה הקב"ה

עליהן טבע של עולם כדי למהר גאולתן ולכ"א וירעו אותנו המצרים שנא' הבה נתחכמה לו פן ירבה. ולבאר זאת נקדים מ"ש הש"ך וז"ל שלא הי' אפשר לישראל להגאל משם עד שיהיו ששים רבוא נפשות ואז תשרה השכינה עליהן ואילו היו מולידין כדרך העולם ע"פ הטבע היו ח"ו משוקעים בתוכו עד שיהי' ס' רבוא נפשות ע"כ שינה הקב"ה טבע העולם שהולידו ששה בכ"א כדי למהר גאולתן ומ"ה השליכו המצרים את הזכרים ליאור משום פן ירבה ויעלו לס"ר ויעלו משם ורוח הקודש השיבה להם אתם אומרים פן ירבה ואני אומר כן ירבה וכן יפרוץ כדי למהר גאולתן שידד עליהן המערכה והשתא אתי שפיר במ"ש ויריעו אותנו המצרים שני הבה נתחכמה לו פן ירבה והקב"ה השיב כן ירבה כדי למהר גאולתן ע"כ שינה עליהן הטבע:

וע"פ דברינו אלה יבואר דברי בעל הגדה וז"ל וישמע ה' את קולינו וירא את עניינו ואת לחצינו. (וישמע ה' את קולינו) [וירא את עניינו] זה פרישות מדרך ארץ ע"י שהיו אומרים האנשים ילינו בשדה והנשים בעיר וירא את עמלינו אילו הבנים שנאמר כל הבן הילוד היאורה השליכוהו וכל הבת תחיון. ואת לחצינו זה הדחק שנא' וגם ראיתי את הלחץ אשר מצרים לוחצים אותם עכ"ה. וצריך להקדים עוד מ"ש חז"ל בעירובין גמירי דכל זמן שהארון ושכינה שלא במקומן ישראל אסורים בתשמיש המטה והטעם משום עמו אנכי בצרה ובטא"ח בסי' ר"מ דה"ה בשאר צרות אסור ג"כ לשמש מטתו והתו' הקשו א"כ איך שימש לוי את מטתו בשני רעבון הלא יוכבד נולדה בין החומות ותי' דלוי הי' לו דין חשוכי בנים דמותרין לשמש מאחר שלא הי' לו בת עדיין עכ"ל. ולפ"ז אף אנו נדון ק"ו השתא מי שיש לו בנים זכרים קרוי חשוכי בנים הואיל ואין לו בת מכ"ש מי שיש לו נקיבות ואין לו בן זכר מכ"ש שמותר לו לשמש מטתו בשעת צרה שדין חשוכי בנים יש לו ובהיות כן הי' מקום לפרעה להתנצל על שפירש את ישראל מתשמיש מאחר שהי' עת צרה ליעקב ואסור לשמש משום עמו אנכי בצרה אמנם מכח שגזר פרעה להשליך את בניהם הזכרים למים על ידי זה היו להם דין חשוכי בנים שמותרין לשמש בעת צרה וא"כ נתפס הוא ממה נפשך

השתא אתי שפיר כוונת בעל הגדה במ"ש וירא את עניינו זו פרישות מדרך ארץ שאמרו האנשים ילינו בשדה והנשים בעיר ושמא תאמר הלא עת צרה הי' ואסור לשמש מטתו לז"א שנא' וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים ר"ל שראה אלהים בעינוי שלהם וידע אלהים ר"ל הקב"ה ידע האמת שהכוונה בזה מה שהפרישו אותם מדרך ארץ לא מצד שאסור לשמש אלא כדי לענות אותם בסבלותם. והשנית שאין להם התנצלות ואת עמלינו אילו הבנים שנא' כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו ר"ל שאם כוונתם הי' בזה

משום שאסור לשמש הלא זרקו הזכרים ליאור וא"כ הי' להם דין חשוכי בנים שמותר לשמש. ועוד הוכחה לזה שאם תאמר שאסור לשמש מכח שהי' עת צרה ומשום עמו אנכי בצרה זה הטעם שייך היכא שאין הגאולה תלוי' בזה אמנם בנ"ד שא"א הי' להגאל עד שיהיו סר"נ ואם לא ישמשו כלל א"כ ישתקעו במצרים וכדי למהר גאולתן שינה הקב"ה עליהן הטבע שהולידו ששה בכ"א וא"כ גאולתן הית' תלוי' עד שיולידו ויעלו לס' רבוא נפשות ואיך ס"ד שיפרשו מתשמיש ולז"א ואת לחצינו זה הדחק שראה הקב"ה המצרים לוחצים וכדי למהר הגאולה הותר להם לשמש וא"כ מה שפרשו אותנו מדרך ארץ שלא כדין עשו:

ובשל"ה כתב בשם הגאון מוהרר"פ כהן נ"ע דבליל טבילה קי"ל מותר לשמש אפילו בעת צרה וכתב הוא שבזה מיושב מה שהקשו התוס' איך שימש לוי בעת רעבון דאפשר לומר בליל טבילה נתעברה יוכבד ממנו עכ"ל. ואפשר לומר דלא ניחא להו להתו' לאוקמא בהכי משום דקשיא להו תינח למ"ד דס"ל אין אשה מתעברת אלא סמוך לטבילתה אבל למ"ל דס"ל אין האשה מתעברת אלא סמוך לווסתה לפ"ז לא יתכן זה והדרא הקושיא לדוכתי' איך שימש לוי וכו' וע"כ לא רצו לאוקמי הכי משום דלא אתיא אלא כחד מ"ד וע"כ תירצו התוס' דלוי הי' לו דין חשוכי בנים וניחא בהא אליבא דכולהו. ואין לומר דלמ"ד דס"ל סמוך לוסתה לדידי' מותר לשמש סמוך לוסתה כמו ליל טבילה זה אינו דא"כ למה כתבו הפוסקים ליל טבילה ולא הזכירו ג"כ סמוך לוסתה. ולפמ"ש התו' בסוטה דלמ"ד דס"ל סמוך לוסתה ר"ל רוב עיבורין הוא סמוך לוסתה וה"ה למ"ד ליל טבילה ס"ל דרוב עיבורין הוא בליל טבילה ומיהו זימנין דמקרי שנתעברה בנתיים פשיטא דליכא לאוקמי בהכי ומוכרח לומר דלוי חשוכי בנים הי' ע"כ הי' מותר לו לשמש עד שתתעבר ואולי התו' אזלי לשיטתייהו מ"ש בסוטה כמ"ש ע"כ לא רצו לאוקמי בהכי:

פסקה ז

וירעו אותנו המצרים וכו' הבה נתחכמה לו וכו' מבואר הכל בהגדה: ורב כמ"ש רבבה כצמח השדה וכו' אם תאוה נפשך לאכול מפירות גינוסר בפ' שמות שם תמצאנו: ובמופתים זה הדם כמ"ש ונתתי מופתים בשמים וארץ דם ואש ותמרות עשן: וע"ד מ"ש המקובלים וז"ל מאחר שספירת בינה הוא רחמים גמורים איך אפשר שיתעורר הדין מצד בינה. וכתבו שהוא ע"ד משל שאם יש אש דולק וסמוך לו מונח עץ מתעורר העץ נגד האש ומוציא אש ועשן וכמו כן הוא לספירת * בינה הגם שהיא רחמים גמורים ע"י חמימות אש שנתחממו למטה מתאות היצ"הר ודולק בהם כאש עי"ז מתעורר כוחות

הדינין לנגדה ואז בינה מתעוררת גם היא להשפיע דין ע"י אש ועשן עכ"ל: וידוע דמכת דם הי' ע"י המים שנהפכו לדם ושורש המים הוא רחמים אבל אש שורש שלו גבורה והוא דין ובהיות כן יפלא הדבר איך נענשו ע"י דם ואש תינח אש שהוא מצד הדין משא"כ דם ששורש שלו הוא רחמים איך נתהפך לדין לכ"א דם ואש. ותמרות עשן ר"ל הגם שדם שורש שלו רחמים נתעורר ע"י האש של היצ"הר וע"יז הי' מעלה עשן דהיינו ע"י חמימות היצ"הר שבוער כאש מתעורר למעלה כנגדו אש ועשן: ר"י הי' נותן בהם סימני' דצ"ך עד"ש באח"ב תמצא מבואר בפ' בשלח ובמאי פליגי ר"י ור"א ור"ע. ומה שטובלין ביין ששה עשר פעמים כתבתי טעמו מבואר בהגדה:

עשר המכות

פסקה יז

רבי יהודה הי' נותן בהם סימנים דצ"ך עד"ש באח"ב. רבי יוסי הגלילי אומר מניין שלקו המצרים במצרים עשר מכות ועל הים לקו חמשים שנא' וירא ישראל את היד כו' ובמצרים לקו באצבע שנא' אצבע אלהים כמה לקו באצבע עשרה מכות ועל הים לקו ביד שהוא חמשים מכות. ר"א אומר מניין שכל מכה ומכה שהביא הקב"ה על המצרים במצרים היתה של ארבעה מכות שנא' ישלח בהם

פסח מצה ומרור

פסקה א

אמר ר' גמליאל כל מי שלא ואמר שלשה דברים אילו בפסח לא יצא ידי חובתו ואילו הן פסח מצה ומרור. פסח שהי' אוכלין אבותינו בזמן שבית המקדש הי' קיים ע"ש מה ע"ש שפסח הק"בה על בתי ב"י כו'. מצה זו * שאנו אוכלין ע"ש מה על שם שלא הספיק בצקת אבותינו להחמיץ וכו' מרור זה שאנו אוכלין ע"ש מה ע"ש וימררו את חייהם כו': דברים אילו המה בגמ' דפסחים וסיים שם במשנה בכל דור ודור חייב אדם לראות עצמו כאילו הוא יצא ממצרים: ובגמ' הוסיף רבא עוד ואמר וצריך שיאמר ואותנו הוציא משם למען הביא אותנו כמה דברים תמוהים איכא הכא ולא נאריך בהם:

אמר ר' גמליאל כל מי שלא ואמר שלשה דברים אילו בפסח לא יצא ידי חובתו ואילו הן פסח מצה ומרור. פסח שהי' אוכלין אבותינו בזמן שבית המקדש הי' קיים ע"ש מה ע"ש שפסח הק"בה על בתי ב"י כו'. מצה זו * שאנו אוכלין ע"ש מה על שם שלא הספיק בצקת אבותינו להחמיץ וכו' מרור זה שאנו אוכלין ע"ש מה ע"ש וימררו את חייהם כו': דברים אילו המה בגמ' דפסחים וסיים שם במשנה בכל דור ודור חייב אדם לראות עצמו כאילו הוא יצא ממצרים: ובגמ' הוסיף רבא עוד ואמר וצריך שיאמר ואותנו הוציא משם

למען הביא אותנו כמה דברים תמוהים איכא הכא ולא נאריך בהם:
וע"פ הדברים האלה יהי' דברי ר"ג מובנים במ"ש כל מי שלא אמר שלשה דברים אילו בפסח לא יצא ידי חובתו ואילו הן פסח מצה ומרור: דקשה בדבריו במ"ש פסח מצה ומרור פסח מרור ומצה מבעי' כסדר שהי' ול"זא פסח שהי' אבותינו אוכלין בזמן שבית המקדש הי' קיים ר"ל על הפסח שהי' אוכלין בזמן הבית שאז הי' נאכלין שלשתן יחד על אותו פסח לא קשה מידי הואיל והיה נאכלין * יחד לא שייך קדימה או איחור דמאן יימר דמצה קדים דלמא מרור קדים: אמנם מצה זו שאנו אוכלין עכשיו שאין הבית קיים אנו אוכלין אותו ע"ש שלא הספיק וכו' מורה על חירות. מרור זה שאנו אוכלין עכשיו שאין לנו בית ע"ש וימררו שמורה על מירור ועבדות: עז"ק שהי' לנו לאכול תחילה מרור וא"חכ מצה שהרי המצה והמרור שאנו אוכלין עכשיו שאין הבית קיים אסור לאכול שלשתן יחד ע"כ צריך לאכול כ"א בפני עצמו ע"ז יפול הקושיא פסח מצה ומרור פסח מרור ומצה מבעי' לי':
וכדי לישב זאת שאל תתמה על הדבר נגד זה מסיים התנא במתניתין ואמר בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים: ולבאר זאת נקדים מ"ש הש"ך וז"ל מצה רומז על חירות אם יטיבו מעשיהם המה בני חורין ובאם לאו מרור: רצונו בזה שיהי' להם עוד מירור בארבעה מלכיות ובהיות כן אפשר לו מר דמ"הט מקדים קרא מצה למרור. אכן טעם זה הוא מספיק לאותו הדור שיצאו ממצרים הואיל ובצאתם משם הי' בני חורין ונגד זה הי' אכילת מצה לרמז על החירות וא"חכ מרור כדי לרמז להם שאם לא יטיבו * מעשיהם יהי' להם מירור בד"מ: אמנם הדור הזה אשר אנחנו בגלות של ארבעה מלכיות מהראוי הי' לנו להפך הסדר לאכול תחילה מרור הרומז על מירור הגלות שלנו שאנחנו בו וא"חכ מצה לרמז שאם יטיבו מעשיהם יהי' לנו חירות ע"י שיגאל השם אותנו מהם. אבל אם נאמר שבכל דור ודור חייב האדם לראות עצמו כאילו הוא יצא ממצרים לפ"ז צריכים אנחנו לעשות כמוהם להקדים המצה למרור:
ובהכי ניחא מ"ש בכל דור ודור וכו' שהתנא רוצה לישב דל"ת אמ"ש ר"ג פסח מצה ומרור פסח מרור ומצה מבעי לי' ומה תאמר אלי דמ"ה צריך להקדים המצה למרור כמ"ש הש"ך עז"ק תינח לאותו הדור שיצאו ממצרים אבל אנחנו שאנו עכשיו בגלות אפכא מבעי' לי' לכ"א בכל דור ודור חייב אדם לראות כאילו הוא יצא ממצרים א"כ צריכים אנו לעשות ג"כ כמוהם:
ומה שהוסיף רבא ואמר וצריך שיאמר ואותנו הוציא משם ר"ל דלא סגי בהא אלא צריך שיאמר עוד ואותנו הוציא משם: כוונתו בזה משום שהי' מקום להשיב כמו שכתבתי

לעיל תינח אם מצה מורה על חירות ניחא הכל מה שאנו מקדימין המצה למרור משום * שכל אדם צריך לראות עצמו כאילו הוא יצא משם אבל אם נאמר דמצה מורה על עבדות ר"ל שהי' זכר לפת שלא החמיץ שהאכילו אותו המצרים פת שלא החמיץ שקשה להתעכל כו' לפ"ז מצה ומרור שניהם מורים על עניין אחד על מירור ועבדות ולא שייך בזה קדימה או איחור דאיזה מהם שיקדים רשאי: ומ"הט אמר רבא וצריך שיאמר ואותנו הוציא משם מזה יהי' נסתר זאת ומוכח דמצה מורה על חירות: דאי' בתפארת הגרשוני ע"פ וחמשים עלו בני ישראל אחד מחמשים עלה ומ"ט חלקים מתו במצרים וטעמא דמלתא משום שהי' מטמאים עצמן במצרים בע"ז במ"ט שע"ט ואילו שהו שם עוד רגע הי' באים לשער החמשים ומ"הט לא יכלו להתמהמה ודפ"חח: ובהכי ניחא מ"ש וצריך שיאמר ואותנו הוציא משם כוונתו בזה אותנו בלבד הוציא משם אבל מ"ט חלקים מתו שם משום שטימאו עצמן בע"ז וע"כ לא הספיק בצקת להחמיץ מכח זה הוא הוכחה שטעם המצה משום שמורה על חירות:

חצי הלל

פסקה ב

לפיכך אנחנו חייבים להודות להלל לשבח לפאר לרומם כו' למי שעשה לאבותינו ולנו כל הניסים האלו וכו' ונאמר לפניו הללוי'. באשר שיש כאן חילופי גירסאות ע"כ אבאר תחילה לפי הגי' ונאמר לפניו שירה חדשה דהיינו הנ"ון של ונאמר בסגול וקאי על שירת הים שנאמר לפניו שירה חדשה בלשון נקבה: ולבאר זאת נקדים הגמ' דפסחים וז"ל ת"ר הלל זה מי אמרו. ר"אא משה וישראל אמרו בשעה שעמדו על הים ופי"רשי שהיו יראין שלא יעברו המצרים ג"כ וכו' ואמרו * לא לנו ה' לא לנו כ"א לשמך תן כבוד ורוח הקודש משיבה להם למעני אעשה. ור"הא יהושע וישראל אמרו בשעה שעמדו עליהן מלכי מזרח וכו' וור"יא וחזקיהו וסיעתו אמרו בשעה שעמד עליהן סנחרב הם אמרו לא לנו כו' ורוח הקודש משיבה למעני אעשה: וח"דא מרדכי ואסתר אמרו כשעמד עליהן המן ופי"רשי יהושע וישראל אמרו הלל זה פירוש אף יהושיע וישראל ר"ל משה וישראל אמרו אותו מתחילה וא"חכ אמרו יהושע וישראל וה"ה למ"ד יחזקיהו וסיעתו ר"ל גם יחזקיהו ול"מד מרדכי ואסתר ר"ל גם מרדכי ואסתר אמרו. ואי' בטא"ח סי' רי"ח אם נעשה לאדם אחד הרבה ניסים בהגיעו אל אחד מהם במקום שנעשה לו הנס צריך להזכיר כולן והוא מהגמ' דברכות: ולדעת התרגום שני נס של סנחרב ושל פרעה ושל המן כולם נעשו בליל פסח ובהיות כן שורת הדין מחייב שצריך להזכיר את כולן דהיינו בשעה שמזכיר בליל פסח הנס של מצרים יזכור עימו ג"כ כל הניסים האילו דהשתא אם נעשו

לו ניסים בזמנים מתחלפים בהגיעו אל אחת מהם צריך להזכיר את כולן מכ"ש אילו שנעשו כולן בליל פסח שצריך להזכיר אותם כאשר מספר הנס של יציאת מצרים: ולפי מ"ש בשם רש"י דהלל זה שאמרו משה וישראל כשעמדו על הים גם יהושע וישראל כשעמדו עליהן מלכי מזרח אמרו הלל זה: וגם יחזקיהו וסיעתו כשעמד עליהן סנחרב ונעשה להם נס: וגם מרדכי ואסתר אמרו לא לנו וכו': ובהיות כן הוי כאילו אם זוכרים כל הניסים הללו שעל ידי שאנו אומרים הלל בליל פסח על הנס שעשה לנו: שהרי הלל זה גם יהושע אמרו על הנס שהי' בימיו וכן יחזקיהו וכן מרדכי ואסתר וכשם שמשה וישראל אמרו לא לנו וכו' ורוח הקודש משיבה להן למעני אעשה ה"ה ליהושע וכו':

ובהיות כן יתכן הנוסח מ"ש לפיכך אנחנו חייבים להודות להלל כו' למי שעשה לאבותינו * ולנו את כל הניסים האילו: דלפום ריהטא יפלא ממך הדבר מה דנקט כל הניסים האילו בלשון רבים כאילו הרבה הי' והלא הנס של יציאת מצרים נס אחד בלבד הוא אלא וודאי שבא להורות לנו שעל ידי אמירת הלל זה שאמרו משה וישראל עי"ז נזכרים כל הניסים שנעשו בלילה הזה מאחר שכולן אמרו הלל זה על הנס שהי' בימיהם ולכ"א לפיכך אנחנו חייבי' להודות כו' למי שעשה לאבותינו ולנו את כל הניסים האילו ובתיבת לאבותינו נכללו כולן ר"ל לאבותינו שבימי משה ולאבותינו בימי יהושע ובימי יחזקיהו וכו' ול"פז נכונה הנוסחה לומר ונאמר לפניו שירה חדשה הנ"ן של ונאמר בסגול וקאי על שירת הים שנאמר לפניו בלשון נקבה: וע"כ מסיים ונאמר לפניו שירה חדשה הללויה ואמרו חז"ל הללוהו בהילולים הרבה ר"ל שהילולים מהרבה ב"א נאמר לפניו על ידי הלל זה: הלל גופא כתבתי בהגדה:

כוס שניה

פסקה ב

ברוך אתה י"א מ"ה אשר גאלנו וגאל את אבותינו מצרים הגיענו הלילה הזה לאכול בו מצה ומרור כן יזכינו ה' כו' לבאר נוסח הברכה צריך לחזור מעניינו של מעלה מ"ש בשם בעל מע"ה מאחר שהמצה מורה על חירות ומרור מורה על מירור א"כ הי' לנו לעשות בהפך לאכול תחילה המרור לזכר העבדות וא"חכ מצה לזכר החירות כסדר שהי' במצרים: ולדעת הש"ך מצה רומז על החירות ואם לא יטיבו מעשיהם מרור ר"ל שיהי' להם עוד מירור ב"ד מלכיות ול"פז אפשר לומר דמ"ה צריך להקדים את המצה משום דהמצה הוא מורה על החירות של עכשיו ר"ל בשעה שיצאו ממצרים הי' להם חירות אבל המרור הוא רמז לעתיד שאם לאו יטיבו מעשיהם יהי' עוד להם ד"מ ובהיות כן צריך לאכול המרור אחר המצה: אמנם הטעם זה הוא מספיק נגד יוצאי מצרים לאותו

הדור בלבד ומה"ט מקדים הקרא מצה למרור כמ"ש על מצות ומרורים יאכלוהו אבל עכשיו שאנו בארבעה מלכיות ראוי הי' לנו להפך הסדר לאכול תחילה מרור שהוא רומז על המירור שיש לנו בד"מ וא"חכ לאכול המצה שאם יטיבו מעשיהם יגאל אותם השם ויצאו לחירות אכן אם נאמר שבכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים בהיות כן אין מקום לקושיא הנ"ל שהי' ראוי לנו להפך הסדר מאחר שכל אדם צריך לראות כאילו הוא מיוצאי מצרים צריך הוא לעשות כמוהם ואולי טעמו של דבר שצריך כל אדם לראות כאילו הוא יצא ממצרים משום שאילו לא הוציא הק"בה את אבותינו משם הרי אנו ובנינו וב"ב משוקעים היו שם במצרים וא"כ מה שגאל את אבותינו אף אותנו גאל עמהן:

וע"פ הצעה זו תמצא נוסח הברכה מבואר במ"ש בא"י וכו' אשר גאלנו וגאל את אבותינו הגיענו הלילה הזה לאכול בו מצה ומרור כוונתו בזה לומר הלילה הזה הגם שאנו בגלות שדומה ללילה והיה השכל מחייב לעשות בהפך לאכול תחילה מרור וא"חכ מצה אע"פכ הגיענו הלילה הזה דייקא לאכול בו מצה ומרור ר"ל תחילה מצה וא"חכ המרור וכדי של"ת מדוע באמת אנו עושין כן ע"כ נוסח הברכה לומר אשר גאלנו וגאל את אבותינו: דלפום ריהטא יפלא הדבר תינח במ"ש אשר גאל את אבותינו ניחא משום שהיו במצרים וגאל אותם משם אשר לא כן אנחנו שלא היינו שמה לא יפול עליו הלשון אשר גאלנו אלא וודאי שבא להורות שע"י שגאל את אבותינו משם עי"ז גאל ג"כ אותנו עמהם וע"כ צריך כל אדם לראות כאילו הוא יצא ממצרים ר"ל כאילו הוא הי' שם ונגאל עמהם וא"כ צריך כל אדם לעשות כמו אותו הדור שיצאו ממצרים ומה"ט צריכים אנחנו ג"כ להקדים מצוה ומרור כמוהם:

ומ"ש כן יזכינו ה' למועדים ולרגלים אחרים שמחים בבניין עירך וכו' ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים אשר יגיע דמם על קיר מזבחך לרצון. יבואר עד"ג דקידושין דפריך שם מושבות דכתב רחמנא גבי מצה למה לי אי למילף דמצה נוהג בכל מקום שאתם יושבים ר"ל אפילו בח"ל פשיטא שהרי מצה הוא חובות הגוף ונוהג בכ"מ ומשני סד"א הואיל וכתיב על מצות ומרורים יאכלוהו תליא רחמנא אכילת מצה במצות פסח וה"א בזמן דאיכא פסח איכא מצה ומרור ובזמן דליכא פסח ליכא מרור ומצה ג"כ קמ"ל מושבות אע"פי דליכא פסח אפ"ה חייב במצה: והקשו התו' א"כ למה נכתב גבי פסח ביאה כי יביאך ה' אל הארץ דמשמע שמצוה זו אינו נוהג אלא בארץ. ותירצו התו' דמ"ה כתיב ביאה עשה מצוה שבשבילה תזכה ליכנס לארץ: והקשו התו' למה לי מושבות למילף דא"ע דליכא פסח אפ"ה חייב במצה תיפוק לי' מבערב תאכלו מצות

הכתוב קבעו חובה אפילו בזמן הזה דליכא פסח: ותי' דאצטריך בערב תאכלו מצות וגם מושבות חד לקובעו חובה בחוצה לארץ בזמן שבית המקדש קיים שא"א לו לעשות הפסח בח"ל וה"א שגם מצה ומרור לא יאכל אצטריך קרא לחייב אותו במצה ומרור: וחד קרא אצטריך * לחוצה לארץ בזמן שאין בה"ק שא"א לו לעשות פסח אפ"ה חייב במצה ומרור. נשמע מזה דאצטריך תרי קראי חד לח"ל בזמן שאין ב"הק וחד לח"ל בזמן שב"הק וביאה דכתבה התורה להורות שע"י מצוה זו שיעשה בח"ל בשבילה יכנס לארץ ויקיים שם המצוה:

ובהיות כן ניחא נוסח הברכה במ"ש הגיענו הלילה הזה לאכול בו מצה ומרור דלכאורה תיבת הלילה הזה הוא מיותר וכשפת יתר: דה"לל בקיצור הגיענו לאכול בו מצה ומרור אלא וודאי דכוונתו בזה במ"ש הגיענו הלילה הזה לאכול בו מצה ומרור להורות לנו הגם שהלילה הזה שאנו בגלות ואין לנו פסח וה"א שגם מצה ומרור לא יאכל מאחר דתלה הכתוב מצות מצה באכילת הפסח ומאחר שאין לנו פסח גם מצה ומרור לא יאכל: אבל זה אינו שהרי כתבה התורה מושבות להורות לנו הגם שא"א לעשות הפסח אפ"ה חייב הוא במצה ומרור: וע"כא הגיענו הלילה הזה לאכול בו מצה ומרור הלילה הזה דייקא אע"פי שאין לנו פסח. ושמא תאמר א"כ דמצות מצה נוהג אפילו בח"ל למה נכתב ביאה גבי פסח שנ' כי יביאך ה' וכו' וצ"ל כמ"ש התו' להורות לנו עשה מצוה זו שבשבילה תיכנס לא"י ושם תעשה המצוה כתיקנה ול"זא כן יזכינו ה' למועדים אחרים שמחים בבניין עירך ובחידוש * בית מקדשך ר"ל כשם שהגיענו הלילה הזה כן יזכינו דייקא ר"ל שע"י שהיינו מקיימין אותה בח"ל יזכינו ה' להיות שמחים בבניין עירך שע"י תזכה ליכנס לארץ. וכדי של"ת דלמה לי מושבות הלא מבערב תאכלו מצות נפקא ומ"ול דאצטריך לח"ל בזמן שבית המקדש קיים וא"א לו לעשות הפסח אפ"ה הוא חייב במצה ומרור ול"פז ג"כ קשה למה נכתב ביאה גבי פסח ומ"ול ג"כ כמ"ש התז' עשה מצוה זו בח"ל שע"י תזכה ליכנס לא"י לקיים אותה כהלכתה דהיינו ע"י אכילת פסח ול"כא כן יזכינו ה' לאכול מן הזבחים ומן הפסחים אשר יגיע דמם על קיר מזבחך לרצון ר"ל בזכות זה תזכה ליכנס לא"י לאכול שם מן הזבחים ומן הפסחים אשר יגיע דמם ליזרק ע"ג המזבח:

ומ"ש ונודה לך על גאולתינו ועל פדות נפשינו לכאורה הוא כמו כפל לשון שהרי גאולתינו הוא פדות נפשינו ולפ"מש * לעיל דא"וה מליזין אחר ישראל לומר אם בגופן שלטו המצרים בנשותיהם לא כ"ש וכדין אשה שנחבשה בידי גוים אם יד או"ה תקיפה על עצמן אסורה לבעלה: אמנם דק"יל הפודה את השבי' ומעיד בה שהיא טהורה ישאנה

ול"זכ רש"י ע"פ אנוכי ה"ל אלוהיך אשר הוצאתיך על מנת כן פדיתי אתכם משם לפ"ז ה"ל דין הפודה את השבוי' ומעיד בה דשם של י"ה הוא עדות לישראל ול"זא ונודה לך גאולתינו ועל פדות נפשינו ר"ל שגאולה זו היא ע"י פדות נפשינו שע"מ כן פדה אותנו כדי לישא אותם ומכח זה יכול להעיד עלינו בא"י גאל ישראל:

מוציא מצה

פסקה ג

מה שתקנו חז"ל לברך המוציא לחם תיבת המוציא בה"יא אע"ג דמוציא כ"ע מודו לשעבר משמע ובהמוציא פליגי אם להבא * משמע דמפיק ר"ל שמוציא הלחם מן הארץ אז לשעבר משמע דאפיק שכבר שהוציא הלחם: ובהיות כן לאפוקי נפשי' מפלוגתא הי' ראוי לברך מוציא לחם וכמו שכתבו שם התו': אפשר ליתן טעם לשבח ע"פ המ"ר קודם שחטא אדם היתה מוציאה הארץ פת ממש ולא הי' צריך שום מלאכה אפי' או טחינה ול"על שיתוקן החטא תוציא ג"כ גלוסקאות כמו שהי' קודם החטא ומה שהי' כבר הוא שיהי' לע"ל וע"כ הנוסח לומר המוציא לחם בה"יא דמשמע לשעבר שכבר הוציא לחם כזה מן הארץ ומשמע ג"כ להבא שיוציא לחם כזה מן הארץ דהיינו לע"ל: אבל מלת מוציא משמע לשעבר בלבד והטור והראש מחולקין אם יברך המוציא על השלימה ועל הבצועה אכילת מצה או אפכא וכתבתי בטוב טעם בהגדה ולקצר אני צריך:

כורך

פסקה ג

כן עשה הילל בזמן שבית המקדש הי' קיים הי' כורך פסח מצה ומרור ביחד ואוכל לקיים מה שנ' על מצות ומרורים יאכלוהו. לבאר זאת נקדים תחילה הגמ' דפסחים דב"ה ס"ל שצריך לאכול שלשתן דהיינו פסח מצה ומרור בכריכה אחת שנ' על מצות ומרורים יאכלוהו. ומסיק שם הגמ' חלוקין חביריו על ב"ה דתניא יכול לא יהא יוצא ידי חובתו אלא אם עשה כהלל דהיינו שיאכל שלשתן כאחד דווקא: ת"ל יאכלוהו אפילו זה בפני עצמו וזה בפני עצמו. היוצא מזה דב"ה וב"ש שניהם מקרא אחד דרשו מר נפקא לי' מסיפא דקרא דכתיב יאכלוהו ומר מרישא דקרא דכתיב על מצות ומרורים וצריך לשום לב במאי פליגי. ולישב זאת נקדים הגמ' דחגיגה דשם פליגי ג"כ דב"ה ס"ל ארץ נבראת תחילה שנ' ביום עשות ה' ארץ ושמים ר"ל מדהקדים קרא ארץ לשמים: וחכמים אומרים שניהם נבראו כאחת אלא שאי אפשר להוציא שתי תיבות כאחד ובהיות כן

יפלא ממך הדבר לב"ה דס"ל מה שמוקדם בפסוק הוא מוקדם במעשה דמ"הט ס"ל ארץ נבראת תחילה נימא ג"כ גבי מצה ומרור מדהקדים קרא מצה קודם למרור * כמ"ש על מצות ומרורים יאכלוהו נימא ג"כ להקדימו במעשה דהיינו שיאכל תחילה מצה וא"חכ מרור וכ"כ רש"י בהדיא בפסחי' ע"פ מצות ומרורים בתחילה מצה וא"חכ מרור ולא שיאכל שלשתן בבת אחת. אבל אליבא דרבנן דפליגי התם אב"ה וס"ל ש"ו כאחד נבראו משום שא"א להוציא שתי תיבות כאחד לק"מ דנימא ג"כ גבי מצה ומרור שכוונת התורה שיאכל שלשתן בכריכה אחת אלא שאי אפשר להוציא שתי תיבות כאחד ואמאי חלוקין חביריו על ב"ה וס"ל יאכלוהו אפילו זה * בפני עצמו וכו' שזה אינו קושיא כלל אליבא דרבנן שהרי ס"ל באמת לכתחילה צריך לאכול שלשתן יחד בכריכה אחת וכדי של"ת שאינו יוצא ידי חובתו בדיעבד אם לא עשה כהיל למה"ט כתבה התורה יאכלוהו אפילו כל אחד בפני עצמו וא"כ ס"ל באמת שצריך לאכול שלשתן יחד וא"כ לק"מ אליבא דחכמי' זולת אליבא דב"ה:

ונ"ל לישב ע"ד מ"ש לעיל: לפי הטעם המפורש במשנה מצה ע"ש שלא הספיק וכו' נמצא מצה מורה על חירות ומרור על עבדות א"כ הי' ראוי להפך הסדר לאכול תחילה מרור לזכור המירור וא"חכ לאכול המצה המורה על החירות שהוציאנו ה' משם כפי הסדר: ואנו בליל פסח אוכלין תחילה מצה וא"חכ מרור ול"פז יפלא ממך הדבר במ"ש הכתוב על מצות ומרורים יאכלוהו ר"ל תחילה מצות וא"חכ מרור על מרורים ומצות אפכא מבעי לי' ואם נאמר * דכוונת התורה הוא שיאכל שלשתן דווקא ביחד מעתה אין מקום לקושיא זו שהי' לו להקדי' המרור דמאחר שנאכלין שלשתן יחד לא יפול עליו דין קדימה או דין איחור: ואפשר לומר מכח קושיא זו שקשה לב"ה שהי' לו להקדים המרור זה לזה מכריחו שהי' כורך שלשתן יחד ואכלן: אכן כל זה נאות לנו בזמן שב"הק שאז הי' אפשר לאכול שלשתן יחד אבל עכשיו בזמן הזה דליכא פסח וא"כ מצה הוא מן התורה ומרור דרבנן ואסור לאכול שניהם יחד משום דאתי מרור דרבנן ומבטל למצה שהיא דאורייתא וצריך לאכול תחילה מצה וא"חכ מרור ע"ז יפול הקושיא שהי' לנו להפך הסדר: וע"פ הצעה זו מבואר במ"ש כן עשה הילל בזמן שבית המקרש הי' קיים הי' כורך פסח מצה ומרור ביחד ואוכל לקיים מה שנאמר על מצות ומרורים יאכלוהו כוונתו בזה לומר שהילל הי' נוהג עצמו לאכול שלשתן יחד: וכדי שלא תקשה דידי' אדידי' הלא דבריו סותרין זא"ז שהרי ב"ה ס"ל ארץ נבראת תחילה שנ' ביום עשות ה' ארץ ושמים ש"מ דס"ל מה דמוקדם בכתוב * הוא מוקדם במעשה וא"כ ה"ה גבי מצה נמי נימא הכי: ומצה הוא מוקדם למרור נימא נמי מה דמוקדם בקרא הוא מוקדם במעשה וא"כ צריך

לאכול תחילה המצה וא"חכ המרור ומוכרח לומר דקרא מכריחו לכך: דאי ס"ד דאזלינן בתר המוקדם יפול הקושיא על התורה במ"ש על מצות ומרורים אפכא מבעי לי' על מרורים ומצות: אלא וודאי שהכוונה בזה שיאכל שלשתן יחד: ול"כא לקיים מה שנאמר כוונתו בזה ליתן טעם דמ"ה הי' ב"ה נוהג עצמו כך כדי לקיים מה שנאמר על מצות ומרורים אז על מרורים ומצות מבעי לי' אלא וודאי שצריך לאכול שלשתן יחד ולא שייך קדימה או איחור: ול"זכ באומרו כך הי' הילל נוהג בזמן שבית המקדש הי' קיים כוונתו בזה לומר בזמן הבית אז הי' אפשר בתקנה:

ואכתי לא פלטי מהא דק' אליבא דרבנן דחלוקין על הילל וס"ל יאכלוהו אפילו כ"א בפני עצמו לפ"ז יפול הקושיא א"כ על מרורים ומצות מבעי לי'. ע"כ אעתיק הגמ' ותראה שנכון הוא דה"א שם א"ר חלוקין חביריו על ב"ה דתניא יכול לא יהא יוצא י"ח אלא א"כ עשה כהלל ר"ל דווקא שאכלן שלשתן יחד ת"ל יאכלוהו אפילו כל אחד בפני עצמו: נשמע מזה דרבנן ס"ל לכתחילה צריך לאכול שלשתן יחד כבית הילל אמנם בדיעבד אם אכלן זה אחר זה יוצא מדכתיב יאכלוהו נמצא דרבנן כהילל ס"ל שצריך לאכול שלשתן יחד וזה מוכח מדשינה הכתוב והקדים מצה למרור שהי' ראוי להקדים מרור למצה אלא וודאי שבא להורות לנו שצריך לאכול שלשתן יחד ואז לא שייך קדימה או איחור: וכדי של"ת שגם בדיעבד אינו יוצא ע"כ כתבה התורה מלת יאכלוהו דבדיעבד יוצא אם אכל כ"א בפני עצמו:

ועדיין לא פלטינן מחדא במ"ש הי' כורך פסח מצה ומרור ואוכל ביחד למה פרט כל אחד ואחד בשמו מסתייע הי' באומרו * כן עשה הילל הי' כורך שלשתן בבת אחת ואוכל. ואפשר לומר עד"ג דפסחים א"ר בזמן הזה לא ליכרוך אינש מצה ומרור בהדדי וליכול משום דמצה בזמן הזה הוא דאורייתא ומרור הוא דרבנן ואתי דרבנן ומבטל דאורייתא והתו' הקשו בזבחי' מ"ש אם עשה עיסה מאורז ודגן ועשה ממנו מצה דק"יל שאם יש טעם דגן אדם יוצא בו ולא אמרינן דאתי טעם אורז ומבטל לטעם דגן: ותירצו מרור שאני הואיל והוא דבר מר וחזק מאוד מכח חוזק מרירתו יש לחוש שיבטל: והשתא אתי שפיר במ"ש כן עשה הילל בזמן שב"הק הי' כורך וכו' כוונתו בזה לומר שהילל הי' נוהג לאכול שלשתן בכריכה אחת בזמן שהי' הבית קיים שאז גם מרור מן התורה ולא שייך ביטול דמצות אינן מבטלות זו את זו: אבל עכשיו אינו נכון לעשות כן משום ביטול: ושמא תאמר מ"ש ממצה שנעשה מאורז ודגן וכו' דלא חיישינן לביטול: וכדי לישב תמי' זאת ע"כ הכניס בדבריו ואמר שהי' כורך מצה ומרור ביחד ואוכל ר"ל מאחר שהי' מרור שהוא דבר מר וחזק יש לחוש יותר לביטול מאחר שהוא דרבנן יבטל המצה שהוא מן התורה.

ומה דנקט הי' כורך ואוכל מלת ואוכל הוא למותר דוודאי * אדעתא לאכול אותם הי' כורך אותם יחד: כוונתו ע"ד מ"ש התו' בזבחים דשם יליף דכל העולין ע"ג המזבח אינן מתבטלין שנ' ולקח מדם הפר ומדם השעיר והלא דם הפר מרובה וכו' וכתבו התו' למה לי קרא תיפוק לי' שאין מצות מבטלות זו את זו שהרי הילל הי' כורך מצה ומרור ולא הי' חייש לביטול: וי"ל דשמא גבי אכילה שאני ובהכי ניחא מה שדקדק בדבריו ואמר שהי' כורך ואוכל תיבת ואוכל דייקא דל"ת לב"ה שהי' כורך אותם יחד משום דלא חיישינן לביטול מטעם דמצות אינן מבטלות א"כ קשה למה לי קרא ולקח דם הפר תיפוק לי' וכו' לז"א הי' כורך ואוכל ר"ל דגבי אכילה יש לחוש יותר וע"כ אצטריך קרא:

שולחן עורך

פסקה א

ומ"ש שלחן עורך. צפון ברך. הלל נרצה: יע"דג דיומא וז"ל במוצאי יה"כ הכל צופין בעשן המערכה פנה לצפוון חיטים נעשו יפות משום דהאי מרבי דידי' ר"ל משום דשלחן של * מקדש הי' עומד בצפון ועליו הי' לחם הפנים שהי' משל חטים. פנה לדרום זתים נעשו יפות משום שהמנורה היתה בדרום ועליו הי' מדליקין בשמן זית משום דכל אחד מרבי דידי'. ואמינא הא דנקט פנה לצפון חטים נעשו יפות לאו דווקא נקט חטים אלא ה"ה שעורים וכל המינין: וה"ה במ"ש פנה לדרום זתים נעשו יפות לאו דווקא זתים דה"ד יין וכל מיני פירות האילן נעשו יפות. ומצאתי און ויהי לי לישועה מה שאר"זל אמר הק"בה הביאו לפני עומר בפסח כדי שיתברכו לכם התבואה שבשדה והעומר של שעורים הי' א"כ הי' לו לומר כדי שיתברכו לכם השעורים שבשדה וה"ה בעניין שתי הלחם * אמר הק"בה הביאו לפני שתי לחם בעצרת כדי שיתברכו הפירות שבשדה והלא שתי הלחם של חטים הי' א"כ הכי הל"ל כדי שיתברכו לכם החטים שבשדה אלא וודאי כמ"ש דלאו דוקא הוא:

נשמע מזה בזמן שבית המקדש הי' קיים הי' מביאין עומר בפסח וע"י הי' מוריד השפע וכל התבואה הזרועה הי' מקבל שפע ברכה על ידו: ועל ידי הלחם שהי' מביאין בעצרת על ידי זה הי' ממשיך השפע למטה וכל פירות האילן קיבלו השפע על ידו: אמנם עכשיו שאין לנו בית המקדש אמרו חז"ל דשלחנו של אדם הוא במקום מזבח ועל ידו ממשיך השפע לאילו: ואמינא אנא דמ"ה לוקחין חטים למצות המצות: ויין לארבעה כוסות: כדי שע"י שתי מיני הללו יקבלו השפע דהאי מרבי דידי' והאי מרבי דידי' דהיינו ע"י המצות שהם מחטים יתברכו תבואת השדה וע"י היין יתברכו לנו פירות האילן ול"זכ הב"עא

במ"ש שלחן עורך. צפון ברך. הלל נרצה רצונו לומר על ידי השלחן של מקדש שהי' עורך עליו לחם הפנים. צפון ברך ע"י השלחן שהי' עמד בצפון ונתברך על ידו התבואה וה"ה ע"י שלחן שלנו שגם עליו ערוך המצות שהם של חטים יתברך התבואה שבשדה. ומ"ש הלל נרצה כוונתו לומר ע"י הלל שאנו אומרים על הכוס של יין ואמירת הלל הוא במקום שירה וק"יל שאין אומרים שירה אלא על * היין בשעה שמנסכין ע"ג המזבח ואמרו חז"ל בסוכה הרוצה לנסך יין ע"ג המזבח ימלא גרונם של ת"ח יין נמצא ע"י ששותה הכוס הוי כמו ניסוך היין והלל שאומר על הכוס הוי כמו שירה על היין ול"זא הלל נרצה ר"ל ע"י הלל זה שאנו אומרים על היין יהי' נרצה לה' שע"י ימשך השפע לכל פירות האילן דהיינו ע"י זה שלחן והוא מרבי דידי':

ומידי דברי בזה זכור אזכרנו מ"ש חז"ל בערכין אין אומרים שירה אלא על היין שנ' החדלתי את תירושי המשמרו אלהים ואנשים אם אנשים משמח אלהים במה משמח אלא מכאן שאין אומרים שירה אלא על היין עכ"ל: ויש להפליא במ"ש אם אנשים משמח אלהים במה משמח דמשמע מזה שהי' התנא סובר דחדא באידך תליא ורצונו בזה אם אנשים משמח מעתה קשה אלהים במה משמח: ובלאו הכי לא קשה מידי והלא בלאו הכי הי' יוכל ג"כ להקשות אלהים במה משמח. יע"דג דקידושין וז"ל מצות שמחה ברגל אנשים ביין ונשים בבגדי פשתן: וז"ל התו' אנשים ביין מיירי בזמן הזה אז ישמח עצמו ע"י שישתה * יין אבל בזמן שבית המקדש הי' קיים אין שמחה אלא בבשר דהיינו ע"י שמביא שלמי שמחה ואוכל הבשר והוא מהגמ' דפסחי' עכ"ל. נשמע מזה שאי אפשר למצא שניהם בפעם אחד ובעת אחד אלא בזמנים מתחלפים דהיינו שהיין ישמח אלהים ואנשים בזמן אחד לא תמצא שהרי בזמן שהיין משמח אלהים דהיינו שאומרים שירה על היין בשעת שמנסכין אותו באותו פעם אין שמחה לאנשי' אלא ע"י בשר שלמים ולא ע"י שישתה יין כדי שישמח אותו: וה"ה לאידך גיסא בזמן שהיין משמח אנשים מוכרח אתה לומר בזמן שאין בה"ק קיים שאין לו בשר שלמים ואז משמח עצמו ע"י היין באותו פעם אין היין משמח אלהים שאומרים שירה בשעת הניסוך מאחר שאין הבית קיים. והנה התנא הי' סובר דמה שאמר הגפן החדלתי את תירושי המשמח אלהים ואנשים על זמן אחד אמרו דהיינו בזמן שהוא משמח אלהים אז משמח ג"כ אנשים וע"כ מקשה שפיר הלא זה אינו שאם אנשים הוא משמח אז לא תמצא שיהי' משמח אלהים:

אלא מכאן שאין אומרים שירה אלא על היין וז"ל התו' דר"ל שאין הלוים אומרים שירה שהי' משוררים על הקרבן אלא בשעת ניסוך היין משום דבעינן שמחה בשעת אכילה ושתי' ר"ל בשעת אכילה דהיינו בשעה שמקריבין הקרבן על המזבח ובזמן שתי' ר"ל

בשעת ניסוך היין אז בעינן שמחה דהיינו שהלוים יהיו משוררים: ואי' במנחות דיליף שם הגמ' מדכתיב לפלא נדר או נדבה שאם היחיד מביא שלמים צריך להביא ג"כ יין לנסכים ובהיות כן דאפילו שלמים שמביא היחיד הי' מביאין עימו ג"כ יין לנסך ואז הי' הלוים משוררים כדי שיהי' שמחה בשעת אכילה ושתי' של המזבח ומעתה תמצא שניהם בזמן אחד שהיין משמח אלהים ע"י השירה שהלוים משוררים בשעת הניסוך והבשר של שלמים הי' נאכל להבעלים ואין שמחה אלא בבשר ובהכי * ניחא דרצונו לומר הגם שאי אפשר שהיין ישמח אלהים ע"י שירה בזמן שהיין משמח אנשים: אבל בהפך יכול להיות דהיינו בשעת שמשמח אלהים אז משמח אנשים ג"כ דהיינו אם מביא שלמים מביא יין לנסכים עימו אז תמצא שניהם משמח בזמן אחד: ואין השמחה באה לאנשים מכח היין אלא מכח הבשר של שלמים שאוכל א"כ תמצא שניהם בזמן אחד: ול"כא מכאן מוכח שאין אומרים שירה אלא על היין ר"ל מכח קושיא זו מו"ל הגם שזה א"א מ"מ בהפך אפשר למצוא שניהם. מוכח מזה שאין הלוים אומרים שירה אלא בזמן ניסוך היין וא"כ משמח אלהים ואנשי' דהיינו אלהי' משמח ע"י שירת הלוים ואנשים ע"י בשר השלמי' שאין שמחה אלא בבשר:

ברך

ברכת המזון

פסקה ד

ברכת המזון והזימון

כתב הזוהר הטעם שמזמנין שע"י הזמנה זו שאומר להם נברך על ידי זה מתישין הכח של הסטרא אחרא הגם שדברי הזוהר עמוס וכמוס ע"פ הסוד. אפשר לקרב הדבר ליתן טעם ע"פ הנגלה ע"פ מ"ש בפסחים זוגות קשה לסכנה שאם שתה שתי כוסות ויצא לחוץ סכנה הוא שיכול להיות ניזוק מן השדים. ואם שתה זוגות ויצא לחוץ אי שמע דאמר אנא ואתה הא תרי. לימא * אנא ואתון הא תלתא: נשמע מזה כשהם שנים יכול ליזוק וכשיש שלשה אין שליטה לס"טא: ואולי הטעם מאחר שהם מורכבים משני יסודות אש ורוח כידוע ע"כ יש להם שליטה ג"כ על הזוגות שהם שנים אבל לא בשלשה: וברכת הזימון ילפינן לי' מקרא גדלו לה' איתי ר"ל משום דמלת גדלו משמע שהוא אומר לשנים אתם שנים גדלו לה' איתי שאני אהי' השלישי והוי כאילו אומר אתון ואנא הא תלתא ול"פז אתי שפיר מ"ש שעל ידי הזימון מתישים הכח של הסטרא אחרא שאין להם שוב שליטה: ולבאר הנוסח של ברכת המזון: נקדים מ"ש חז"ל בברכות משה תיקן לישראל

ברכת הזן בשעה שירד להם המן. יהושע תיקן להם ברכת הארץ בשעה שנכנסו לארץ: והא מלתא גופא צריכא טעמא:

יע"ד"ג דגיטין וז"ל אפילו למ"ד דס"ל יכול הרב לומר לעבד עשה עימי ואיני זנך ה"מ בעבד כנעני דלא כתיב בי' כי טוב לו עמך אבל בעבד עברי * דכתיב בי' כי טוב לו עמך במאכל עמך במשתה לא: מכאן אמרו הקונה עבד עברי כאילו קונה אדון לעצמו: וכתבתי בליקוטים שלי שיש לא"וה דין עבד כנעני שיכול הרב לומר לו עשה עימי ואיני זנך ומה שהוא מפרנס אותם הוא מצד החסד ולא מצד החיוב. אמנם ישראל יש להם דין עבד עברי שנ' כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם ומאחר שיש להם דין עבד עברי מגיע להם מזונות מצד החיוב שנ' כי טוב לו עמך במאכל: ואי' במ"ר וז"ל דרך ארץ אדם קונה עבד כדי שיהי' העבד מאיר לו ונושא פנס לפניו ואני שניתי מנהגו של עולם מה שהי' מוטל על העבד לעשות לרבו אני עשיתי לעבדי שנ' וה' הולך לפניהם להאיר להם. דרך ארץ העבד טוען לרבו ואני שניתי כו' שנ' ואשא אתכם על כנפי נשרים: ולפום ריהטא יפלא הדבר מדוע עשה אלהים ככה לעם הזה לשנות בשבילם מנהגו של עולם. ולפ"מ ש מובן מאחר שיש על ישראל דין עבד עברי ע"י שא"ל כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם * והקונה עבד עברי קונה אדון לעצמו וא"כ כביכול נעשה עבד ע"י שקנה אדון לעצמו וע"כ בהכרח הי' שיהי' הכל בהפך שיהא הק"בה מאיר לנו גם שיהא הוא טוען אותנו כמו העבד שעושה לרבו כן. ובהכי ניחא ג"כ שהאכיל הק"בה להם המן שהוא לחם שמלאכי השרת אוכלין אותו משום דגבי ע"ע כתיב כי טוב לו עמך במאכל שלאו תהא אתה אוכל פת חדש והוא פת קיבר ע"כ נתן להם הק"בה המן בכל יום ולא נתן להם פעם אחת בשנה משום דבעינן כי טוב לו עמך במאכל ודרכו של מלך לאכול פת חמה בכל יום ובעינן טוב לו עמך: אמנם מצינו ג"כ שקרא לישראל בנים כמ"ש בנים אתם לה' וכו' בני בכורי ישראל אשר מצד זה נשתנה הדין דק"יל האב אינו * חייב במזונות בנו חיובא הוא דליכא הא מצוה איכא משום דעסקי בתורה. ול"פז אינו מגיע להם מזונות מצד החיוב רק מצד המצוה. ומ"כש שאינו מגיע לא"וה מזונות מצד החיוב שדין עבד כנעני יש להם. נמצא שאם יש להם תואר עבדים מגיע להם מצד החיוב אבל אם תואר בנים יש להם אינו מגיע להם מצד החיוב. וידוע מי שעובד מאהבה הוא נקרא בן למקום ומי שעובד מיראה נקרא עבד למקום: מי שמקיים המצות עשה נקרא עובד מאהבה. ומי שמקיים הלא תעשה נקרא עובד מיראה שירא לעבוד פן יענש:

וע"פ הערה זו יבואר מ"ש אומרים בסיום ברכת המזון יראו את ה' קדושיו כי אין מחסור ליראיו כוונתו בזה לומר אותן העובדים את ה' מאהבה אותן קדושים יעבדו ה' מיראה

דהיינו שיראו לקיים המצות ל"ת ואמר הטעם לזה כי אין מחסור ליראיו ר"ל לאותן יראים אי אפשר שיהי' להם שום מחסור מאחר שדין עבד עברי יש להם וכתיב גבי' כי טוב לו עמך במאכל וכו' אבל הכפירים רשו ורעבו ר"ל או"ה הכופרים בה' ולהם יש דין עבד כנעני שיכול הרב לומר עשה עימי ואיני זנך על כן המה רשו ורעבו דייקא ואמרו דורשי ה' לא יחסרו כל טוב ר"ל אותן העובדים מאהבה ודורשים את ה' תמיד והמה במדרגת הבן גם להם לא יחסר כל טוב כמו לאותן העובדים מיראה. וכדי שלא תקשה א"כ מה איכא בין העובד מאהבה לעובד מיראה לכ"א הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו דאי' בסוטה דפריך שם מאי איכא בין העובד מאהבה לעובד מיראה. ומשני שזה לאלף דור ר"ל העובד מיראה הק"בה נוצר לו חסד עד אלף דור ולא יותר. אבל העובד מאהבה הק"בה נוצר לו חסד עד שני אלפים דורות. ואי' במ' אין העולם מתקיים יותר משני אלפים דורות. נשמע מזה מי' שעובד מאהבה הק"בה נוצר לו חסד עד עולם דהיינו שני אלפים דורות שהרי אין העולם מתקיים יותר אבל העובד מיראה אינו לעולם רק עד אלף דור: ובהכי ניחא מ"ש הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו ר"ל זה הוא הטובה כל"ס דעובד מאהבה כי לעולם הוא חסדו מש"אכ מיראה וזה הוא החילוק שבניהם. ול"זכ דוד במ"ש יאמרו נא יראי ה' כי לעולם חסדו ר"ל אותן יראי ה' העובדים מיראה יאמרו ויעידו על זה כי חסדו של הק"בה הוא לעולם שהרי להם אינו נוצר החסד רק לאלף דור: **ומעתה** לא נפלאת ולא רחוקה היא ממך להבין נוסח הברכה של בר"ה וז"ל בא"י אמ"ה הזן את העולם כולו בטובו בחן ובחסד * וברחמים ר"ל דמה שהק"בה זן לכל העולם כולו. הן לישראל הן לא"וה הוא מצד החן והחסד והרחמים ולא מצד החוב דמה שהוא זן לא"וה שדין עבד כנעני יש להם ואינו מגיע להם מזונות מצד החיוב וה"ה מה שזן ישראל מאחר שתואר בנים יש להם אינו מגיע להם ג"כ רק מצד החסד והרחמים: וכדי של"ת הלא מצינו שקראם ג"כ בתואר עבדים א"כ מגיע מצד החיוב לכ"א הוא נותן לחם לכל בשר כל"ח. אי' בתענית שלשה מפתיחות בידו של הק"בה ואחד מהם הוא מפתח של פרנסה: וכתב הריף טעמו של דבר שאין הק"בה מוסרו למלאך ה"ט משום דמדתו של הק"בה וחנותי את אשר אחון ורחמתי וכו' אע"פי שאינו הגון ר"ל אף שאינו מגיע לו מצד מעשיו אע"פכ הק"בה נותן לו מצד הרחמי' ומצר החן והחנינה מש"אכ המלאך שלא הי' לו בכח ליתן לבלתי ראוי מצד מעשיו ומ"ה לא נמסר מפתח של פרנסה למלאך: מוכח מזה דמה שהק"בה זן זה הוא מצד הרחמי' והחסד דאי ס"ד שמגיע לנו מצד החיוב א"כ היה לו למסור המפתח למלאך: ול"כא הוא נותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו: ולפום ריהטא מלת הוא מיותר דה"לל נותן לחם לכל בשר אלא וודאי שבא להורות

לנו מאחר שהוא נותן לחם ר"ל הוא בעצמו נותן לחם לכל בשר ולא מסרו למלאך מזה הוכחה שאינו מגיע מצד החיוב רק מצד החסד והרחמים זן הוא העולם: וכדי של"כ א"כ יהי' עובד מאהבה ועובד מיראה שוים לכ"א כי לעולם חסדו ר"ל שזה הוא החילוק שבניהם דעובד מאהבה לעולם חסדו אבל מיראה אינו לעולם רק עד אלף דור: וע"פז יובנו דברי חז"ל במ"ש ברכה ראשונה תיקן להם משה כשירד להם המן ולפום ריהטא יפלא הדבר מדוע תיקנו נוסח הזה: אמנם הוא הדבר אשר דברנו מאחר שירד להם מן מן השמים והוא לחם שמלאכי השרת אוכלין אותו והק"בה נתן אותו לישראל מו"ל משום * דכתיב כי טוב לו עמך במאכל שלא יהא אוכל פת קיבר מוכרח הדבר שדין עבדים יש לנו ובהיות פן יש לחוש לשורש פורה ראש ולענה והתברך בלבבו לאמור מעתה מוכרח הדבר שדין עבדים יש לנו א"כ מגיע לנו מזונות מצד החיוב ולא ירצה לברך את ה' על הטובה אשר נתן להם: וכדי להוציא דבר זה מלבם תיקן להם נוסח ברכת הזן לומר הזן את העולם כולו בטובו בחן ובחסד וברחמי' ר"ל מצד החסד ומצד הרחמים הוא זן לכל העולם:

פסקה טו

ובטובו הגדול תמיד לא חיסר לנו ואל יחסר לנו מזון לעולם ועד: כבר כתבתי שדין עבד כנעני הוא שיכול רבו לומר לו עשה עימי * ואינו זנך וה"ה לישראל קודם שקיבלו התורה הי' להם ג"כ דין זה: אבל מקבלת התורה ואילך הי' להם דין עבד עברי נמצא מה שהי' זן אותנו קודם מ"ת הי' ג"כ מצד טובו הגדול ולא מצד החיוב ול"זכ במ"ש ובטובו הגדול תמיד ר"ל מצד טובו הגדול שהיא תמיד: והוכחה לזה שהרי לא חיסר לנו. כוונתו בזה קודם מ"ת הי' לנו דין עבד כנעני וא"פה לא חיסר הגם שאסור ליתן פיתו לע"ה אפ"ה לא פסק טובו ומ"כש עכשיו אחר מ"ת שלא יחסר לנו דע"כפ הוא מצוה לזון את הבנים משום דעסקי באורייתא מכ"ש שלא יחסר לנו מזון לעולם ועד: ואמר בעבור שמו הגדול ר"ל דשמו מורה על רחמי' גמורים. ומ"ש ומכין מזון לכל בריותיו אשר ברא: כוונתו בזה להוכיח שהעולם ניזון מצד החסד דאי' במ"ר אדם קונה עבד שיהי' העבד אופה ומבשל לו ואני לא הייתי עושה כן עבדי אתם ואני הייתי עורך שלחן לכם במדבר והכנתי להם מזונות ול"זכ במ"ש ומכין מזון לכל בריותיו ר"ל לא זו בלבד שנתן לנו מזונות אף גם זאת עשה לנו שהוא שינה מה שהי' ראוי לעבד לעשות לרבו עשה עמנו נהי דתואר עבדים יש לנו והוצרך לעשות להכין לנו המזון משום דקונה ע"ע קונה אדון לעצמו כמ"ש: אכתי למה הוא מכין המזון לכל בריותיו אשר ברא לכל בריותיו דייקא אפילו לא"וה מזה הוא הוכחה שהוא עושה הכל מצד טובו הגדול:

פסקה טז

נודה לך ה' אלוהינו כו' ולפום ריהטא דמה שייכות לאילו תוארים לברכת המזון: ותו' מדוע מחלק תורה וחוקים לשני * בבות במ"ש ועל תורתיך כו' ועל חוקיך כו' וה"לל לכלול שניהם בחדא ולומר ועל תורתיך וחוקיך שהודעתנו. וב"מש ועל שהוצאתנו מארץ מצרים ופדיתנו מבית עבדים. כאן קשה אפכא מדוע כלל אותם בחדא והיה לו לחלק אותם לשנים ולומר על שהוצאתנו מ"מ: ועל שפדה אותנו מבית עבדים כמו ברישא הלא דבר הוא. ולבאר זאת נקדים מ' תנחומא בפ' שלח לך וז"ל כך שנו חכמים האב חייב לעשות לבנו למולו ולפדותו וללמדו תורה וללמדו מצות. ללמדו אומנות ולהשיאו אשה האב זה הק"בה. והבן אילו ישראל כך הק"בה נהג עמהם. מל אותם על ידי יהושע. חייב לפדותו שנ' אשר הלכו אלהים לפדות אותו. ללמדו תורה שנ' ולמדתם אותם ואף הק"בה מלמדך להועיל. ללמדו מצות שנ' אלה המצות. ומה האב נותן נכסים לבנו אף הק"בה שנ' ואתן לך ארץ חמדה. ומה האב חייב להאכיל את בנו ולהלבישו כך הק"בה נתן להם המן. והלבישם שנ' ואלבישך רקמה. וכמו שהאב כותב נכסי' לבנו כך חייב הבן להעלות דורון לאביו לכך כי תבואו אל הארץ:

ונ"ל שע"פ המדרש הזה הוא יסוד מוסד לנוסח הברכה זו ממש. והוא זה דידוע בזמן שבית המקדש הי' קיים הי' לנו מזבח להקריב עליו עולה ונסכים וזה הי' הדורון להק"בה. אמנם עכשיו שאין לנו לא מזבח ולא כהן ולא עולה ולא נסכים * השולחן שלנו הוא דוגמת המזבח שהוא מכפר עליו נמצא שהשלחן הוא במקום מזבח. והמאכל אשר עליו הוא במקום עולה לה'. והאדם אשר הוא אוכל אותו הוא במקום כהן. הרי שיש כאן מזבח וקרבן וכהן: אכן שצריך עוד נסכים ואין זבח בלא נסכים: ומצאתי בשם רבינו יעבץ דברכת המזון שאדם מברך אחר האכילה הוא במקום השיר שהי' הלוים אומרים בבה"מ בשעת הקרבה: והוספתי נופך משלי דמ"ה אמרו חז"ל ברכת המזון טעונה כוס של יין לברך עליו ואם אין לו כוס מוטב שלא לאכול ה"ט מאחר שב"רה הוא במקום השיר של הלוים ואין שירה בלא יין ע"כ צריך לברך דווקא על כוס של יין ונמצא דב"רה יהי' במקום שיר של הלוים: וכוס של ברכה הוא במקום נסכי' וזה הוא הדורון שהבן צריך להעלות להאב: והוא נגד מה שהק"בה נהג עימנו כדרך האב שכותב נכסים לבנו כך הק"בה נתן לנו נכסי דהיינו א"י: כנגד זה חייב הבן להעלות דורון לאביו עולה ונסכים כמ"ש ועשיתם עולה לה' וכו'. וניחא שפיר לפ"ז הנוסח מ"ש נודה לך ה' אלוהינו על שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה טובה ורחבה: רצונו בזה מאחר שהק"בה נהג עימנו כמו אב שכותב נכסים לבנו כך נהג עימנו ונתן לנו א"י וכנגד זה מוטל על הבן להביא דורון

לאביו עולה ונסכים ומאחר ש"עי אכילה שלנו שהוא דוגמת מזבח וקרבן וכהן כמ"ש וזה נחשב לנו במקום עולה: אמנם שצריך לזה עוד נסכים ע"כ אנו אומרים נודה לך ה' ר"ל על ידי שנברך אותך ברכת * המזון והוא במקום שירת הלוים וברכת מזון טעון כוס והוא במקום ניסוך היין הרי הדורון במילואו: וזה מוטל עלינו לעשות בעבור שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה טובה ורחבה ר"ל כמו האב כו'. ועניין זה נקשר למה שאמר למעלה ובטובו הגדול עמנו תמיד ר"ל מצד מדת טובו הוא זן אותנו מאחר שתואר בנים יש לנו ובהיות כן שדין בנים יש לנו א"כ הק"בה יש לו דין אב והאב נותן נכסי' לבנו כך הנחלת לאבותינו ארץ חמדה טובה:

ועכשיו אפרש שיחתי איך מיוסד נוסח זה שהק"בה נהג עמנו כאב עם בנו: והוא זה כנגד שהאב חייב לפדות את בנו נגד זה אמר שגם הק"בה נהג עמנו כן שהוציא אותנו מבית עבדים ופדיתנו מבית עבדים שהאב חייב לפדות את בנו: ועוד חייב האב למולו והק"בה נהג עמנו כן שע"י יהושע מל אותם: נגד זה תקנו לומר ועל בריתך שחתמת בבשרינו: ועוד חייב האב ללמדו תורה והק"בה למד אותנו שנ' מלמדך להועיל: ונגד זה אומרים ועל תורתך שלמדתנו. ועוד חייב האב ללמדו מצות והק"בה למד * אותנו שנ' אלה המצות והחוקים: עכ"א ועל חוקיך שהודעתנו: ומ"הט מחלק אותם לשני בבות משום דבמ"ר שממנו יוצא זה מחלק ג"כ לשנים חייב ללמדו תורה שנ' כו' וללמדו מצות שנ' אלה המצות: ונגד שחייב ללמדו אומנות ולהשיאו אשה בקדושין יליף לי' מדכתיב ראה חיים עם אשה אשר אהבת כשם שחייב להשיאו אשה כך חייב ללמדו אומנות: ומ"הט תקנו לומר ועל חיים חן וחסד שחוננתנו. ונגד שחייב להאכילו ולהלבישו שנ' ואלבשך רקמה נגד זה אומרים ועל אכילת מזון שאתה זן ומפרנס אותנו: רצונו בזה במלת זן נכלל מאכל ובמלת מפרנס נכלל מלבושי' כדאי' בכתובות הרי מצינו שהק"בה עשה עמנו מה שהאב חייב לעשות לבנו:

והשתא ניחא מ"ש רז"ל ברכה שני' תיקן אותה יהושע בשעה שנכנסו לארץ: ולפום ריהטא הוא תמוה דמה עניין ובריתך תורה וארץ לכאן ואי משום שיש ליתן שבח להשם על הטוב אשר הטיב עמנו יותר הי' השכל מחייב לברך אותו על בריאות הגוף והנפש. ותו למה פרט אילו וכי סיימתא לכולי שבחא דמרא. אמנם עד"ז שכתבתי ניחא מאחר שזכו ישראל בארץ מטעם שנהג הק"בה עמנו כאב הזה שנותן נכסים לבנו ועשה כל המוטל על האב לעשות לבנו דהיינו למולו וללמדו תורה ולפדותו וכו' ונגד זה מוטל על הבן להביא דורון לאביו דהיינו עולה ונסכים כמ"ש וגם אנחנו עשינו כן דהמאכל הוא במקום קרבן והכוס יין שמברך עליו הוא במקום נסכים ע"כ הנוסח לומר נודה לך ה'

על שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה כוונתו בזה לומר לעומת זה שעשית אתה כאב על כן מוטל עלינו ג"כ לעשות כבן ול"כא חז"ל ברכה שני' דהיינו נודה לך ה' תיקן להם יהושע בשעה שנכנסו לארץ דייקא:

פסקה יז

ועל הכל ה' אלהינו אנחנו מודים לך וכו' לבאר נוסח זה נקדים הגמ' דברכות דיליף שם ברכת המזון מן התורה שנ' ואכלת ושבעת וברכת זו ברכת הזן. על הארץ זו ברכת הארץ. הטובה זו בונה ירושלים. אשר נתן לך זו ברכת הטוב והמטיב ופריך אין לי אלא לאחריו לפניו מניין שצריך לברך כשרוצה לאכול אמרת ק"ו כשהוא שבע מברך כשהוא רעב לא כ"ש. והקשה הר"אש א"כ דילפינן ברכה לפני' מק"ו דלאחרי' מברך נימא דיו מן הדין להיות כנדון כשם שלאחריו א"צ לברך בר"ה אם כשאכל כזית דכתיב ואכלת ושבעת וברכת אכילה שיש בה שביעה דהיינו כזית: ה"ה לפניו נמי נימא שאינו צריך לברך לפני' אם לא כשרוצה לאכול כזית הלא דיו דאורייתא הוא וכן הקשו התו' בסוכה: ותירץ הר"אש שאין זה ק"ו גמור דאיכא למפרך מה לאחריו שכן נהנה ע"כ חייב לברך משא"כ לפניו שלא נהנה עדיין וה"א שאינו צריך לברך כדפריך הגמ' שם. ומוהר"רשא נ"ע הק"בה מאחר שמדין ק"ו ילפינן א"כ נימא דיו מן הדין להיות כנדון מה לאחריו צריך לברך שלש ברכות אף לפניו נימא שצריך לברך שלש ברכות דווקא: ותי' הוא ג"כ שאינו ק"ו גמור דמה לאחריו שכן נהנה:

זכינו לדין דליכא למילף ברכה ראשונה מקל וחומר דברכה אחרונה: ואם תאמר א"כ למה חייבו חז"ל * לברך לפניו: היינו טעמא משום סברא שאסור ליהנות מן העולם הזה בלא ברכה וכל הנהנה כאילו גוזל וכו' וכ"כ התו' בסוכה: נשמע מזה דמצד הדין אינו חייב לברך לפני' אלא מצד הסברא והשכל מחייב אותו משום דהוי כמו גזל: ובהיות כן לק"מ מה שהקשה הר"אש דלבעי דווקא כזית כמו לאחריו מאחר דלא ילפינן לי' מכח ק"ו מברכה אחרונה אלא מצד הסברא משום דאיסור גזל נגע בו ע"כ אפילו פחות מכזית אסור ליהנות בלא ברכה דמה לי גזול הרבה או מעט: וה"ה מה שהקשה מוהרר"שא דלבעי לפניו שלש ברכות כמו לאחריו ג"כ לק"מ מאחר דלא ילפינן ברכה לפניו מק"ו דברכה אחרי' אלא כדי להוציא מאיסור גזל ע"כ סגי בברכה אחת. ונפקא מינה בנייהו אם ילפינן ברכה לפניו מכח ק"ו דברכה אחרי' או ילפינן ברכה לפני' מכח סברא שאסור ליהנות וכו' הוא זה: מ"ש הזוהר וז"ל ר"י פתח כתיבו אכלת ושבעת וברכת על הארץ הטובה אי בארעא דישראל מברכין השתא לבר מארעא דישראל כו' נשמע מזה דברכת המזון תליא בארץ: ובהיות כן הוי אמינא דווקא כישראל על אדמתן אז צריך לברך על

הארץ הטובה וא"כ עכשיו שאין אנו על האדמה אינו צריך לברך בר"ה וה"ה ברכה ראשונה ג"כ אינו צריך שהרי ברכה ראשונה ילפינן מכח ברכה אחרונה ולא עדיף מגברא דאתי מחמתי': וה"ה דה"א אותן שלא נטלו חלק בארץ דהיינו לוים ונשים או גוים אינן צריכי' לברך בר"ה כיון דמצוה זו של בר"ה תלוי' בארץ אבל אם ילפינן ברכה ראשונה מכח * הסברא שאם נהנה בלא ברכה דהוי כאילו גוזל לפ"ז הוי מצוה זו של בר"ה כמו חובות הגוף שנוהג בכל מקום הגם שאין אנו עכשיו בא"י ומה"ט גם הלוים והנשים והגוים חייבי' בבר"ה מאחר שחיוב ברכה זו היא כדי להוציאו מכלל איסור גזל ובני נח מצוה על הגזל ע"כ מחויב ג"כ לברך:

וע"פ הדברים האלה תמצא מבואר מ"ש אומרים ועל הכל ה' אלוהינו אנחנו מודים לך ומברכין אותך ר"ל מה שעל הכל אנחנו מודים לך ומברכין אותך אפילו על פחות מכזית אנחנו מודים לך תיבת אנחנו דייקא: ר"ל אנחנו מצד הסברא אנו עושין כן מצד עצמינו משום דהוי כמו גזל ואתה לא * צוית אותנו ע"ז ועל כן יתברך שמך בפה כל חי דייקא ר"ל אפילו אותן שלא נטלו חלק בארץ כגון לוים ונשים חייבים ג"כ לברך עליו משום דהוי כמו גזל: אבל אם הוי ילפינן לי' מכח ק"ו דברכה אחרונה ה"א דווקא אותן שנטלו חלק בארץ חייבי' לברך אבל לוים ונשים פטורים אבל מאחר דברכה זו היא כדי להוציאו מאיסור גזל ע"כ חייבי' הכל לברך אותך: וע"כ יתברך שמך בפה כל חי: והוסיף עוד לומר תמיד לעולם ועד ר"ל הגם שאנו עכשיו לבר מא"י אעפ"כ חייבי' לברך תמיד לעולם ועד דייקא: ר"ל מאחר דילפינן ברכה ראשונה מצד הסברא להוציאו מאיסור גזל ע"כ תמיד לעולם ועד צריך לברך בר"ה משא"כ אם ילפינן ברכה ראשונה מכח ק"ו דברכה אחרונה ה"א דתליא בארץ וא"כ בזמן שאנו בארץ חייבי' לברך על הארץ הטובה ועכשיו שאין אנו שמה יהי' פטור מלברך אבל אם ילפינן לי' מצד הסברא וכדי להוציא מאיסור גזל מעתה אין חילוק בין בזמן הבית או שלא בזמן הבית תמיד לעולם ועד אנחנו חייבי' לברך: ואמר הוכחה לזה דמה שאנו מברכין אותך הוא מצד הסברא ולא מצד החיוב דהיינו מכח ק"ו השתא כשהוא שבע מברך כשהוא רעב לא"כש דאם כן ליבעי ככתוב בתורה ואכלת ושבעת * וכו' כוונתו בזה דאי ס"ד דילפינן ברכה ראשונה מכח ק"ו הנ"ל א"כ נימא דיו מן הדין להיות כנדון ר"ל מה לאחריו טעון כזית דווקא דכתיב ואכלת ושבעת וברכת אכילה שיש בו שביעה דווקא אף לפניו אינו חייב לברך אם לא שרוצה לאכול כזית אבל על פחות מכזית לא ליברך: וה"ה דליבעי לפניו שלש ברכות דמה לאחריו טעון ג"כ דכתיב וברכת את ה' אלוהיך זו ברכת הזן. על הארץ זו ברכת הארץ הטובה זה ירושלים: דמזה ילפינן דבעי ג"כ לאחריו נימא נמי שצריך לפניו ג"כ שלש

ברכות כקושיית מוהר"רשא אלא וודאי דלאו ק"ו גמור הוא משום דאיכא למפרך וכו' וא"כ דליכא למילף מכח ק"ו מהיכי ילפת לי' ומוכרח הדבר דמצד הסברא הוא וא"כ מוכח שפיר מה שעל הכל אנחנו מברכין אפילו על פחות מכזית אנחנו עושין כן מצד עצמינו מצד הסברא: וע"כ יתברך שמך בפה כל חי: תמיד לעולם ועד: דאי ס"ד מצד ק"ו א"כ נימא דיו וליבעי ככתוב בתורה דווקא דכתיב ואכלת ושבעת אכילה שיש בה שביעה: וה"ה דליבעי שלש ברכות דווקא דכתיב וברכת את ה' זו ברכת הזן: על הארץ הטובה זו בונה ירושלים:

פסקה יח

רחם ה' אלוהינו על ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל ציון משכן כבודך וכו' מה שיש לדקדק בזה אם אספרם מחול ירביון. ואחת מהנה לא עיכב מדוע לא כלל שלשתן באחת והכי הוי לי' למימר רחם ה' על ישראל ועל ירושלים ועל ציון וכו' ומלת עמך דנקט גבי ישראל ומלת עירך דנקט גבי ירושלים נראה כשפת יתר: אי' במ"ר היתה כאלמנה משל לאשה כו' * כשהיא תובעת מזונות אומר לה כבר גירשתיך וכשהיא תובעת כתובתה אומר לה היכן גיטך: ואי' במ"י בימי יחזקאל באו בטענה אשה שגרשה בעלה וכו' וה"קבה השיב להם אי' ספר כריתות אמכם אשר שלחתי' ר"ל היכן גיטך שגרשתי אתכם ובהיות כן שלא גרשת אותנו מעתה מגיע לנו מזונות מצד הדין: ועפ"ז יהי' מיוסד נוסח הברכה שבא להוכיח שאין שום חשש מכח הגירושין וא"כ שורת הדין מחייב לפרנס אותנו ולכ"א רחם ה' אלוהינו עלינו ר"ל שהדין נותן לרחם עלינו מאחר שישראל עמך ר"ל עדיין הם עמך וחייב אתה לזונה ומכח הגירושין אין חשש שהרי ירושלים היא עירך: **ולבאר** זאת צריך לחזור מענייננו של מעלה מ"ש * בפ' צו דק"ל גבי גירושין צריך לומר לה הרי את משולחת ממני אבל אם אמר איני אישך אינו כלום: נשמע זה דמה שאמר הק"בה לירמיהו שלח אותם מעל פני ויצאו דהוי לשון גירושין: אמנם מאחר שעשר מסעות נסעה השכינה מכרוב למפתן וכו' הוי כאילו אדם אומר לאשתו איני אישך דלא הוי גירושין: ואי' בכתובות המגרש את אשתו לא תדור בשכונתו מי נדחית מפני מי היא נדחית מפניו אם החצר דידיה ואם הי' החצר דידה הוא נדחה מפני' נמצא אם נאמר שיש לו דין חצר דידי' כמו שאמר אסף אלהים באו גוים בנחלתיך דייקא לפ"ז הדין נותן שהיא תדחה מפניו דהוי כאדם האומר לאשתו הרי את משולחת ממני: ומאחר שהשכינה זזה הוי לי' כאומר לאשה איני אישך דלא הוי גירושין כלל וא"כ עדיין אגידא בי' וחייב הוא לזונה: מש"אכ אם נאמר שיש לו דין חצר דידה כמו שאמר ירמיהו נחלתינו נהפכה לזרים הרי שקראו כאילו הוא חצר דידה א"כ שורת הדין מחייב שהוא

נדחה לפני' והוכרחה השכינה לנסוע מכרוב למפתן וכו': ובהיות כן אפשר לומר דהוי גירושין מעליא ואינו מגיע לנו מזונות: וע"פ הערה מובן מאיליו במ"ש רחם ה' אלוהינו עלינו ר"ל שורת הדין * הוא נותן לרחם עלינו לפרנס אותנו שהרי ישראל עמך ר"ל עדיין הם עמך שאין בגירושין שלך כלום ואמר הוכחה לזה שהרי ירושלים היא עירך דייקא ר"ל דחצר דידי' מיקרי וא"כ היא נדחית ומאחר שהשכינה זזה אין בגירושין שלך כלום וא"כ ישראל הם עמך עדיין: וכדי של"ת תינח לפ"ד אסף אבל ירמיהו שקראו נחלתינו א"כ דין חצר דידה הוא וגירושין מעליא הוי. לז"א ועל ציון משכן כבודך כוונתו בזה לומר הגם דפליגי אם ירושלים נתחלקה לשבטים או לא דכתיב כי תשמע באחת עריך וירושלים נתחלקה לשבטים דקרינן * בי' באחת עריך וע"כ ירושלים מביאה עגלה ערופה אבל מקום מקדש ליכא מאן דפליג דלא נתחלקה לשבטים ולא מיקרי עירך המיוחד לך: וטעמו של דבר משום דשם הי' שכינתו שוכן ע"כ לא נתחלקה כלל וא"כ דין חצר דידי' יש לו ואין חשש לגירושין כלל: ובהכי ניחא מ"ש ועל ציון משכן כבודך ר"ל מאחר דשם הוא משכן: כבודך ע"כ לא נתחלקה לשבטי' וחצר דידי' מיקרי וכוונתו בזה לומר הגם נגד ירושלים הי' מקום להשיב שיש לו דין חצר דידה מאחר שנתחלקה לשבטי' אליבא דר"י אמנם ציון שם הוא משכן כבודך איך יחלקו אותו לשבטים אתמהא ול"כע מקום בה"מ לא נתחלקה וא"כ מדוע זזה השכינה מכרוב למפתן אלא וודאי שאין בגירושין שלך כלום וא"כ שורת הדין נותן לרחם עלינו:

ומה שאמר על הבית הגדול והקדוש שנקרא שמך עליו ולפום ריהטא יפלא ממך הדבר במ"ש ועל הבית הגדול והקדוש וכו' הלא הבית אינו שנשרף במקומו: ומוכרח לומר כדעת הע"מ שכתב שב"המ * נגנז במקומו ולא נשרף כלל וא"כ עדיין הבית קיים רק שנתעלם למראה עינינו: ואי' במ"ר משל למלך שנשבע שלא יבואו בניו לפלטין שלו ומה הוא עושה סותר הפלטין ובונה אותו כך הק"בה נשבע אם יבואון אל מנוחתי אל המנוחה זו אינן באין אבל באין למנוחה אחרת: נמצא שאם תאמר דב"ה נשרף במקומו א"כ אזדא לי' ויש היתר לשבועה אבל א"א שנגנז א"כ השבועה עדיין במקומה עומדת: ולפ"מש לעיל שדין חצר דידי' היא מעתה יש מקום לשבועה שהרי יכול לאסור את שלו על של חבירו אבל אם נאמר שדין חצר דידה הוא אין מקום לשבועה במ"ש אשר נשבעתי אם יבואון אל מנוחתי: שהרי אין אדם יכול לאסור את של חבירו על חבירו: ובהכי ניחא מ"ש ועל הבית הגדול והקדוש כוונתו בזה בממה נפשך שאם תאמר חצר דידי' מקרי א"כ אין בגירושין שלך כלום ומה תאמר אלי שדין חצר דידה מקרי א"כ אין

מקום לשבועתך דמאחר שהחצר שלה אי אפשר לאסור את של חבירו על חבירו וא"כ הגם שהבית הגדול והקדוש נגנז אע"פכ אין מקום לשבועה זו:

ומה שדקדק בלשונו ואמר על הבית הגדול והקדוש שנקרא שמך עליו * יבואר עד"ג דב"ב וז"ל שלשה נקראו על שמו של הק"בה ירושלים שנ' ושם העיר מיום ה' שמה אל תקרא שמה אלא ה' שמה. צדיקים יקראו ע"ש של הק"בה שנ' כל הנקרא בשמי: ואי' במ"ר דמ"ה לא נזכר שם המיוחד על מעשה בראשית משום שכולן נפסדין והולכין ואין כבודו של מלך להזכיר שמו על המתים אבל על בריאות שמים וארץ יחד שמו שהמה קיימים לעולם: ול"זכ דניאל במ"ש למענך אלהי כי שמך נקרא על עירך ועל עמך ר"ל מאחר דעירך ירושלים יקרא על שמך וגם הצדיקים יקראו על שמך אין כבוד למלך ליחד שמו על המתים ול"זא למענך אלהי עשה כי שמך נקרא על עירך ירושלי' ועל עמך ר"ל על הצדיקים שהם עמך המיוחד: מוכרח אתה לרחם שלא נאבד בין הגוים ואין נאה זאת למלך ול"זכ ג"כ במ"ש ועל הבית הגדול והקדוש שנקרא שמך עליו כוונתו בזה מאחר שנקרא שמך עליו מוכרח הדבר שלא נשרף שהרי אין הק"בה מיחד שמו על דבר שהוא כלה ונפסד ומוכרח הדבר שנגנז בלבד והוא קיים לעולם וע"כ אמר ועל הבית הגדול והקדוש כוונתו בזה שע"כ הבית עדיין הוא בקיומו שהרי נקרא שמך עליו:

ומ"ש אלוהינו אבינו רועינו זונינו פרנסינו וכלכלינו: ויפלא ממך הדבר מדוע אינו מזכיר מלכות בברכה זו דה"לל אלוהינו אבינו מלכינו רועינו הגם שאח"זל מאחר שמזכיר מלכות בית דוד לאו אורח ארעא להזכיר מלכות שמים: אבל עוד יש לאלוה מילין. והנה כבר כתבתי לעיל דישראל באו בטענה אשה שגרשה בעלה וכו' והק"בה השיב כי * ישלח איש את אשתו כתיב ואנוכי אל ולא איש נשמע מזה בגדר אלוהות לא שייך לומר גירושין: וע"פז ניחא שהוא מקושר ומוסב אמ"ש למעלה רחם ה' עלינו על ישראל עמך כוונתו בזה דשורת הדין נותן לרחם עלינו מאחר שאין בגירושין שלך כלום א"כ חייב אתה לזונה ואמר הוכחה לזה שהרי ירושלים הוא עירך חצר דידי' מיקרי ואמר עוד הוכחה שאין מקום לגירושין לז"א אלוהינו אבינו כוונתו בוה מאחר שאתה אלוהינו ובגדר אלוהות לא שייך לומר גירושין משום דכתיב הן ישלח איש ולא אל. ושמא תאמר שאין מגיע לנו * מזונות כדאי' בב"ב משל למלך שכועס על עבדו וטרדו מביתו ובא אחד ונתן לו מזונות המלך כועס עליו אבל אם המלך כועס על בנו וטרדו וכו' ובא אחר ונתן לו מזונות המלך מחזיק לו טובה ול"זא אלוהינו אבינו רעינו ר"ל מצד שאתה אבינו א"כ אנו בניך והמלך מחזיק טובה למי שמפרנסו. ובהכי ניחא מה שלא תקנו לומר אבינו מלכינו רועינו דהיינו לזכור מלכות בנוסח ברכה זו שאם אנו מכנים הק"בה בתואר

אבינו אנו במדרגת בנים ואם מכנים להק"בה בתואר מלכינו אנו במדרגת עבד וא"כ אינו נכון ליתן מזונות מאחר שהמלך כועס עליו וטרדו מביתו וזה הלך ופירנסו ע"כ תקנו להזכיר תואר אבינו ור"ל ואנו בניך וראוי לרחם עלינו ואם הי' אומרים מלכינו א"כ אנו במדריגת עבדים ואסור לרחם עלינו:

וידוע שהבעל חייב במזונות אשתו ובפרנסה דהיינו מלבושי' וגם מחויב לפדותה אם נשבית: ונגד זה אנו אומרים זונינו פרנסינו וכו' ר"ל נגד מזונות שהבעל חייב לאשתו נגד זה אומרים רעינו זונינו: ונגד מלבושי' אומרים פרנסינו: ונגד שצריך לפדותה מן השבי' נגד זה אומרים והרויח לנו ר"ל * מכל הצרים אותנו. ומ"ש ואל תצריכינו ה' לא לידי מתנת ב"ו ולא לידי הלואתם. יבואר עד"ג דכתובות וז"ל ת"ר אין לו ואינו רוצה להתפרנס נותנין לו בתורת הלואה וא"חכ נותנין לו בתורת מתנה שאם יפתחו לו תכף בתורת מתנה לא שקיל לי' רש"בא פותחין לו לשם מתנה ואם אינו רוצה ליטול נותנין לו בתורת הלואה: ואפשר דלא פליגי אהדדי משום דדבר זה ישתנה ע"פ דעת המקבל שלפעמי' צריך לפתוח בתורת הלואה ולפעמי' ימצא אדם שצריך לפתוח לו בתורת מתנה ולפי דעת המקבלים ישתנה העניין: ואנו מבקשי' מה"שי שלא נהי' נצטרך לידי מתנת בשר ודם ר"ל מאותן שפותחין להם בתורת מתנה ולא לידי הלואתם מאותן שפותחין להם בתורת הלואה כי אם לידך: ומ"ש כי אם לידך המלאה הפתוחה הקדושה והרחבה. ויש להפליא למה הכניס תיבת הקדושה בין הדבקים שאין ענייננו ומקומו כאן והכי הל"ל כי אם לידך המלאה הפתוחה והרחבה: ושמעתי אומרים תיבת הקדושה בגימ' ר"ל הגדושה אבל אינו מיושב בזה דא"כ הכי הוי לי' למימר כי אם לידך המלאה הגדושה דמלת גדושה נופל על דבר שהוא מלא כמ"ש מלא וגדוש:

ונ"ל לישב ע"ד מ"ש בחולין רבי פנחס אקלע לאתרי' דרבי אמר רצונך שתסעוד אצלי צבהו פניו של רבי וכו' אמר ישראל קדושים הם יש שיש לו ואינו רוצה ויש שאין לו ורוצה וע"כ לא רצה ליהנות מן הבריות אבל אתה יש לך ורוצה כו' וכתבו התו' וז"ל יש לו ואינו רוצה ואע"פכ נקראו קדושים משום שמזמינו בפה לאכול עימו: נשמע מזה מי שיש לו ורוצה אותו האדם הוא קדוש ממש מש"אכ * מי שיש לו ואינו רוצה שהוא צר עין שמזמינו בפה וליבו בל עימו אינו בגדר הקדשה וה"ה מי שהוא רוצה ואין לו הגם שהוא בגדר הקדושה מ"מ אסור הוא ליהנות ממנו. וע"פ הערה זו מבואר הנוסח שאנו מבקשים מהשם שאל. תצריכינו לא לידי מתנת בשר ודם וכו' כי אם לידך המלאה ר"ל שאנו אומרים לה"שי שהוא ההיפוך של בני אדם שלפעמים ימצאו בני אדם שאין לו ורוצה ליתן ואסור ליהנות ממנו הואיל ואין ידו משגת אבל ידך היא מליאה וסיפוק

לפרנס לכל: וה"ה לפעמים ימצאו בני אדם שיש לו ואינו רוצה ליתן ומזמין בפה ואסור ג"כ ליהנות ממנו נגד זה אמר אבל ידך היא פתוחה ר"ל שהיא פתוחה לכל לפרנס וע"כ והכני' כאן תיבת הקדושה וכוונתו בזה לומר שידך היא קדושה ממש מאחר שיש לך ורוצה ג"כ ליתן מעתה יד כזה היא קדושה ממש. ולפעמים ימצא שיש לו ורוצה ליתן כעובדא דר"ה בתענית דכי הוי כריך ריפתא הוי פתח לבבא ואמר כל דצריך ליתי וליכול ואמר רבא כולהו יכילנא למעבד בר מהא משום דנפישי חילא דבני מחוזאי שיש שם הרבה עניים ואי אפשר לצאת ידי חובת כולם ונגד זה אמר הרחבה כוונתו בזה שידך היא רחבה ומספיק לכל אדם:

ומה שאמר שלא נבוש ולא נכלם לעולם ועד. יבואר ע"ד מ"ש הזוהר ע"פ תחת שלש רגזה ארץ תחת עבד כי ימלוך ותחת שפחה כי תירש גבירתה ר"ל משום בזמן שב"הק הי' השפע יורד לא"י וישראל קיבלו המובחר והמותר קיבלו השבעים שרים של מעלה והי' משפיעין אותו לא"וה ועכשיו בשעת החורבן נתקלקלו הצינורות והשפע * יורד לשרי או"ה והמה מקבלין מבחר השפע וישראל מקבלין המותר וזוהי תחת עבד כי ימלך ותחת שפחה כי תירש גבירתה וזה הוא גנות לישראל ול"זכ במ"ש הרחמן הוא יפרנסינו בכבוד ר"ל הכוונה בזה שאנו מתפללים לה"שי שיפרנס אותנו בכבוד ולא ע"י העבד ע"י השפחה ולכ"א הרחמן הוא ישבור עול גלות מעל צוארינו והוא יוליכינו קוממיות לארצינו וע"ז שנהי' בא"י יהי' השפע יורד לא"י כאשר הי' בראשונה ויהי' פרנסה שלנו בכבוד. וע"דז הכוונה ג"כ כאן שאנו מתפללים שיפרנס אותנו מידו המליאה הפתוחה לא ע"י מתנת בשר ודם או ע"י הלואתם והוסיף עוד לומר שיתן פרנסינו לא ע"י העבד והשפחה ול"זא שלא נבוש ולא נכלם לעולם ועד דהיינו שלא נצטרך לקבל השפע ע"י אמצעים וע"כא ובנה ירושלים עיר הקודש במהרה בימינו ר"ל ע"י שיבנה ירושלים אז יהי' השפע יורד לא"י ואז לא נבוש ולא נכלם:

פסקה כא

ואחר סיום הברכה בונה ברחמיו ירושלים עונין אמן ואח"זל רבא עני * לה בלחישא ר"ל אמן זה הי' עונה בלחש ואחר סיום ברכה של הטוב והמטיב הנוסח לומר ונאמר אמן ובסוף ברכת המזון הנוסח לומר ואמרו אמן. הרי שלש נוסחאות לא הרי זה כהרי זה והא מלתא צריכא טעמא כי לא דבר רק הוא. אי' במ"גע ברכה ראשונה של בר"ה דהיינו ברכת הזן היא נגד מדתו של אברהם שהיא מדת החסד שהעולם ניזון בחסדו הגדול. ברכת הארץ היא נגד יצחק שמדתו גבורה מד"הד. ברכת בונה ירושלי' היא נגד יעקב שמדתו תפארת שמקבל מן מדת חסד ומן מדת גבורה יושב אהלים שמקבל מן

שני אוהלים מחסד ומן גבורה וממתק אותה: נשמע מזה דשלש ברכות המה נגד שלשת האבות ויעקב הוא נגד בונה ירושלים שמחבר שניהם יחד. ואמרו חז"ל כל העונה אמן יש"ר בכל כוחו וכו': ולפ"י רש"י משמע שצריך לענות אמן בקול רם דווקא דמ"ש בכל כוחו ממש הוא אבל לא יענה אמן בלחישא: ולפ"מש המקובלים דמ"ש בכל כוחו ר"ל בכל כוונתו שיש י"ד פרקים ביד ימין שהיא מדת החסד וכן יש י"ד פרקים ביד שמאל שהיא גבורה מדת יצחק ואם תחבר שניהם יחד עולה כ"ח וע"י החיבור שניהם יחד נכלל דין ברחמי' והוא מדת התפארת מדתו של יעקב וע"כא העונה אמן בכל כוחו דייקא: כדי לחבר גבורה עם חסד ול"פז בכל כוחו פירושו בכל כוונתו א"צ לענות אמן בקול רם דאפילו בלחישא סגי: ובהכי ניחא דכאן הוא סיום בונה ברחמיו ירושלים שהיא נגד יעקב מדת התפארת והיא מקבלת מן חסד וגבורה ונכלל דין בחסד דהיינו ברכת הזן שהיא מדת החסד וברכת הארץ שהיא מדת הגבורה שניהם נכללו בברכת בונה ירושלים שהיא מדת תפארת: על כן עונין אחר סיום הברכה זו אמן כדי לחבר שניהם יחד ומ"הט אח"זל רבא עני אמן בלחישא כוונתו בזה לומר שאינו צריך לענות אמן. בכל כוחו ר"ל בקול רם משום דבכל כוחו פי' בכל כוונתו ומאחר שמכוין לזה א"צ להרים קולו ובלחישא סגי:

פסקה כב

ואחר ברכת בונה ירושלים תקנו חז"ל לומר ברכת הטוב והמטיב: וכתב במג"ע שהיא נגד דוד המלך שמדתו היא מדת מלכות והוא נגד השם של אדני: וברכת בונה ירושלי' היא נגד תפארת * שהוא שם הוי' וידוע דתיבת אמן עולה צ"א כמניין שם הוי' ושם אדני יחד שיכוין לחבר שניהם יחד כדי לכלול דין ברחמי' כי שם הוי' הוא רחמים גמורים ושם אדני הוא דין וע"י אמן שעולה צ"א מחבר שניהם יחד ונכלל דין ברחמי': ובהכי ניחא אחר שמסיים ברכת הטוב שהיא נגד אדני וע"יז הי' מחבר שניהם יחד דהיינו ברכת הטוב לברכת בונה ירושלים ר"ל הוי' ואדני יחד שעולים צ"א כמניין אמן מסיים אחרי' ונאמר אמן ור"ל באמירה בעלמא סגי: תיבת ונאמר דייקא: ואחר סיום ברכת המזון הנוסח לומר ואמרו אמן שמדבר לנוכח לאותן המסובין עימו שהמה יאמרו אמן אחר ברכתו והוא * ע"ד מ"ש המקובלים טעם נכון למה אמרו חז"ל גדול העונה אמן יותר מן המברך וה"ט משום שהמברך לא הזכיר רק שם של אדני בלבד אבל העונה אמן שעולה צ"א מכוין שניהם יחד אדני והוי' מה"ט גדול הוא העונה אמן שמכוין לשני שמות יחד: ובהכי ניחא הנוסח ואמרו אמן ור"ל משום שהמברך ברכת המזון אומר להמסובין עימו ואמרו אמן אתם תאמרו אמן וכוונתו בזה לומר מאחר שהוא בירך בר"ה ולא הזכיר רק

שם אדני בלבד ואתם אמרו אמן שעו"לה צ"א שע"יז תכוונו לחבר שניהם יחד וגדול יהי' שכרכם של עניית אמן יותר מן המברך וע"כא ואמרו אמן באמירה בעלמא סגי וא"צ לענות בקול רם:

שפוך חמתך

פסקה ב

שפוך חמתך אל הגוים אשר לא ידעוך. ועל הממלכות אשר בשמך לא קראו כי אכל את יעקב ואת נוהו השמו שפוך עליהם זעמך וחרון אפך ישיגם תרדוף באף ותשמידם מתחת שמי ה'. והנה ראיתי למפרשי הגדה של פסח שמו לבם לישב דמה חיבור ודיבוק לאילו הפסוקים כאן או למה שנאמר למעלה מן הענין וכל אחד מהם נותן טעם לשבח כאיש כגבורתו ואענה אני ג"כ חלקי אפיק ועייל שפה. החזק הוא הרפה. יבואר עד"ג ארבעה מלכים מה שתבע זה לא תבע זה דוד אמר ארדוף אויבי ואשיגם ולא אשוב עד כלותם. אסא אמר אין בי כח להרוג אלא לרדוף בלבד. יהושפט אמר אין בי כח לא לרדוף ולא להרוג אלא אני אומר שירה. יחזקיהו אמר אין בי כח לא להרוג ולא לרדוף ולא לומר שירה אלא אני ישן על מטתי. ואי' במ"ר בזכות שירת הלל שאמרו בליל פסח בימי יחזקיהו נעשה להם נס במחנה של סנחרב. ועד"ז יהי' המכון ג"כ כאן וע"כ אנו אומרים אילו הפסוקים באמצע השירה של הלל שכבר אמרנו מקצת הלל קודם האכילה ור"ל בזה כשם שאילו המלכים שאמרו שאין לנו כח לא לרדוף ולא להרוג ונעשה להם נס ע"י שירת הלל שאמרו בליל פסח אויביהם היו נופלין לפניהם וגם אנו כמוהם אין לנו כח לא לרדוף ולא להרוג תעשה לנו ג"כ נס כמוהם ע"י שירת הלל שאמרנו לפניך שגם אויבינו יהיו נופלין לפנינו וע"כ שפוך חמתך אל הגוים וכו' ואמר תרדוף באף ר"ל מאחר שאין לנו כח לרדוף אותם ע"כ תרדוף אתה אותם באף. וגם אין לנו כח להרוג אותם ע"כ תשמידם אתה מתחת שמי ה' בזכות שירת הלל שאמרנו לפניך:

אמנם כדי לעמוד על המשך הפסוקים הנוגע לענין זה זאת ועוד אחרת יש לשום לב מה שאמר הכתוב שפוך חמתך אל הגוים וכו' ועל הממלכות הקדים הגוים קודם המלכים והלא מלך וציבור מלך נכנס תחילה לדין וא"כ הי' לו להקדים ג"כ המלכים תחילה. יבואר עד"ג דע"ז דמצינו שיש להקב"ה חימה על המלכים בשעה שמלכי מזרח ומערב עומדים ממטתן ומשתחוים לחמה מיד הוא כועס ומצינו ג"כ שיש לו חימה וכעס על הגוים דפריך הגמ' קראי אהדדי כתיב חימה אין לי וכתיב נוקם ה' ובעל חימה ומשני לא קשיא כאן בישראל אין לו חימה כאן באו"ה יש לו חימה. והנה החימה שיש להקב"ה על המלכי' הוא בשביל שמשתחוים לחמה ואינן משתחוים להקב"ה. ה"ה החימה

שיש להקב"ה על או"ה הוא ג"כ מה"ט מחמת שמשתחוים להמזלות ואינן משתחוים להקב"ה. דה"א במנחות מצור כלפי מערב ומקתרגיני כלפי מזרח אין מכירין הגוים את ישראל ואת אביהן שבשמים ופריך שם והכתיב ממזרח שמש עד מבואו מהולל שמי בגוים. ומשני שם דקרו ליי אלהא דאלהא ר"ל הגוים אומרים שהקב"ה אלהי על כל צבא מרום אבל הוא בעצמו אינו משגיח על עולם השפל לרוב התרוממות שלו מסר השגחת העולם הזה לשרי המזלות. ועל כן משתחוים המה לשרי המזלות אבל להקב"ה שממנו באה כל ההשפעה אינם מכירין אותו. וע"כ הוא כועס על המלכים שמשתחוים להחמה ויש לו חימה ג"כ על או"ה שמשתחוים לשרי המזלות:

ולז"א הכתוב שפוך חמתך אל הגוים אשר לא ידעוך ועל הממלכות אשר בשמך לא קראו ר"ל החימה שיש לך שפוך על הגוים בשביל שלא ידעוך שאינם משתחוים לך ואינן מכירין לאביהן שבשמים. ועל הממלכות שפוך חמתך שיש לך עליהן שראוין הם לכך משום בשמך לא קראו ולשרי המזלות קראו. דקרו לך אלהא דאלהא כאילו אינך משגיח עליהן. ואמר הכתוב הטעם שאומרים הקב"ה הסיר השגחה שלו מן עולם השפל ואינו משגיח עליהן משום שהם רואין כי אכל את יעקב ואת נוהו השמו ע"כ מלאו לבם כן:

דאי' במסכת מגילה ירמיהו לא אמר הגיבור משום שראה גוים משעבדין בבניו ושותק אמר אי' גבורתו שרואה ושותק. דניאל לא אמר הנורא אמר גוים מקרקרין בהיכלו אי' נוראותיו ואתו אנשי כה"ג והחזירו העטרה ליושנה ואמרו אדרבה זו היא נוראותיו דהאיך הי' יכול שה אחת להתקיים בין הזאבים אלא וודאי מוראו של הקב"ה עושה זאת. והשתא אתי שפיר מ"ש כי אכל את יעקב ר"ל משום דאו"ה רואים כי כילו והשחיתו את גאון יעקב ע"י שמשעבדין בבניו והוא שותק. וגם רואין את נוהו השמו ר"ל גוי' מקרקרין בהיכלו והקב"ה שותק ע"כ עלתה זאת בלבם שהקב"ה אינו משגיח כלל על זה העולם שאילו הי' משגיח על עולם השפל לא הי' רואה זאת ושותק אלא וודאי שאינו משגיח ע"ז העולם אלא מסרו לשרי המזלות וע"כ קראו בשמות של שרי המזלות ובשמך לא קראו:

וע"פ הדברים האלה כתבתי ביאור הפסוק הללוהו כל גוים שבחוהו כל האומים כי גבר עלינו חסדו ואמת ה' לעולם כו' דכבר כתבתי לעילא ירמיהו לא אמר הגבור דניאל לא אמר הנורא עד שבאו כנסת הגדולה ואמרו אדרבה זוהי גבורתו דאיך הי' יכולה שה אחת להתקיים בין הזאבי' ופריך שם הגמרא ירמיהו ודניאל היאך עלה על דעתם כזאת לקצר בשבחו של מקום שלא לומר הגבור והנורא. ומשני שם יודעין בהקב"ה שהוא אמיתי ופירש"י שיודעין שהקב"ה אוהב את האמת ושונא את השקר ע"כ לא רצו לאומרו

דמחזי כשיקרא:

ובהכי ניחא מ"ש הללוהו כל הגוים אילו ששיעבדו בישראל שבחוהו כל האומי' אילו שלא שיעבדו בישראל וכדי של"ת מאחר אותן שלא שיעבדו רואין אותם משעבדין בבניו ושותק סוברים שהסיר השגחה מן עולם השפל ומסרו לשרי המזלות עכ"א להם ראוי להודות. לז"א כי גבר עלינו חסדו רצונו בזה לומר אדרבה זה מורה שגבר עלינו חסדו דאל"כ היאך הי' אפשר לשה אחת להתקיים בין הזאבים אילולי נוראותיו שלו וא"כ מורה זה על גבורתו של הקב"ה. ושמא תאמר איך עלה על דעת ירמיהו ודניאל לקצר בשבחו של הקב"ה שלא לומר הגבור והנורא לז"א ואמת ה' ר"ל שאל תתמה על הדבר שהיו יודעין בהקב"ה שהוא אמיתי אוהב את האמת ושונא את השקר ע"כ לא רצו לאומרו ולכ"א הכתוב ואמת ה' שמדתו הוא אמת ע"כ לא רצו לומר אותו:

אכתי פש לן חדא דלא פלטינן מיני' מאחר דמלך וציבור מלך נכנס תחילה לדין למה הקדים הכתוב ונקט תחילה שפוך המתך אל הגוים ואח"כ אמר על הממלכות. יבואר עד"ג דע"ז לע"ל כשיביאו או"ה לדין נכנסה מלכות רומי תחילה מ"ט משום דחשיבה יותר ומנלן דחשיב עייל ברישא כדר"ה דאמר מלך וציבור מלך נכנס תחילה מקמי דליפוש חרון שאם ילך באחרונה שמא יהי' חרון אף של הקב"ה דשפוך חמתו על המלך ע"כ נכנס המלך תחילה. ואח"כ נכנסה מלכות פרס שהיא חשיבה אחר אדום ופריך מאחר דחזא פרס דאדום לא אהני ולא מידי מ"ט עיילא ומשני דסבור פרס משום דאדום היא החריבה את בה"מ אבל פרס בוניהו. ואח"כ נכנסת מלכות יון ואחר מלכות יון נכנסה בבל ופריך ומאחר שראו יון ובבל דאדום ופרס לא אהנו להו ולא מידי אינהו מ"ט עייל ומשני אדום ופרס אישתעבדו בישראל ואנן לא אישתעבידו בישראל ר"ל אע"ג שגם הם שעבדו בישראל מ"מ לא שעבדו בישראל כ"כ כמוהם. נשמע מזה דמאן דעייל ברישא מקמי דליפוש חרון אף אין עונש שלו חמור כל כך כמו השני או השלישי הבא אחריו שאז עלה חרון אף יותר. וה"ה המלכים של כל אומה ואומה מאילו ג"כ אינו מקבל עונש חמור כ"כ מאחר שהוא נכנס לדין קודם אומה שלו. ובהיות כן אדום ופרס שיכנסו קודם שיכנסו יון ובבל לא יהי' עונש שלהם חמור כ"כ כמו יון ובבל שהם יכנסו לדין בעת שכבר נפיש חרון אף של הקב"ה. וראה אסף זאת ברוח הקודש ואמר שראוי להיות הדבר בהפך שיכנסו תחילה יון ובבל שהם לא שיעבדו בישראל כ"כ מקמי דליפוש חרון אף ואח"כ יכנסו אדום ופרס שהם ראוין לסבול עונש חמור בעת שיעלה חרון אף של הקב"ה כדי שישפוך הקב"ה חרון אפו עליהן שהם ראוין לכך. ואמר הטעם לזה כי אכל את יעקב ר"ל פרס שיעבוד ביעקב הגם שגם יון ובבל שעבדו בהם מ"מ לא

הי' כ"כ שעבוד קשה כמו שעבוד של פרס שהוא אכל וכילה והשחית את גאון יעקב וכ"כ התו' בע"ז. ואמר שגם אדום ראוי לעונש חמור הואיל ואת נוהו השמו שהחריבה את בית המקדש על כן ראוי להיות להם עונש חמור יותר. וה"ה המלכים של אומה ראוי גם כן שהם ילכו אחרי האומה שלו כדי שיקבלו ג"כ עונש חמור יותר מהאומה שלו כי המה הי' גרמא בנזקין הללו וע"ז שילכו אחר האומה שלו יהי' עונשו חמור יותר מן האומה גופא דכל מי שהולך מאוחר מקבל עונש חמור שהוא בא בשעת חרון אפו של הקב"ה:

וע"פ הערה זו תמצא דברים הללו מבואר בפסוק ולז"כ בעל המזמור במ"ש שפוך חמתך אל הגוים כו' ועל הממלכות רצונו בזה לומר שהקב"ה ישפוך חמתו תחילה על הגוים דהיינו על אדום ועל פרס שהם הרשיעו מאוד וראוין הם לכך ואמר הכתוב הטעם הואיל ואכל את יעקב ר"ל פרס שיעבוד ביעקב. ואת נוהו השמו זה אדום שהחריב בה"מ. ומאחר כל מי שהרע לישראל יותר ראוי לעונש יותר ע"כ גם המלכים אשר הריעו לנו יותר מן אומה שלו ראוין ג"כ לסבול עונש חמור יותר מן האומה שלו ע"כ ראוי ג"כ שתהי' להפך דהיינו שתכנס האומה תחילה ואח"כ מלך שלו ועכ"א הכתוב שפוך חמתך אל הגוים ועל הממלכות ר"ל תחילה אל הגוים ואח"כ על הממלכות. וכדי שלא תקשה הלא שורת הדין נותן מאן דחשיב עייל ברישא משום דלאו אורח ארעא דמלכא קאי מאבראי וא"כ אדום ופרס דחשיבו יותר מיון ובבל ראוי שיכנסו תחילה לדין מפני חשיבות שלהם וה"ה המלכים שלהם ראוין ג"כ ליכנס תחילה קודם האומה שלו דלאו אורח ארעי למיקום מלכא אבראי וא"כ אפכא מבעי לי' ורוצה הכתוב לישב זאת ואמר שפוך עליהם זעמך וחרון אפך ישיגם ר"ל בשביל שהרשיעו כ"כ ראוי להם לשפוך עליהן זעמך וחרון אפך ישיגם שיכנסו בעת דנפיש חרון אף כדי שתרדוף אותם ותשמידם מתחת שמי ה' ע"כ מבקש אני שיכנסו באחרונה לדין אבל אם יכנסו תחילה מכח חשיבות שלהם ישפוך הקב"ה חרון אפו על יון ובבל והם לא הרשיעו כ"כ:

הלל

כוס רביעית

פסקה ג

וכדי שלא להוציא חלק אעתיק עוד מ"ש על נוסח הברכה מעין שלש שמברך אחר היין וז"ל בא"י אמ"ה על הגפן ועל פרי הגפן ועל ארץ חמדה טובה וכו': ויש להפליא מדוע בפתיחת הברכה * הנוסח הוא לומר על הגפן ועל פרי הגפן וסמוך לחתימה שצריך

להיות מעין הפתיחה מסיים על הארץ ועל פרי הגפן ומדוע אשתני הלא דבר הוא וצריך טעמא: יבואר ע"ד המ"ר וז"ל גפן ממצרים תסיע למה נמשלו ישראל לגפן מה הגפן הזה טעון שלש ברכות אף ישראל מתברכין בכל יום שלש ברכות יברכך יאר ישא. וז"ל המ"כ על היין מברך בפ"הג ועל ענבים מברך בפ"הע ועל הבוסר מברך בפ"הא הרי שלש ברכות שמברך על הגפן. ובי"פת הקשה הלא ארבעה המה שעל לולבי גפנים מברך שהכל ותי' דלא נטעי אינשי האילן בשביל זה. ואני הוספתי נופך משלי דאכתי קשה הלא ארבעה ברכות הם שעל שינוי יין מברך הטוב והמטיב. ומ"ול דבעידנא דאיתא להא ליתא להא וע"כ לא חשיב ברכה זו:

ולפ"ז יפול התמי' הלא המשל אינו דומה להנמשל ואין הנדון דומה לראי' דשלש ברכות שמברכין על היין לא תמצא שלשתן במין אחד שאם בירך על הענבים בפ"הע ואכל אותם לא תמצא שוב ברכת היין על המין הזה: וה"ה אם בירך על הבוסר בפ"הא ואכל אותם: לא תמצא שוב ברכת הענבים ולא תמצא שלש ברכות כי אם על שלש המינים משא"כ שלש וברכות שישראל מתברכין בכל יום תמצא בזמן אחד ובפעם אחת:

ועל כן עלה על דעתי לומר דמ"ש במ' מה הגפן הזה טעון שלש ברכות אין הכוונה על ברכה ראשונה שהרי תמצא ארבעה ברכות שעל שינוי יין ג"כ מברך כמ"ש: אלא כוונת על ברכה אחרונה שמברך אחר ששתה יין שמברך אחריו ברכה מעין שלש ול"זכ במ"ש מה הגפן הזה טעון שלש ברכות ר"ל אם שתה יין צריך לברך אחריו * ברכה מעין שלש אף ישראל מתברכין בכל יום שלש ברכות: ובהיות כן הנדון דומה לראי'. ואין לומר דמ"ה ס"ל להמ"כ והיפ"ת דקאי על ברכה ראשונה דאי ס"ד דקאי על ברכה מעין שלש א"כ קשה וכי פרי הגפן בלבד טעון ברכה מעין שלש והלא כל חמשת המינין וה"ה שבעת המינין שנשתבח בהם א"י אם אכל מהם מברך אחריהם ברכה מעין שלש וא"כ אכתי קשה למה נמשלו לגפן אי משום שמברך אחריו ברכה מעין שלש הלא מצינו דברים אחרים שמברך ג"כ עליהן ברכה זו: אבל זה אינו דאי ס"ד דמ"הט הוכרחו לפרש דקאי על ברכה ראשונה א"כ יפול הקושיא גם לפי האמת אינו מתורץ שהרי מצינו שלש ברכות ג"כ בחמשת המינין דהיינו כוסס חטים או קליות מברך בפ"הא ואם נטחן ואכל קמח של קליות מברך שהכל: ואם עשה מן הקמח פת מברך המוציא: וא"כ אכתי קשה למה נמשלו ישראל לגפן אי משום שמצינו בו שלש ברכות הלא גם בחמשת המינין מצינו בו שלש ברכות:

ואפשר לומר דה"פ במ"ש * למה נמשלו ישראל לגפן ר"ל למה נמשלו כלל ישראל לגפן יחידי כמ"ש גפן ממצרים תסיע שהי' לו להמשיל כלל ישראל לכרם שיש בו גפנים הרבה

כמ"ש ישעיהו הנביא המשיל אותם לכרם שנ' הנה כרם ה' צבאות ול"כא מה הגפן הזה וכו' אף ישראל. וכוונתו בזה דמצינו החלום של שר המשקים הי' ג"כ כדוגמא זו דכתיב וארא והנה גפן לפני ובגפן שלשה שריגים ואח"זל גפן אילו ישראל שנ' גפן ממצרי' תסיע ובו שלשה שריגי' אילו זכות אברהם יצחק ויעקב נשמע מזה דכל ישראל נקראו ע"ש גפן אחת ובו שלשה שריגים הרומז על שלשת אבות כך ישראל מתברכין בכל יום שלשה ברכות יברכך יאר ישא ר"ל יברכך בזכות אברהם יאר בזכות יצחק ישא בזכות יעקב: והברכה מעין שלש שמברך אחר היין היא ג"כ נגד אי"ו כמ"ש לעיל דברכת הזן היא נגד אברהם ברכת הארץ נגד יצחק בונה ירושלים נגד יעקב וברכה מעין שלש הוא דוגמת שלש ברכות:

ומה שתקנו חז"ל לברך ברכה מעין ג' אחר שתיית היין ולא סגי בברכה בנ"ר כמו כל המשקי' נ"ל דה"ט דאי' במ' מה הגפן הזה היא לחה ונשענת ע"ג עצים יבשים כך ישראל שהם חיים ונשענים על זכות אי"ו שהם ישיני עפר כדמיון עצים יבשים. ושלש ברכות המה נגד אברהם יצחק ויעקב וע"כ כאשר האדם שותה יין יכוין בו כמו שהגפן הזה היא בעצמה לחה ונשענת ע"ג עצים יבשים ואנו ג"כ כדמיון הזה שאנו חיים ונשענים על זכות אי"ו ישיני עפר וע"כ מברכין ברכה מעין שלש שהוא ג"כ נגד זכות אי"ו דהיינו על הגפן וכו' הוא נגד אברהם על ארץ חמדה הוא נגד יצחק. על ירושלים עירך נגד יעקב. ומ"ש רחם ה' אלוהינו וכו' כוונתו ג"כ עד המ' וז"ל מה הגפן הזה נדרכת ברגליים וא"חכ עולה על שלחן מלכים כך ישראל נדרכים בגלות המר תחת כפות או"ה ולע"ל ונתנך ה' עליון על כל גויי הארץ: ומ"הט אחר שתיית היין אומרים רחם ה' על ישראל עמך ר"ל שגם הם נדרכים תחת כפות רגלי או"ה כמו היין הזה שנדרך ע"י כפות הרגליים והוא עולה עכשיו על שלחן מלכים כך נהי' אנחנו שיקוים ג"כ בנו ונתנך ה' עליון ול"זא רחם ה' עלינו שנהי' עליון על כל גויי והארץ. ומ"ש על ירושלים עירך כו' הכוונה בזה דאי' שם מה הגפן הזה מפנין תחילה לפני' הטרשין וא"חכ נוטעין שם הגפן כך ישראל פנית לפני' או"ה ותשרש שרשי' ומ"הט אחר שתיית היין יש לכוין זה כשם שהיין הזה ששתינו הי' מפנין לפני' הטרשין תחילה וא"חכ הי' נוטעין שם הגפן כמו כן יעשה לנו שיפנה או"ה מן מארץ ויטע אח"כ אותנו שמה ול"זא והעלינו לתוכה בשמחה:

היוצא מזה שעכשיו אנו כדמיון הגפן שהוא נמוך מאוד ונדרך ברגליים וכו' וה"ה במה שנשען הגפן ע"ג עצים יבשים וכו' אבל לע"ל נהי' כדמיון הפרי של הגפן שהוא היין שעולה על שלחן מלכים ככה נהי' עליון על כל גויי הארץ לשם ולתפארת ובהכי * ניחא מ"ש ונודה לך על הארץ ועל פרי הגפן הכוונה בזה כאשר יתקיים בנו זאת אז נודה לך

על הארץ שנתקיים בנו הדמיון של הארץ שמפנין לפני' וא"חכ נוטעין שם כך יגרש משם הק"בה הגוים ותטע אותנו בגבולינו: גם נודה לך על פרי הגפן ר"ל שנתקיים בנו כדמיון פרי הגפן שעולה על שלחן מלכים כך אנו שנהי' עליון על כל גויי הארץ בא"י על הגפן ועל פה"ג אכ"יר.

נרצה

ויהי בחצי הלילה

פסקה ג

ומידי דברי בזה זכור אזכרנו מ"ש על הפייט וז"ל אז רוב ניסים הפלאת בלילה: בראש אשמורות זה הלילה: גר צדק נצחתו כנחלק לו הלילה: ויהי בחצי הלילה: בפיסקא זו רבו הדיקדוקים ואם אספרם מחול ירבון ואחת מהנה למה יסד הפייט אחר כל שלשה חרוזים הסוגר שלו ויהי בחצי הלילה. ולבאר זאת נקדים מ"ש הראקנטי הטעם שהי' מכת בכורים * בחצי הלילה מאחר שע"פ החשבון דשבעה כוכבי לכת חל"ם כצנ"ש יבוא מזל מאדים בליל חמישי בחצי הלילה בשעה ראשונה מהתחלת חלק שני' של הלילה ומזל מאדים הוא מורה על הריגה ואבדון וע"כ הי' אותו שעה מוכן לפרענות שלהם. אבל בש"ך מצאתי טעם אחר משום דהחלק הראשון מהלילה אז שולט מדה"ד ומחצי הלילה ואילך הוא תגבורת הרחמים והי' צריך לשניהם דין לאו"ה ורחמים לישראל ושיתף הק"בה דין לרחמי' ולדבריו צריך לומר בסוף חלק הראשון מחצי הלילה ברגע אחרונה שאז עדיין הוא שולט מד"הד אז הי' דין לאו"ה מכת בכורים וברגע השני' דהיינו בהתחלת חלק השנית מחצי הלילה אז הי' שליטת מדת הרחמים * לישראל ולז"כ במ"ש שיתף הק"בה דין. ורחמים כוונתו על שני רגעים הללו שרגע הראשון הי' שייך לחצי הלילה ראשון אז הי' עדיין דין וברגע שני' השייך לחלק השני אז הי' תכף מדה"ר:

ונ"ל דנ"מ בין שני טעמים הללו למ"ד דס"ל ארבעה משמרות הוי הלילה וא"כ חצי הלילה חלק ראשון הוא שני משמרות וחלק השני עד הבוקר הוא ג"כ שני משמרות ויהי' נפקא מינה אם הי' מכת בכורים בסוף שני משמורות ראשונים דהיינו ברגע אחרונה או בהתחלת שני משמורות אחרונים: דלדעת הש"ך הי' מכת בכורים ברגע אחרונה כאשר נשלם שני משמורות אחרונות משא"כ לדעת הראקנטי הי' מ"ב במזל מאדים והוא משמש בשעה ראשונה בהתחלת חלק שני' של הלילה. ועוד נ"מ בנייהו מ"ש המפרשים דמ"ה הי' מ"ב ע"י הק"בה בעצמו ולא ע"י מלאך משום שאין מלאך אחד יכול לעשות שני שליחות שהם שני הפכים בדרך משל דין ורחמים כמו שהי' במכת בכורים דין

למצרים ורחמים לישראל וע"כ בהכרח הי' צריך להיות מ"ב ע"י הק"בה בעצמו דווקא ובהיות כן לדעת הראקנטי שהי' מ"ב במזל מאדי' א"כ היו שני הפכים שהמזל מורה על הריגה ואבדון והק"בה פעל באותו הרגע שני הפכים דין למצרים ורחמי' לישראל משא"כ * לדעת הש"ך הי' זה בשני רגעים ברגע אחרונה הי' דין למצרים וברגע שני' שאז תגבורת הרחמי' פעל רחמים לישראל דלפ"ז לא הי' שני הפכים ברגע אחת וא"כ אפשר הי' לעשות מ"ב ע"י מלאך. והנה דבר זה גופא אין לו הכרעה אם הי' בסוף שני משמורות או בראש שני משמורות. אמנם כן דבר זה יהי' מכח אברהם מוכרע. דכבר הבאתי לעיל ויחלק לו לילה אותו הלילה של אברהם חלק הק"בה לשני חלקים ובחצי חלק הראשון נעשה נס לאברהם שהרג המלכים ובחצי ליל שני' הי' נשמר לישראל שנעשה להם נס ע"י מ"ב ובהיות כן שהלילה נחלק לשנים חציו לאברהם וחצי' שני' לישראל במצרים מוכרח הדבר שהי' מ"ב בראש אשמורות דאין לומר בסוף אשמורות בחלק הראשון זה אינו שהרי חלק הראשון הי' שייך לאברהם:

ומעתה מבואר מאיליו כוונת הפייטן שרוצה לספר בשבח של הק"בה שפעל שני הפכים ברגע מה שאי אפשר לשום מלאך לעשותו ולז"א אז רוב ניסים הפלאת בלילה ר"ל באותו הלילה של מכת בכורים אז רוב נסים הפלאת שאו הי' משמש מזל מאדים שהוא פועל הריגה והי' הק"בה פועל בו שני הפכים דין ורחמים. ומפרש ואמר בראש אשמורות זה הלילה ר"ל שהרי הי' מ"ב כאשר התחילו ראש של שני אשמורות אחרוני': וכדי של"ת מנלן דלמא באמת הי' בסוף שני אשמורות ברגע אחרונה לכ"א דע"כ זה אינו שהרי גר צדק זה אברהם נצחתו כנחלק לו לילה ר"ל לאברהם נחלק הלילה לשנים מוכח מזה שהי' בחלק השני' במזל מאדים דהיינו בראש אשמורות. והזוהר כתב דחצי ליל ראשון אקרי ליל וחצי ליל שני' אקרי לילה לז"א ויהי בחצי הלילה ר"ל מאחר שהי' במזל מאדים בחלק השני' מוכח שהי' מ"ב בחצי הנקרא לילה ולא בחלק השני דאקרי ליל:

אדיר הוא

פסקה א

אדיר הוא יבנה ביתו בקרוב. במהרה בימינו בקרוב. אל בנה ביתך בקרוב. וצריך להקדים עוד מ"ש חז"ל בר"ה שגזרו חכמים גבי חדש שמא יבנה בה"מ ויאמרו אשתקד אכלנו וכו' ופריך שם דאיבני אימת וכו' ומסיק דאיבני בלילה חמשה עשר בניסן וכתב רש"י אעפ"י דקי"ל שאין בנין בה"מ דוחה שבת ויו"ט ואיך אכשר שיבנה בליל ט"ו ה"מ בנין על ידי אדם אבל בנין של עתיד לבוא בידי שמים הוא שהקב"ה יבנה אותו שנ' מקדש ה' כוננו ידיך אפשר להיות גם ביו"ט. ובהכי ניחא שרצון הפייט לומר שאל

תתמה על החפץ מה שאנו מתפללין עכשיו בליל י"ט של פסח שיבנה לנו את בית המקדש הלא אין בנין בה"מ דוחה שנת וי"ט ולכ"א אדיר הוא יבנה ביתו אינו בלילה ר"ל הקב"ה שהוא אדיר במרום הוא יבנה תי' הוא דייקא ר"ל הוא בעצמו יבנה אותו בידי שמים ואפשר להיות הבנין גם ביו"ט:

ואכתי הי' מקום לומר הלא נשבע הקב"ה כדאי' במ"י וז"ל משל למלך שנשבע שלא יבואו בניו לפלטין שלו ומהו הוא עושה סותר את הפלטין ובונה אותו אח"כ כך הקב"ה נשבע שני' אשר נשבעתי באפי אם יבואון אל מנוחתי למנוחה זו אינן באים אבל באים למנוחה אחרת וה"א בגמ' דנדרים הנשבע שלא יכנוס חבירו לביתו ונפל הבית ובנה אותו מחדש מותר ליכנס בו דהבית הראשון אזדא לי' וכ"כ הז"ב נ"ע. ובהכי ניחא מ"ש הכתוב על חומותיך ירושלים הפקדתי שומרים כו' לא יחשו וכו' עד יכונן את ציון וישם את ירושלים תהלה בארץ וע"ז פריך במנחות מה אומר בונה ירושלים ה' נדחי ישראל יכנס. כוונתו בזה משום שדעת הע"מ הוא שבה"מ לא נשרף אלא נגנז במקומו לפ"ז הבית עודנו קיים וא"כ שבועה שנשבע הקב"ה אם יבואון אל מנוחתי עדיין במקומו עומד. אבל אם נשרף בה"מ אז יש היתר לשבועה כמ"ש וזה הוא שקשה להמקשן במה שאמר הכתוב על חומותיך וכו' כל היום וכל הלילה לא יחשו עד יכונן הקב"ה את ציון וישים את ירושלים וכו' הלא נשבע הקב"ה אם יבואון בניו אל מנוחתו ומה אהני בזה אם השבועה במקומה עומדת לכ"א בונה ירושלים ה' נדחי ישראל יכנס ר"ל מתחילה יבנה ירושלים מחדש וא"כ השבועה אזדא לה הואיל והראשון איננו ואח"כ נדחי ישראל יכנס לתוכה. נשמע מזה אם בה"מ נשרף הוא ממש מעתה יש היתר לשבועה אבל אם נגנז במקומו ועודנו קיים א"כ אכתי השבועה במקומה עומדת. ובהכי ניחא מה שיסד הפייט אדיר הוא יבנה ביתו כוונתו בזה שאם יפלא ממך הדבר מה שאנו מבקשין מהקב"ה על בנין בה"מ דמה תועלת בבנינו הלא נשבע שלא יבואו בניו לתוך פלטין שלו לז"א אדיר הוא יבנה תיבת יבנה דייקא רצונו בזה מאחר שהוא יבנה אותו מחדש עי"ז יש היתר לשבועה. ולז"כ מ"ש אומרים בברכת המזון בחג הסוכות הרחמן הוא יקים לנו סוכת דוד הנופלת תיבת הנופלת הוא ללא צורך ודיו הי' בזה לומר הרחמן יקים לנו סוכת דוד ולפי מ"ש כוונתו מבואר שאנו מבקשין שהוא יקים לנו סוכות דוד ר"ל בית המקדש שהוא סוכות דוד יקים אותו מנפילתה שיבנה אותו מחדש ועי"ז יש היתר לשבועה:

ועוד הי' מקום לומר הלא הקב"ה גירש אותנו והמגרש את אשתו לא תדור בשכונתו ומה תועלת יגיע לנו בבנינו נגד זה אמר אל בנה בנה ביתך תיבת ביתך דייקא ר"ל מאחר שהוא ביתך דין חצר דידי' היא נדחית מפניו והואיל והשכינה זזה אין כאן מקום

לגירושין כלל כמ״ש:

ואכתי לא פלטי מחדא במ״ש הוא יבנה ביתו בקרוב תיבת בקרוב נראה כאילו הוא למותר וכשפת יתר. יבואר עם דברי גמ׳ דמכות דידוע המאנס את האשה אמרה תורה לו תהי׳ לאשה לא יוכל לשלחה כל ימיו ואחז״ל אם גירשה יש לו תקנה ע״י שיחזירנה וכל ימי׳ הוא בעמוד והחזר הגם שעבר וגירשה אפ״ה לא עבר על הלאו דלא יוכל לשלחה מאחר שיש לו תקנה ע״י שיחזירה אותה לו לאשה והוי כלאו הניתק לעשה. והמפרשים כתבו דמה שכפה הקב״ה את ההר על ישראל כדי שיחי׳ להם דין אנוסה ועי״ז לא יוכל לשלחה כל ימיו. ולפ״ז אין מקום טענה לומר הקב״ה גירש אותנו ע״י שאמר שלח אותם מעל פני נהי שגירש אותנו אכתי מוטל עליו מצד החיוב להחזיר אותנו שלא יעשה תורתו פלסתר שכתב בתורתו גבי מאנס את האשה ולו תהי׳ לאשה לא יוכל לשלחה כל ימיו. אבל אלי׳ וקוץ בה נהי שמחויב להחזירה מאחר שהקב״ה הוא נצחי קיים לעד יכול להחזיר אותנו אימת שירצה כדי לקיים העשה ולו תהי׳ לאשה ודאי בשר ודם צריך להחזיר אותה תכף דשמא ימות הוא או היא ונמצא עבר על הלאו משא״כ אצל הקב״ה אינו שייך זה שיכול להניח אותנו בגלות המר זמן רב ובאחרית הימים יחזיר אותנו ע״כ יסד הפייט לומר תיבת במהרה שהוא יבנה ביתו במהרה בימינו למהר הגאולה:

ובהכי ניחא ג״כ מ״ש אל בנה ביתך בקרוב כוונתו בזה בארבעה תיבות הללו נגד ארבעה דברים שיש לפקפק בענין בנין בה״מ כמ״ש לעיל. דנגד הטענה שאין בנין בה״מ דוחה י״ט. נגד זה אמר אל בנה ר״ל בנין העתיד יהי׳ על ידי אל בנין בידי שמים הוא מלת אל דייקא. ונגד הטענה הקב״ה נשבע שלא יבואו בניו לפלטין שלו נגד זה אמר תיבת אל בנה מלת בנה דייקא ר״ל שהוא יבנה אותו מחדש. ונגד הטענה שגירש אותנו נגד זה אמר אל בנה ביתך תיבת ביתך דייקא ר״ל מאחר שהוא ביתך חצר דידי׳ אין מקום לגירושין. ונגד הטענה שיכול להחזירה אימת שירצה מאחר שהוא נצחי נגד זה אמר בקרוב ר״ל שיבנה אותו בקרוב בימינו מצד שאנו בשר ודם צריך אתה למהר הגאולה: